

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

C. V. BRAMSNÆS . CARL IVERSEN . OLE PEDERSEN

REDAKTØR: S. GAMMELGAARD JACOBSEN

*

1951

89. BIND · 3.—4. HÆFTE

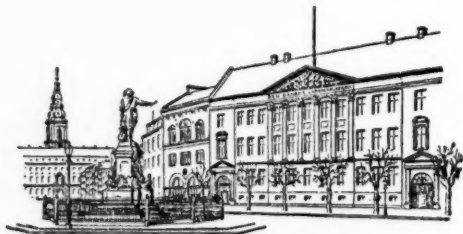

*

INDHOLD:

	Side
AXEL NIELSEN. 30. dec. 1880 — 22. maj 1951.	
Af Carl Iversen og C. V. Bramsnæs	113
FORTEGNELSE OVER PROFESSOR AXEL NIELSENS SKRIFTER.	
Af Birte og P. E. Milhøj	128
SYNPUNKTER PÅ DEN ØKONOMISKA LIBERALISMEN.	
Af Torsten Gårdlund	134
TOBAKKENS BESKATNING I NORGE, SVERIGE OG DANMARK.	
Af Helge Smith	146
NORDISK TOLDUNION.	
Af C. V. Bramsnæs	167
ER VOR TOLDLOVGIVNING FORÆLDET ?	
Af Axel Gruhn	182
DEN ØKONOMISKE HISTORIES STILLING VED DE SVENSKES UNIVERSITETER.	
Af Rich. Willerslev	197
BOGANMELDELSER (se omslagets 3. side)	204

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN · MCMLI

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

HYPOTHEK- OG VEKSELBANK
AKTIESELSKAB

Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.

45 filialer i København og omegn - 57 filialer i provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og båndlagte kapitaler modtages til forvaltning. Reglement tilsendes på forlangende. (Telf. 6500, lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i opbevaringsdepot.

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

Alle forespørgsler besvares omgående af vore afdelinger og af vort hovedkontor
Central 6500, lokal 65.

Telegram-adresse: LANDMANDSBANK

AXEL NIELSEN

30. december 1880—22. maj 1951.

AXEL Eduard Hjorth Nielsen var født i København. Faderen var pianoforteinstrumentmager. Allerede 9 år gammel mistede Axel Nielsen begge sine forældre, hvorefter han sammen med sine søskende kom i huset hos en morbroder, fyrskibsfører Rønne. Barndommen har næppe været så let for den noget indesluttede og vanskelige dreng. I 1898 blev han student fra Schneekloths skole og i 1903 cand. mag. i statsvidenskab.

Det stod tidligt Axel Nielsen klart, at han ville gå den videnskabelige vej, men morbroderen var ængstelig for, om dette nu også »førte til noget«. Foreløbig ansattes Axel Nielsen som ekstraarbejder i Statens statistiske Bureau, men samtidig gik han i lag med en besvarelse af Universitetets prisopgave, og da denne i 1905 havde indbragt ham guldmedaillen, følte også den gamle fyrskibsfører stolthed og glæde derover og forstod, at det var her søstersønnens evner lå.

Allerede i guldmedailleafhandlingen, der handlede om prisbevægelsen i Danmark 1650—1750, og hvoraf de vigtigste partier blev trykt i *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* (III Folge, Band 31, 1906) øjner man flere af de egenskaber, der siden har karakteriseret Axel Nielsen som historisk og økonomisk forsker og forfatter. Med stor flid og ikke ringe sporsans var det lykkedes ham at samle et betydeligt trykt og utrykt materiale, som han benyttede med skønsomhed og kritik, således at det trods sine mangler tjente til at uddybe vort kendskab til den pågældende periodes prisudvikling. Derimod anker bedømmerne (hvoriblandt var professorerne William Scharling og Harald Westergaard) over, at den danske fremstilling kunne være mere klar og overskuelig, »også fordi sproget er noget tungt, virker noget ensformigt og trættende«.

I 1906 fik Axel Nielsen ansættelse på Det kongelige Bibliotek, hvor han i 1908 blev assistent og i 1910 underbibliotekar. Han viste straks gode evner for sin nye gerning, der satte sig spor i en med udmærket systematik gennemført ordning af bibliotekets nationaløkonomiske samlinger. Også senere i livet bevarede Axel Nielsen kærligheden til og forbindelsen med Det kongelige Bibliotek. Ikke blot tilbragte han i årenes løb utallige timer på dets

læsesal, men tillige var han fra 1925 til sin død dets nationaløkonomiske konsulent. Belæst og alsidig som han var, ydede han en betydningsfuld indsats for indenfor bevillingernes snævre ramme at bringe biblioteket på højde med tidens voksende krav.

I de første år på Det kongelig Bibliotek fortsatte Axel Nielsen sine økonomisk-historiske studier, der satte frugt i afhandlingen »Specier, Kroner og Kurant, en Studie over den faldende Rigsdalerværdi i Danmark 1671—1726«, for hvilken han i 1908 erhvervede den statsvidenskabelige doktorgrad. Disputatsen viste de samme karaktertræk som guldmedailleafhandlingen. Et rigt kildemateriale var med stor ihærdighed opsporet såvel i danske og hamborgske arkiver som i datidens litteratur. En hovedfortjeneste ved dette arbejde, som giver en minutøs redegørelse for udmøntningen i den pågældende periode, er, at der her for første gang foretages en beregning af de danske penges intervalutariske værdi, særlig i forhold til den hamborgske Bancothaler. Også de mangfoldige hertil fornødne, på grund af tidens møntforhold delvis meget indviklede beregninger er gennemført med den største grundighed. Mindre vægt lagde Axel Nielsen endnu — ligesom i guldmedailleafhandlingen — på at efterspore årsagerne til de konstaterede bevægelser. Interessant er dog hans fremhævelse af, at det ofte ikke var regeringerne, men de private møntmestre, fra hvem initiativet til nye udmøntninger udgik. Som i prisopgaven er sproget stadig en smule knudret og fremstillingen knap; eksempelvis forudsættes hele datidens møntordning bekendt, og der tumles med rigsdaler, kroner og mark på en måde, som undertiden kan gøre det svært selv for fagmanden at følge med. Men selv om disputatsen derfor næppe har fundet mange læsere, vil den på sit snævert afgrænsede felt bevare sin værdi som kildeskrift for enhver, der vil fordybe sig i den pågældende periodes økonomiske historie.

Efter disputatsen modtog Axel Nielsen Kommunitetets rejsestipendium og begav sig i 1908—09 på en længere udenlandsrejse, der gik til Bern, Paris, Leipzig og Berlin og bragte ham i berøring med adskillige af datidens førende tyske og franske nationaløkonomer og sociologer. Også bibliotekerne besøgte han flittigt og kastede sig her især over den ældre nationaløkonomiske litteratur. Disse dogmehistoriske studier resulterede i afhandlingen »Den tyske Kameralvidenskabs Opstaaen i det 17. Aarhundrede« (udsendt i Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, 7. Række, historisk og filosofisk afdeling II, 2, 1911, og samme år i tysk oversættelse hos Gustav Fischer, Jena). Også i dette arbejde lægger Axel Nielsen de forskeregenskaber for dagen, som allerede kunne spores i hans pris- og mønthistoriske afhandlinger. Med flid og udholdenhed gravede han sig ned i et specielt, hidtil ubearbejdet emne og betragtede det fra et måske noget snævert, men konsekvent fastholdt synspunkt. Her ville han ved en grundig gennemgang af kameralisternes vidtløftige og omstændelige værker påvise

den litterære gæld, hvori de stod til humanismen og den græske filosofi og da navnlig til Aristoteles. Og for de senere kameralisters vedkommende omvendt, hvorledes deres frigørelse fra klassicismen byggede på pietismens og oplysningsfilosofiens fremtrængen. Overfor den da gængse opfattelse af kameralister — og merkantilister i det hele taget — som »Folk, hvis hele Stræben gik ud paa at løse Øjeblikkets Spørgsmaal ikke ud fra en Helhedsopfattelse eller teoretiske Synspunkter, men, teoretisk set, i Blinde«, ville Axel Nielsen med sin litterære konfrontation dokumentere kameralismens nære sammenhæng med tidens åndelige strømninger og derigennem søge at opbygge »Kameralismens Teori«, måske til gengæld med en lidt ensidig forbigåelse af kameralisternes tilknytning til det praktiske økonomiske liv — hovedsagen for dem var jo trods alt at skaffe penge i fyrstens kasse. Selv om man må give Eli F. Heckscher ret i, at kameralismen, som Axel Nielsen forøvrigt også selv senere i forelæsninger reducerede til en »småtskåren merkantilisme«, fra den almene europæiske idéhistories synspunkt løb ud i sandet og ikke fik større betydning hverken for de bærende kræfter i den udvikling, der ligger før liberalismen, eller for selve den økonomiske teori, er Axel Nielsens arbejde værdifuldt i kraft både af det nye og selvstændige synspunkt, der her anlægges, og af den udtømmende dokumentation, hvormed det føres igennem.

I 1911, kun 30 år gammel, deltog Axel Nielsen som den yngste sammen med P. C. R. Gædeken, E. P. Mackeprang, K. A. Wieth-Knudsen og Jens Warming i en konkurrence om besættelsen af det ved William Scharlings død ledigblevne professorat i statsvidenskab. Konkurrencen omfattede to forelæsninger over bundet og en dobbeltforelæsning over selvvalgt emne. Axel Nielsen valgte at tale om »Forholdet mellem Nationaløkonomiens Teori og Politik« (udgivet 1912). Denne forelæsning bærer præg af, hvorvel bevandret han allerede dengang var i den nationaløkonomiske litteratur. Ved hjælp af citater fra en lang række forfattere gøres der rede for, hvorledes de forskellige nationaløkonomiske skoler i tidernes løb har set på det opstillede spørgsmål. Max Weber nævnes, men man får ikke indtryk af, hvor skelsættende hans allerede i 1904 offentliggjorte artikel »Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis« i virkeligheden var, og selv om forelæsningen munder ud i betragtninger, der ligger den i dag almindeligt knæsatte opfattelse nær, vidner andre udtalelser om, at Axel Nielsens syn på dette fundamentale spørgsmål endnu ikke var helt afklaret. Siden hen udtrykte han da også i private samtaler sin utilfredshed med dette arbejde, ja, han lod vistnok endda restoplaget tilintetgøre; i hvert fald er den lille bog, som den dag i dag er stimulerende læsning, en stor sjældenhed.

Dommerkomiteens indstilling fyldte kun fem linier. Den gik ud på, at en af deltagerne ikke kunne komme i betragtning; for de øvriges vedkom-

mende »udtaler man sin Anerkendelse saavel af deres videnskabelige Virksomhed før Konkurrencen som af deres Arbejder og Forelæsninger under denne og indstiller som den bedst kvalificerede Dr. polit. Axel Nielsen«, der derefter udnævntes til professor i statsvidenskab ved Københavns Universitet.

Efter en studierejse til England i foråret 1912 indledede Axel Nielsen i efterårssemestret samme år sin næsten 40 årige lærergerning ved Universitetet. Ved arbejdsfordelingen mellem de tre professorer i statsvidenskab, fik han, navnlig i de første år, et overordentlig vidtspændende fagområde. Ved siden af finansvidenskaben holdt L. V. Birck sig i hovedsagen til værdilære og trafikpolitik, Westergaard overtog ved Scharlings død handels- og toldpolitikken, men den systematiske gennemgang af nationaløkonomiens teori og hovedparten af »politikfagene« tilfaldt Axel Nielsen, og han varetog desuden undervisningen i faget »propædeutisk sociologi med statsteorier«. Efterhånden ansattes der dog lektorer i nogle af de politiske discipliner, og da Bertil Ohlin i 1925 overtog Westergaards lærestol, fik Axel Nielsen også aflastning indenfor teoriundervisningen, som for hans vedkommende nu væsentlig kom til at omfatte penge- og konjunkturteorien. Til gengæld overtog han ved eksamensreformen i 1929 det nyoprettede fag økonomisk historie. Erstatningen af moderne politisk historie med økonomisk historie var i sig selv en vinding, som bidrog til at afrunde det økonomiske studium, men den blev en dobbelt gevinst, fordi den gav fakultetet mulighed for også undervisningsmæssigt at udnytte Axel Nielsens særlige evner og viden på dette felt.

Fra først til sidst omfattede Axel Nielsen sin lærergerning med kærlighed og interesse, og han lagde gennem årene et meget stort og omhyggeligt arbejde i udarbejdelsen af sine forelæsninger. Da han desuden under den første verdenskrig kastede sig ind i en omfattende polemik om vort lands penge- og valutapolitik og også fik overdraget forskellige offentlige hverv, kan det ikke undre, at der i Axel Nielsens første år som professor indtrådte en pause i hans videnskabelige forfattervirksomhed. Allerede i 1913 udsendte han dog til brug for studenterne et mimeograferet »Grundrids til Forelæsninger over Sociologien«, som snart fulgtes af et hefte med »Supplement og Noter til W. Scharlings Bankpolitik«, og i 1917 udkom »Den skandinaviske Møntunion, et historisk Rids«.

Til en begyndelse var det antagelig mindre af tilbøjelighed end som pligttro arvtager efter Scharling, at Axel Nielsen fra sine hidtidige, overvejende historiske studier vendte sig mod penge- og bankvæsenets teoretiske og politiske problemer, men som han fordybede sig i dem, fangede de hans fulde interesse og gennem en årrække beslaglagde de omtrent hele hans arbejdskraft. Det litterære resultat blev en »Bankpolitik« i to digre bind.

Første del, der udkom i 1923, bærer undertitlen »Beskrivelsen«. Den skildrer bankvæsenets udvikling og daværende tilstand i England, Frankrig, Tyskland, U.S.A. og de skandinaviske lande og betegner for så vidt en fortsættelse af Axel Nielsens økonomisk-historiske arbejde, selvom hovedvægten naturligvis her er lagt på den nyeste tid. Størst varig værdi har vel den fyldige oversigt over Danmarks bankhistorie, hvor man, ikke mindst for den ældre tids vedkommende, mærker forfatterens intime fortrolighed med kildematerialet. Men også bag fremstillingen af bankvæsenet i de andre lande lå et meget grundigt forarbejde både herhjemme og under et nyt studieophold i London, og bogen afhjalp ved sin fremkomst et stor savn som afløser af Scharlings omkring århundredskiftet udarbejdede og forlængst aldeles forældede værk om samme emne. I modsætning til Scharling, der i sin bog alene omhandlede seddelbankerne, giver Axel Nielsen tillige en udførlig og levende skildring af de ikke-seddeludstedende forretningsbankers fremvækst og koncentration. Også den fortrinlige beskrivelse af det engelske pengemarked fortjener at fremhæves. I det hele taget er bogen præget af forståelse af og kontakt med det praktiske økonomiske liv, og det er her lykkedes Axel Nielsen at hæve sig op over sit store stof og drage det væsentlige og typiske frem uden for mange trættende detaljer, ligesom hans sprog er blevet lettere og mere udtryksfuldt.

Bankpolitikens anden del, »Læren«, giver adskilligt mere, end bogens hovedtitel lover, idet den ikke blot behandler bankpolitikken, men også store dele af penge- og kreditteorien. Den udkom i 1930, kun et år før Englands opgivelse af guldfofen indledede en ny æra i pengevæsenets historie. Den uundgåelige konsekvens af denne ejendommelige skæbne blev, at adskilligt af bogens stof uventet hurtigt kom til at stå i fortid. Men på andre punkter — som f. eks. under omtalen af pengebehovet og udviklingen fra den rent statistiske kvantitetsteori til den mere dynamiske »indkomstteori« — finder man ved fornyet gennemlæsning af bogen betragtninger, der peger frem mod de nye synspunkter, som vandt indpas i nationaløkonomien i trediverne. Medens bogens kapitelinddeling er udtryk for en god og klar systematik, kan det indenfor nogle af de meget lange kapitler falde vanskeligere at fastholde linien i den ofte noget tunge og springende fremstilling og finde frem til forfatterens egne synspunkter og konklusioner; de fleste statsvidenskabelige studenter har vist nok fundet bogen svær at »lære«. I nogen måde skyldes dette den beskedenhed og skyhed for at trænge sig selv i forgrunden, der kendetegnede Axel Nielsen både som forsker og lærer; han var i god forstand elektiker, altid bestræbt på at lade alle anskuelser og synspunkter komme til orde. Desuden bør det tilføjes, at andre afsnit og ganske særlig da bogens indledende kapitel om bankkreditens væsen også fra et pædagogisk synspunkt fortjener stor anerkendelse. Med benyttelse af et efter amerikanske fremstillinger mønster konstrueret, stili-

seret taleksempel giver Axel Nielsen her en overordentlig anskuelig skildring af såvel seddelbankers som forretningsbankers kreditskabelse. Værdifulde og tankevækkende er også hans betragtninger vedrørende bankkoncentrationens problemer og vedrørende forholdet mellem banker og sparekasser.

En særlig interesse knytter sig til det fyldige tillæg om »Dansk Valutapolitik 1914—27«, der giver en konkret illustration til de i det foregående behandlede grundsætninger og problemstillinger og en sammenfatning af den kritik, Axel Nielsen i den pågældende periode rettede mod Nationalbankens inflationistiske pengepolitik.

Som alle sådanne deskriptive fremstillinger måtte naturligvis også første del af Axel Nielsens Bankpolitik ret hurtig trænge til en à jour-føring, og som nævnt medførte udviklingen efter 1931, at der også forholdsvis snart kom andre principielle spørgsmål i forgrunden på dette område. For »Beskrivelsen«s vedkommende afbødede Axel Nielsen de værste mangler ved udarbejdelsen af et par supplementshefter til brug for de studerende, og også hans forelæsninger over »Læren« blev i de senere år væsentlig omgagt og udvidet i overensstemmelse med den rummeligere opfattelse af pengepolitikens virkeområde og virkemidler, der var kommet frem, efterhånden som ansvaret for dens gennemførelse var gledet over fra seddelbank til statsmagt, og med den i sammenhæng hermed stående voksende erkendelse af, at penge teorien ikke lader sig skille ud fra den økonomiske teori iøvrigt. Udførlig omtale og vurdering blev givet af Keynes's og hans elevs synspunkter og ikke mindst af fuldbeskæftigelsespolitikens problemer. Planer om udsendelse af en revideret udgave på engelsk af »Bankpolitik« I—II blev desværre ikke til virkelighed.

Med overtagelsen af redaktionen for det danske bind i Georg Brodnitz: »Handbuch der Wirtschaftsgeschichte« vendte Axel Nielsen tilbage til den økonomiske historie. Som medarbejdere på denne første større samlede oversigt over vort lands økonomiske historie, der udkom i 1933 under titlen »Dänische Wirtschaftsgeschichte«, fik han professorerne Erik Arup, O. H. Larsen og Albert Olsen, og han lagde som udgiver et meget stort arbejde i at søge de enkelte bidrag smeltet sammen til en så vidt muligt homogen fremstilling. Selv skrev Axel Nielsen om byerhvervenes udvikling efter 1840. Pladshensyn nødvendiggjorde en stærk koncentration af det meget omfattende stof, han gennem årelang syslen med emnet havde samlet, og her som i »Bankpolitik« I lykkedes det ham på en fortræffelig måde at trække udviklingens hovedlinier op. Det siger sig selv, at værdien af en så knap fremstilling navnlig må ligge i de synspunkter, der anlægges, og her mærker man overalt den erfarne økonom. Interessante er ikke mindst de betragtninger, der anstilles over Danmarks overgang fra kreditor- til debitorland og dens sammenhæng med landbrugets kår. Når Danmark efter krisen i

1857 kunne frigøre sig fra sin tidligere økonomiske afhængighed af Hamborg og endog selv optræde som långiver i udlandet, hænger det naturligvis sammen med de stigende kornpriser, men Axel Nielsen fremhæver tillige, at landbrugets gode indtægter i denne periode sikkert for en del var udtryk for en rovdrift, der tærede på jorden. »Es war die aufgespeicherte Kraft des Bodens, die exportiert und in Kapital umgesetzt wurde«. Omvendt ser han — måske lidt for ensidigt — landbrugskrisen i firserne og den deraf affødte kapitalkrævende omlægning af landbrugets produktion som årsagen til Danmarks gældsættelse i den følgende periode. Han synes at mene, at de billigere udenlandske lån i omstillingsperioden var et uundgåeligt onde, noget, som måtte tages med, om dansk eksport skulle være konkurrencedygtig på verdensmarkedet.

I de følgende år fortsatte Axel Nielsen med uformindsket flid sine arkivstudier på dette område, og da han i 1937 havde fået overdraget udgivelsen af det af Otto Mønstedts Fond bekostede store værk om »Industriens Historie i Danmark« fik han lejlighed til i dets afsluttende dobbeltbind, der udkom i 1944, at øse af sit rige kildestof i en bred og fyldig skildring af dansk industris udvikling mellem 1820 og 1870. Talrige panegyriske festskrifter har behandlet enkelte industrivirksomheders historie, men her gives for første gang en fremstilling af selve de vilkår, hvorunder industrien er vokset frem her i Danmark; dens forhold til statsmagten f. eks. gennem toldpolitikken, arbejder- og kapitalforhold, organisationsformer, produktionsomfang, omkostnings- og prisforhold m. m. bliver indgående belyst. Mangfoldige interessante og morsomme detaljer hentet fra arkiverne og den samtidige litteratur er her stillet sammen til et levende helhedsbillede og bedømt ud fra selvstændige og frugtbare økonomiske synspunkter. Det må dybt beklages, at Axel Nielsen ikke nåede at give en tilsvarende bred fremstilling af tiden efter 1870 som supplement til den meget knappe behandling heraf i »Dänische Wirtschaftsgeschichte«.

Det sidste arbejde, Axel Nielsen nåede at få publiceret, var den fornøjelige lille bog om »Det statsvidenskabelige Studium i Danmark før 1848«, udarbejdet i anledning af statsvidenskabelig eksamens 100 års jubilæum, men som de foregående historiske værker baseret på årelang materialeindsamling. Heri gives ikke blot en grundig oversigt over den statsvidenskabelige eksamens lange tilblivelseshistorie, men tillige en af mange morsomme enkeltheder krydret skildring af, hvorledes økonomi og dermed beslægtede emner siden reformationen forsknings- og undervisningsmæssigt er blevet plejet dels ved Københavns Universitet dels ved Akademiet i Sorø. Som det skete for Tysklands vedkomende i bogen om kameralismen, betones her Aristoteles's store betydning for den ældre danske økonomiske litteratur.

Ind imellem de ovenfor omtalte værker offentliggjorde Axel Nielsen i ind- og udland en række mindre afhandlinger af økonomisk eller historisk indhold. En del af de økonomiske artikler er at betragte som forarbejder til

bankpolitiken; resten behandler overvejende aktuelle økonomiske problemer. Til gengæld er emnerne for de historiske afhandlinger ofte hentet fra fjerne afkroge af historiens arbejdsmark. Tilsammen vidner disse mindre arbejder om Axel Nielsens store alsidighed og vidtspændende interesser.

Selv om alvorlig sygdom i de senere år i lange perioder afbrød Axel Nielsens arbejde, fortsatte han til det sidste med usvækket iver sine arkiv- og biblioteksstudier, og hans største bekymring efter afgang fra Universitetet 31. januar 1951 var, at hans otium ikke skulle blive langt nok til at fuldføre det arbejde om de »uægte lav«, som han var langt inde i. Dette blev ham desværre ikke forundt.

I sine smukke mindeord ved Harald Westergaards død skrev Axel Nielsen: »Om ham kan det med sandhed siges, at han var: professor, simul et praeceptor«. Det samme kan med ikke mindre ret siges om Axel Nielsen selv. Gennem mange år var han og L. V. Birck så godt som ene om at varetage undervisningen i nationaløkonomi på Københavns Universitet. Vidt forskellige som de var, supplerede de på udmærket måde hinanden. Når Birck var oplagt, var hans timer en fest, ikke blot på grund af hans sprudlende vid, men især fordi han da i sjælden grad inciterede til selvtænkning og æggede til modsigelse. Men Birck var i sin undervisning impulsiv og springende, og der var døde perioder mellem de uforglemmelige stunder; den daglige omhyggelige forberedelse af forelæsninger var ikke hans sag. Her havde til gengæld Axel Nielsen sin styrke. Hos ham fik man en systematisk og grundig gennemgang af stoffet og en solid ballast af nyttig viden. Han havde langt fra Bircks blændende fremstillingsform, men hans noget monotone og ordrige forelæsninger kunne have både humor og ironi, selvironi ikke undtaget. Og om studenterne ikke i samme grad som i Bircks bedste øjeblikke blev tvunget til straks selv at »tænke med«, var det nok for en del, fordi Axel Nielsen selv så samvittighedsfuldt havde gennemarbejdet stoffet og lagt alle argumenter på bordet. Men det hang tillige sammen med en vis kejthed og generthed, som — navnlig vistnok i hans første professorår — gjorde det lidt vanskeligt for Axel Nielsen at komme i den personlige kontakt med de studerende, som han gerne ville.

Fra adskillige tidligere elever foreligger der samstemmende udtalelser om, hvor stor betydning Axel Nielsens undervisning har haft for dem senere i livet. Et mere indirekte vidnesbyrd i samme retning kan man finde ved at modstille den måde, hvorpå økonomiske spørgsmål behandledes i dansk dagspresse under og efter de to verdenskrige. Under den første krig stod Axel Nielsen så godt som fuldstændig alene i sin kamp mod den inflationistiske politik. En menneskealder senere havde han udklækket en flok våbendragere, som rundt om på bladenes handelsredaktioner hver efter sin evne søgte at anlægge nationaløkonomiske synspunkter. Selv om mester måske ikke altid var helt tilfreds med svendenes arbejde, var der her sket

et afgørende fremskridt, som Axel Nielsen havde en væsentlig del af æren for.

Ved siden af selve lærergerningen fandt Axel Nielsen tid til også på anden måde at gøre en indsats for studenterne. Det lå ham varmt på sinde, at de knappe legatmidler blev forvaltet bedst muligt — han advarede f. eks. i trediveerne Universitetet mod at forhaste sig med at følge en henstilling fra regeringen om konvertering af legaternes obligationskapital — og han arbejdede selv med held på at få legatmassen specielt for de statsvidenskabelige studerende forøget. Vi er mange, der fra studenterdagene har personlig erfaring for, at Axel Nielsen ikke skyede nogen møje for — ofte ad ubegribelige veje — at få opsporet, hvor skoen trykkede, og som er ham tak skyldige for stiltfærdigt ydet hjælp og håndsækning i vanskeligheder af den ene eller den anden art.

Og Axel Nielsen slap ikke sine studenter af syne, når de forlod Universitetet. Han fulgte med levende interesse deres senere skæbne, altid parat til bistand, om den tiltrængtes. Ganske særlig, hvor han øjnede videnskabelige anlæg, var Axel Nielsen utrættelig i at give impulser og opmuntring. Kom man til ham, nedtrykt over at være kørt fast i et eller andet problem, kunne han til husværelse citere Madvigs gribende bøn ved Universitetets 400 års jubilæum: »Du skaane os ikke for Arbejdets Møje, du skaane os ikke for Tvivlens Braad, du skaane os end ikke for Mismodets lange Tider, men du give os til Løn at se Sandheden, om endogsaa fjernt, at høste Erkendelsens Frugt, og vi ville være glade over det Maal, du deraf giver os. Og sænk dig i vor Ungdoms Sjæle, tænd ogsaa der den samme Ild, giv dem Ungdommens Frejdighed, men giv dem tillige den begyndende Manddoms Alvor, at de alle forberede sig til Livets Gerning, hver til sin, med Stræben efter Sandhedens Erkendelse, med Stræben efter at se den enkeltes Gerning i det Heles Lys. Væk hos nogle Lyst og Mod til at hellige sig Videnskaben helt og til at tilhøre Universitet, giv deres Stræben saadan Fremgang, at det i Sammenligning med os kan siges, at Sønnerne var bedre end Fædrene«. Med fuld ret kunne Axel Nielsen gøre disse ord til sine. »Der var og er« — skrev sparekassedirektør Jens Toftegaard om ham på hans 70 års fødselsdag — »i hele hans Væsen og Væren baade personlig Varme og den ægte Alma Maters Søns Ærbødighed for alt ærligt videnskabeligt Arbejde, selv de mest famlende Forsøg, som gør, at Eleven med umiddelbar Tryghed søger ham«.

I Universitetets administration deltog Axel Nielsen i en årrække som medlem af Konsistorium, og da han i 1935—36 som den sidste af de etårige rektorer på den smukkeste måde afsluttede denne epoke i Universitetets historie.

Men også udenfor Universitetet har Axel Nielsen øvet en betydningsfuld indsats. For det første gennem talrige indlæg i dagspressen. Mange af

disse artikler var så vægtige og gennemarbejdede, at der er en jævn overgang mellem dem og hans mindre, egentlig videnskabelige arbejder. Disse indlæg sigtede imidlertid ikke blot på at klarlægge den økonomiske sammenhæng og analysere de økonomiske virkninger af foretagne eller påtænkte foranstaltninger, men gav tillige klare og utvetydige udtryk for, hvad der efter Axel Nielsens opfattelse var den rette løsning af problemerne. Han, der på Universitetets kateder kunne nære en næsten selvudslettende ængstelse for at lade sine egne anskuelser træde frem, viste her i fuld mål sine meningers mod, også når han måtte gå mod strømmen.

Det er nævnt ovenfor, at Axel Nielsen allerede under den første verdenskrig slog sit navn fast i offentligheden gennem en række skarpe angreb på Nationalbanken, for dens lidet målbevidste ledelse af Danmarks pengepolitik. Var hans råd i tide blevet fulgt, havde man utvivlsomt undgået mange af de ulykker, som den letsindige inflationistiske kreditpolitik i årene under og efter krigen bagefter førte over vort land. Også i de senere år fremhævede Axel Nielsen gang på gang farerne ved at vælge den måske i øjeblikket letteste og derfor fristende udvej: fortsat at forringe landets valuta. Blandt midlerne til at undgå en sådan udvikling understregede han stedse rentepolitikens betydning, og det var ham i hans sidste år en tilfredsstillelse at se, hvorledes den rundt om i verden igen var ved at komme i forgrunden, efter at den siden krisen i begyndelsen af trediverne havde været så stærkt i miskredit både blandt politikere og blandt mange yngre økonomer. Men selv om rentepolitik til pengeværdiens bevarelse således i nogen måde blev Axel Nielsens *praeterea censeo* i tidens økonomiske debat, gav han også i årenes løb værdifulde bidrag til mangfoldige andre brændende økonomiske spørgsmåls forståelse og løsning. Længe vil man også huske de vidtskuende økonomiske nytårsoversigter, han gennem henved 25 år skrev i dagbladet Børsen, og hvori han lagde et meget stort arbejde.

Men også på anden måde kom Axel Nielsen til at tage del i vigtige økonomiske drøftelser og afgørelser. Det skete gennem de mange offentlige hverv, som tid efter anden blev lagt på hans skuldre. Under den første verdenskrig var han formand for Kaffenævnet og medlem af Den overordentlige Kommission af 8. August 1914. Her pegede han ligeledes på et tidligt tidspunkt i et memorandum på kreditpolitikken som det centrale middel til at holde prisudviklingen i tømme.

Også i de talrige råd, udvalg og kommissioner, der i de første år efter krigen nedsattes til drøftelse af valutasituationen, havde Axel Nielsen sæde, og medens han til en begyndelse stod så temmelig alene, kunne han efterhånden glæde sig ved voksende tilslutning til sine synspunkter. Men megen kostbar tid gik tabt, inden den i sommeren 1923 sammenkaldte valutakonference i en af Axel Nielsen inspireret udtalelse i oktober samme år

fremhævede kreditpolitikens afgørende betydning for prisudvikling og betalingsbalance, og så skulle der endda gå endnu nogle skæbnesvangre måneder, før Nationalbanken endelig gjorde alvor af kreditstramningen. Følgen var, at den efter konferencens forslag oprettede Valutaegaliseringsfond, i hvis bestyrelse Nationalbankens repræsentanter fremdeles vendte det døve øre til Axel Nielsens advarsler, blev opbrugt uden at have gjort den tilsigtede nytte. I 1926 udarbejdede Axel Nielsen til brug for Handelsministeriet og Rigsdagens Valutaudvalg en redegørelse for de økonomiske og finansielle spørgsmål, der knyttede sig til en genindførelse af guldfoden i form af en nedskåret »shillingkrone«. Heri afholdt han sig omhyggeligt fra enhver vurdering af, om man burde skride til en sådan nedskrivning, men i dagspressen gik han stærkt ind for en tilbageføring af kronen til dens gamle paritet.

I 1934 klarlagde Axel Nielsen sammen med professor Kristian Sindballe i en kritisk redegørelse til Handelsministeriet de mange ulemper, der knyttede sig til visse nye former for opsparings- og udlånsvirksomhed (navnlig »Jord, Arbejde og Kapital's Finansierings-Afdeling«), som var kommet frem i den nærmest foregående tid og gennem pågående reklame havde vundet betænkelig udbredelse. Samme år fungerede Axel Nielsen som formand for Statsministeriets Udvalg vedrørende Sanering af Landbrugets Gældsforhold.

Sidst, men ikke mindst, er der i denne sammenhæng grund til at minde Axel Nielsens indsats under besættelsesårene i Finansministeriets Udvalg af 30. Januar 1943, det såkaldte »professorudvalg«. Allerede i 1940 havde dette udvalg en forløber i et snævrere udvalg, som først med meget kort varsel forsynede finansministeren med argumenter mod det tyske forslag om en dansk-tysk mønt- og toldunion og kort tid efter afgav en udtalelse til fordel for en væsentlig kronehævning. Selve professorudvalget udarbejdede i 1943 en kortere betænkning »Foranstaltninger mod Inflation«, og umiddelbart efter befrielsen fremlagde det et omfattende program for Danmarks økonomiske politik i de nærmest kommende år (»Økonomiske Efterkrigsproblemer« I—II). I alle disse udtalelser har Axel Nielsens store erfaring og kloge besindighed sat sig spor.

Allerede i 1922 indvalgte Axel Nielsen som statens repræsentant i Nationalbankens repræsentantskab og fik således lejlighed til at gøre sine synspunkter gældende indenfor murene. I tilrettelæggelsen af bankens overgang fra privat aktieselskab til selvejende institution i 1936 tog han virksom del, og i den nye Danmarks Nationalbank indsatte staten ham som den ene af sine to repræsentanter i bestyrelse og repræsentantskab. Han var til sin død repræsentantskabets næstformand.

I årene 1926—36 var Axel Nielsen formand i tilsynsrådet for Kongeriget Danmarks Hypotekbank. Han var medlem af Banklovkommissionen af

1928, formand for Revisoreksamenskommissionen fra 1934 til sin død og formand for Kommissionen til Revision af Bogholderiloven af 1949. Endelig sad han fra 1948 i bestyrelsen for Aktieselskabet Jacob Holm og Sønner.

Som formand for Nationaløkonomisk Forening 1928—37 pustede han nyt liv i vor gamle forening, der under hans ledelse blev et forum for saglig drøftelse også af tidens aktuelle økonomiske problemer. Ved foreningens 75 års jubilæum i 1947 udnævntes han til æresmedlem.

I anerkendelse af Axel Nielsens økonomisk-historiske værker indvalgte han i 1942 i Videnskabernes Selskab. I Akademiet for de tekniske Videnskaber havde han sæde fra 1937.

Fra mange sider var der bud efter Axel Nielsen, og i alt, hvad han foretog sig, lagde han et solidt og samvittighedsfuldt arbejde. Men bestandig betragtede han sin forsker- og lærergerning som nummer eet. Få har tjent Alma Mater mere trofast og pligtopfyldende end Axel Nielsen. Da han nåede at blive Universitetets i anciennitet ældste professor, kunne han i spøg beklage sig over, at dette ikke længere som i gamle dage berettigede til forelæsningsfrihed, men faktisk undte han sig ikke fornøden ro og hvile efter de sidste års sygdomsanfald, før han hver gang igen med utålmodighed og ildhu kastede sig ind i undervisningen og det videnskabelige arbejde. Og besøgte man ham på hospitalet i disse år, var hans første spørgsmål uvægerligt: »Hvordan går det derinde?«.

Sammenfattende tør man vel sige, at indenfor Axel Nielsens videnskabelige produktion er det de historiske arbejder, der vil leve længst. Der er allerede peget på hans sjældne evne til at opstøve nyt kildestof. For en del skyldtes dette naturligvis hans utrættelige flid og grundighed, men han syntes tillige i besiddelse af en rent intuitiv eller instinktiv sporsans. Som Harald Westergaard engang træffende udtrykte det: det historiske materiale formelig groede op omkring ham. Sin nationaløkonomiske indsats øvede Axel Nielsen for en ikke ringe del gennem sin lange lærergerning og sine talrige indlæg i den økonomiske debat, og for så vidt hører den allerede fortiden til, selv om den også fremover vil sætte sig spor og længe blive mindet med taknemmelighed. Men hertil bør føjes, at værdien af Axel Nielsens manddomsarbejde som økonomisk historiker i høj grad beroede på, at han tillige var den skolede nationaløkonom.

I sin redelige forskertrang og dybe kærlighed til sandheden var Axel Nielsen en ægte videnskabsmand. På hans 60 års dag tegnede en af hans elever, senere nationalbankdirektør Holger Koed i en artikel i »Børsen« dette billede at ham: »Han er uden nogen Form for Humbug. Overfor de forskellige »Ideologier«, af hvad Art nævnes kan, staar han med kritisk Objektivitet, og ingen Moderetninger indenfor hans Videnskab har kunnet tage ham til Indtægt. Mest kritisk er han maaske overfor den »modernes« Tendens til at behandle den teoretiske Økonomis Problemer i et kompli-

ceret matematisk Formelsprog. Han ynder ikke Økonomiens »Kurve-magere«. Han har aldrig anglet efter Popularitet, men er gaaet sin egen Vej uden at bekymre sig om, hvorvidt Vejen ogsaa passede andre, eller hvorvidt han fik større eller mindre Følge. Som Personlighed er han ikke uden Kanter. Hans sarkastisk-spøgefulde Samtaleform har sikkert undertiden gjort det vanskeligt for Folk at komme ham paa nært Hold, navnlig Folk, der ikke er klar over, at Sarkasme ofte blot kan være Udtryk for et følsomt Sinds Dækstilling overfor Omverdenen.« Til denne træffende karakteristik skal her kun føjes eet træk: Til det sidste var Axel Nielsens tanke lige klar, og hans interesser lige vidtspændende, men man følte tillige med betagelse, at han i de sidste af sygdommen mærkede år var nået frem til en indre afklarethed og ro, en »visdom«, som bl. a. også gav sig udslag i, at han i højere grad end i fordums stridsår evnede at dømme anderledes tænkende med overbærende mildhed og forståelse.

Carl Iversen.

I 1911 blev Axel Nielsen professor ved universitetet efter Scharlings død. Der var konkurrence om stillingen, og foruden Axel Nielsen deltog fire andre i konkurrencen, nemlig Gædeken, Mackeprang, Warming og Wieth-Knudsen. Jeg studerede endnu ved universitetet på den tid (jeg var kommet til studierne i en sen alder), og vi var naturligvis en del ældre studenter fra det statsvidenskabelige fakultet, som med stor interesse fulgte konkurrenceforelæsningerne. Axel Nielsen forelæste over »Forholdet mellem nationaløkonomiens teori og politik«. Vi havde naturligvis nok vidst, at der var forskel på teorien og politiken i den nationaløkonomiske videnskab, men en sådan systematisk undersøgelse af forholdene, som Axel Nielsen gav, havde vi ikke været ude for før, og den interesserede os stærkt.

Men ville han blive professor? Gædeken og Mackeprang måtte regnes uden chancer. Warming var docent ved universitetet i Danmarks statistik, og studenterne kunne egentlig godt lide ham, selv om hans undervisning kunne være noget detailmæssig præget. Nogle holdt derfor på Warming. Wieth-Knudsen var mere blændende i sine forelæsninger end både Axel Nielsen og Warming, men vi studenter havde alligevel på fornemmelsen, at han var lidt ubestemmelig, og vi troede ikke på hans chancer. Det måtte blive Warming eller Axel Nielsen.

Det blev Axel Nielsen, og det var et godt valg for universitetet og et godt valg for studenterne, også for den kreds, der kun en kort tid havde lejlighed til at møde ham som lærer.

Disse ting fra 1911 randt mig i hu, da jeg af tidsskriftets redaktør blev anmodet om at skrive nogle mindeord om professor Axel Nielsen. Senere

har jeg haft rig lejlighed til at møde ham og samarbejde med ham på de finanspolitiske og pengepolitiske områder.

Axel Nielsens første videnskabelige produktion, guldmedaljeafhandlingen og doktorafhandlingen, viste hans stærke interesse for den økonomiske historie, men de viste tillige, at det var de pengepolitiske problemer i historien, som interesserede ham. Hans væsentligste virksomhed uden for universitetsgerningen har da også ligget på disse områder.

Mest grund er der til at nævne Axel Nielsens virksomhed i Nationalbanken. Han blev i 1922 udnævnt til statens repræsentant i Nationalbankens repræsentantskab, idet staten på det tidspunkt benyttede sin ret efter loven af 1919 til at udnævne to repræsentanter. Det var dog ikke første gang, staten tog Axel Nielsens arbejdskraft i brug. Under den første verdenskrig var han et virksomt medlem af den overordentlige kommission af 8. august 1914, og han deltog i arbejdet til kommissionens ophævelse i 1921.

Axel Nielsens indstilling til Nationalbankens politik under den første verdenskrig er kendt. Det var en stærkt kritisk indstilling. Det kom frem i artikler i dagspressen, navnlig i »Børsen« og på anden måde i krigsårene og de nærmeste efterkrigsår, og en samlet redegørelse for denne kritik er optaget som tillæg i 2. bind af Axel Nielsens »Bankpolitik«. Hans kritik går navnlig ud på, at Nationalbanken under krigens første år ikke lod de udenlandske valutaer falde i værdi for derved at hæmme prisstigningen, og at den ved sin alt for liberale kreditpolitik i de nærmeste efterkrigsår fremmede den stærke inflation, som herskede i disse år.

Der er ingen tvivl om, at Axel Nielsen i alle hovedlinierne havde ret i sin kritik, og at Nationalbanken som helhed og navnlig i efterkrigsårene tænkte mere på at forsyne landet med penge end på at begrænse krediten og ved pengepolitiske midler holde igen over for den stigende inflation.

Axel Nielsens virksomhed inden for Nationalbanken strakte sig over næsten 30 år, fra 1922 til hans død. Straks efter hans indtræden i bankens repræsentantskab blev han indvalgt i et udvalg, som skulle behandle spørgsmålet om, hvorvidt repræsentantskabet på en mere tidssvarende måde end hidtil kunne deltage i bankens ledelse. Banken havde ikke nogen bestyrelse den gang, men der eksisterede dog et »stående udvalg« som et slags mellemled mellem direktion og repræsentantskab. Nu skulle dette udvalg erstattes af et mere aktivt udvalg, og da det oprettedes i 1923, blev Axel Nielsen medlem. I 1927 blev dette nye udvalg igen ophævet, formentlig imod Axel Nielsens ønske, og da det gamle »stående udvalg« trådte i virksomhed igen, ville han ikke være medlem, men trak sig tilbage og blev erstattet af redaktør Thalbitzer, der også i 1922 var udnævnt som statens repræsentant i banken. Det er vel sandsynligt, at Axel Nielsen har følt sig lidt ensom i udvalget med sine anskuelse, og når man kender Axel Nielsens natur, forstår man, at han så hellere har villet trække sig tilbage.

Under min første periode som finansminister, fra 1924 til 1926, førtes der talrige forhandlinger med Nationalbanken om de forskellige »valutaordninger«, og Axel Nielsen deltog fra bankens side i disse forhandlinger. Han har sikkert ikke været fuldt tilfreds med de overenskomster, som forhandlingerne førte til, men når den private nationalbanks økonomiske interesse og statens interesser skulle afvejes, var der ikke tvivl om, at Axel Nielsen mest følte sig som statens mand. Da jeg i 1933 blev udnævnt til direktør i Nationalbanken, mødte jeg Axel Nielsen i repræsentantskabet, og vort samarbejde indenfor bankens egne rammer tog sin begyndelse.

Med den nyordning, som trådte i kraft for Nationalbanken i 1936, blev der oprettet en egentlig bestyrelse, og Axel Nielsen blev udnævnt af regeringen til medlem af bestyrelsen. Samtidig blev han af repræsentantskabet valgt til dettes næstformand, og begge stillinger havde han til sin død. I repræsentantskabets møder var det forholdsvis sjældent, at Axel Nielsen tog ordet. Det var kun, hvis der forelå spørgsmål, som han mente særlig vedrørte hans interesser. I bestyrelsesmøderne derimod var han et af de mest aktive medlemmer, og hans indlæg var altid præget af hans sikre syn på de pengepolitiske problemer. Under de vanskelige krigsår og i efterkrigsårene var Axel Nielsens virksomhed i bankens bestyrelse en stor hjælp for direktionen og for den øvrige bestyrelse. Hans syn på den fare, der truede vor økonomi ved den voksende pengerigelighed, faldt helt sammen med direktionens. Man havde altid indtryk af, at Axel Nielsen følte sig hjemme i banken. Havde han måske i sin første tid i Nationalbanken følt sig noget isoleret, så var det ikke tilfældet nu. Men hans bekymring for den pengepolitiske udvikling, som banken naturligvis ikke alene var herre over, kunne af og til vise sig i en vis pessimisme, som han i dæmpet ordvalg gav udtryk for.

Da Nationalbankens ledelse under krigen opfordrede regeringen til at nedsætte et sagkyndigt udvalg til at forberede lovgivning om pengepolitiske foranstaltninger mod inflationen, var Axel Nielsens navn det, som først nævntes fra Nationalbankens side. Han stod ubestridt som vort lands førende ekspert på pengepolitikens område, og det var i denne egenskab, han blev medlem af det såkaldte »professorudvalg«, da dette blev udnævnt af regeringen i januar 1943. For Nationalbanken var der tillige den store tilfredsstillelse ved Axel Nielsens udnævnelse, at man vidste, han ville søge at fremme de synspunkter på pengepolitiken, som var hans, og som også var Nationalbankens.

Axel Nielsens betydning for Nationalbanken har været stor. Han mødte en del modstand fra først af, men han voksede fastere og fastere i systemet, og mangt og meget af det, der er foregået i banken, har været præget af Axel Nielsens kloge og forstandige synspunkter.

C. V. Bramsnæs.

FORTEGNELSE OVER PROFESSOR AXEL NIELSENS SKRIFTER

Udarbejdet af Birte og P. E. Milhøj.

Den efterfølgende fortegnelse kan kun gøre krav på at være fuldstændig for så vidt angår selvstændigt udgivne bøger og pjecer, navngivne responsa til officielle udvalg og kommissioner samt tidsskriftsartikler og lign. i sådanne danske og udenlandske tidsskrifter, som efter deres karakter kunne tænkes at indeholde bidrag fra Axel Nielsens hånd.

Herudover omfatter Axel Nielsens skribentvirksomhed en række anmeldelser og vurderinger af nye publikationer samt en meget lang række artikler og indlæg i dagspressen. Da det ikke mindst er denne side af forfatterens efterladte arbejder, der giver udtryk for hans syn på den løbende økonomisk-teoretiske og økonomisk-politiske udvikling, er det forsøgt at medtage et så fuldgyldigt udvalg heraf som muligt. Axel Nielsens pen fandt imidlertid vej til en meget omfattende række publikationer, hvorfor det er muligt, at især enkelte dagbladsartikler, der burde have fundet deres plads i en fortegnelse over de arbejder, hvori eftertiden kan finde forfatterens tanker udtrykt, måtte mangle. De i fortegnelsen anførte dagbladsartikler har man fundet frem til gennem Axel Nielsens efterladte scrapbøger og gennem aviskronikindekset, ligesom man har modtaget værdifulde oplysninger fra de dagblade, hvor man vidste, at hans forfatterskab især var faldet, nemlig: Børsen, Jyllandsposten og Politiken samt fra magister Vagn Dybdahl, Erhversarkivet, Aarhus. — Interviews, korte udtalelser til dagspressen på forespørgsel o. lign. er ikke medtaget.

ANVENDTE FORKORTELSER:

NT = Nationaløkonomisk Tidsskrift.

Jahrb. f. = Jahrbücher für.

Berl. Tid. = Berlingske Tidende — Morgenudgave.

Berl. Tid. Aft. = Berlingske Tidende — Aftenudgave.

Natt. = Nationaltidende.

Bd. = Bind. — Rk. = Række. — p. = Side.

1903.

1. *Danske Bankprojekter fra Tiden før Kurantbankens Oprettelse*. NT 1903, p. 580—601.

1904.

2. *Islands Bankforhold*. NT 1904, p. 164—175.
3. *Japans Bankvæsen*. NT 1904, p. 414—421.
4. *Dänische Preise 1650—1750*. Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik 1904, p. 289—347.
5. Anm. af: *Kapitelstakster i ældre og nyere Tid*. Statens statistiske Bureau. NT 1904, p. 609.

1905.

6. Anm. af: *Jaffé, Edgar: Das englische Bankwesen*. NT 1905, p. 477—479.

1906.

7. *Nationalbanken 1908*. NT 1906, p. 225—258.
8. *Befolknings- og Beboelsesforhold i København omkring 1728*. Københavns

Brandforsikrings Jubilæumsskrift 1906. Udarbejdet sammen med professor Westergaard.

9. Anm. af: *Knapp, Georg Friedrich: Staatliche Theorie des Geldes*. NT 1906, p. 603.

1907.

10. *Specier, Kroner, Kurant. En Studie over den faldende Rigsdalerværdi i Danmark i Tiden 1671—1726*. Peter Hansens Forlag 1907, 147 p.

1909.

11. *Hvad Seckendorff havde til Hensigt med Teutscher Fürsten Staat*. NT 1909, p. 448—457.

1910.

12. Anm. af: *Amberg, Rudolph: Die Steuer in der Rechtsphilosophie der Scholastiker*. Berlin und Leipzig 1909. Beiheft zum Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik 1910, p. 263—267.

1911.

13. *Den tyske Kameralvidenskabs Opstaaen i det 17. Aarhundrede*. Avec un resumé en français. Hovedkommissionær: Andr. Fred. Høst og Son 1911, 158 p.
14. *Die Entstehung der deutschen Kameralwissenschaft im 17. Jahrhundert*. Verlag von Gustav Fischer, Jena 1911, 125 p.
15. Anm. af: *Sjöstrand, Erik: Centralbankens väsentlige funktioner*. NT 1911, p. 405.
16. Anm. af: *Schwarz, Otto: Diskontopolitik*. NT 1911, p. 511.
17. Anm. af: *Kinkel, Johannes: Die sozialökonomischen Grundlagen der Staats- und Wirtschaftslehren von Aristoteles*. NT 1911, p. 601.

1912.

18. *Forholdet mellem Nationaløkonomiens Teori og Politik* (2 Foredrag). J. L. Lybechers Forlag 1912, 64 p.
19. *Den engelske Kulstrejke og dens Bilæggelse*. NT 1912, p. 305—324.
20. *Den syndikalistiske Bevægelse*. NT 1912, p. 545—562.

1913.

21. *Grundrids til Forelæsninger over Sociologien* (med særligt Henblik paa Statsteoriernes Historie) for statsvidenskabelige Studerende, mimeograferet 1913, 107 p.
22. *Banker og Sparekasser*. NT 1913, p. 187—198.
23. *Parlament eller Erhvervsrepræsentation*. Tilskuere 1913, 10 p.
24. Anm. af: *Fridrichowicz, Eugen: Grundriss einer Geschichte der Volkswirtschaftslehre*. NT 1913, p. 314—316.

1914.

25. *Subventioner til oversøiske Rutedampere*. NT 1914, p. 113—135.
26. Anm. af: *Mann, Fritz Karl: Der Marschall Vauban und die Volkswirtschaftslehre des Absolutismus. Eine Kritik des Merkantilsystems*. Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik, 3. rk., bd. 48, p. 684—685. — Svar paa Berigtigelse fra Forf. Bd. 49, p. 717.
27. *De foreslaaede Ændringer til Nationalbankens Oktroj*. Børsen 18-10-1914.

1915.

28. *Supplement og Noter til W. Scharlings Bankpolitik*, mimeograferet 1915.
29. *Nationalbankens Regnskab*. Finanstidende 1915, p. 25—26.
30. Anm. af: *Rubow, Axel: Renteforhold i Danmark*. NT 1915, p. 232.
31. *Renteforhold i Danmark* (Modbemærkninger til Dr. Axel Rubow). NT 1915, p. 479—480.

1916.

32. *Dyrtid og Seddeludstedelse*. *Den nationale Kapital*. Gads danske Magasin 1916, p. 129—134.
33. Anm. af: *Brisman, Sv.: De moderna af-färsbankerna*. NT 1916, p. 212.
34. *Nogle Betragtninger i Anledning af Nationalbankens Regnskab*. Berl. Tid. 11. og 12-10-1916.

1917.

35. *Den skandinaviske Møntunion*. Børsens Forlag 1917, 74 p.
36. *Den stigende Disagio*. Børsen 20-1-1917.
37. *Dyrtid og Disagio*. Børsen 17. og 18-7-1917.
38. *Nationalbankens Omvendelse*. Børsen 5-10-1917.

1918.

39. *Bank-Ringen* (efter Jyllandsposten). Andelsbladet 1918, p. 599—600.
40. *Det nye Ændringsforslag til den svenske Banklov*. Finanstidende 1918, p. 702—703.
41. *Nationalbanken i hundrede Aar*. Børsen 4-7-1918.
42. *Opkøb af Provinsbanker*. Jyllandsposten 9-8-1918.
43. *Dyrtids-Problemet*. Jyllandsposten 18-9-1918.
44. *Et svensk Forslag om Statskontrol af Banksammenslutninger*. Børsen 25-12-1918.

1919.

45. Anm. af: *Wilcke, J. Chr. IV's Møntpolitik*. NT 1919, p. 534.
46. *Seddelmængdens Stigning*. Børsen 3-1-1919.
47. *Stigningen i Sterling og Dollars*. Børsen 31-1-1919.
48. *Nationalbankens Dækningsregler*. Børsen 1-5-1919.
49. *Valutaspørgsmaalet i Sønderjylland*. Børsen 11-5-1919.
50. *Sterling- og Dollar-Kursen*. Børsen 27-5-1919.
51. *Krigen og Kurserne*. Børsen 5-6-1919.
52. *Vor Ind- og Udførsel*. Berl. Tid. Aft. 8-7-1919.
53. *Valutaspørgsmaalet i Sønderjylland*. Børsen 24-9-1919.
54. *Prisstigninger efter Krigen*. Børsen 28-11-1919.

1920.

55. *Valuta-Problemet*. Børsen 29-2. og 2-3-1920.
56. *Den svenske Diskontoforhøjelse*. Berl. Tid. Aft. 19-3-1920.
57. *Valutaspørgsmaalet — et Spørgsmaal om social Retfærdighed*. Berl. Tid. 28-6-1920.
58. *Valuta*. Berl. Tid. Aft. 6-7-1920.

1921.

59. *Bidrag til Belysning af Holbergs Formueforhold*. Holberg Aarbog 1921, p. 7-34.
60. *Valutasituationen*. Dansk Arbejde, 1921, nr. 15, p. 1-2.
61. *Tjenestemænd*. Berl. Tid. Aft. 13-4-1921.
62. *Deflationen*. Børsen 1. og 2-6-1921.
63. *Omkring Valutakrisen*. Frederiksborg Amtsavis 2-7-1921.
64. *Handelsbalance og Vekselkurs*. Børsen 28-8-1921.
65. *Tysklands Januar-Rate*. Børsen 8-12-1921.

1922.

66. *Inflation*. Illustreret Tidende 1922, p. 61.
67. *Den sidste tyske Guld-Milliard*. Børsen 5-9-1922.
68. *Inflationspolitikken*. Børsen 26-9-1922.

1923.

69. *Bankpolitik*. 1. Del, *Beskrivelsen*. 1923, 417 p. H. Hagerups Forlag.
70. *Diskonto-Spørgsmaalet*. Valutakonferencens Forhandlinger 1923, p. 312-317.
71. *Paa Vej mod bedre Tider*. Børsen 1-1-1923.
72. *Til Guldmontfodens 50-Aarsdag*. Natt. 22-5-1923.
73. *Kronens Fald*. Politiken 14-6-1923.
74. *Retningslinierne for den kommende Tids Valutapolitik*. Politiken 10-11-1923.

1924.

75. *March paa Stedet*. Børsen 1-1-1924.
76. *Økonomisk Balance*. Natt. 1. og 2-8-1924.

1925.

77. *I Kreditindskrænkningens Tegn*. Børsen 1-1-1925.
78. *Englands Genindførelse af Guldmontfoden*. Jyllandsposten 1-5-1925.
79. *Valuta og Finanser*. Jyllandsposten 28-6-1925.
80. *Europas økonomiske Problemer*. Børsen 31-12-1925.

1926.

81. *Redegørelse for de retslige, finansielle og økonomiske Spørgsmaal, der knytter sig til en Indførelse af Guldindløselse af Kronen ved en definitiv Guldværdi lig den engelske Shilling, og for den Form, hvorunder en Beslutning herom vil være at tage*. Til Ministeriet for Industri, Handel og Søfart 1926, 37 p. Axel Nielsen og Henry Ussing.
82. *Pengevæsenets fremtidige Ordning i de nordiske Lande*. Det 8. nordiske nationalekonomiske Møde i København, September 1926.

83. *Vekselkursen*. Frem 1926, p. 289-293.

84. *Vor Tids Penge*. Frem 1926, p. 417-423.

1927.

85. *De autoriserede Pengesedler i det nordnordnordnord Norge 1695-96*. Bergens Historiske Forenings Skrifter 1927, Nr. 33, 51 p.
86. *Zum Problem der nordischen Münzunion*. Weltwirtschaftliches Archiv 1927, Heft 2, p. 293-304.
87. Anm. af: Friis, Astrid: *Alderman Cockayne's project and the cloth trade. The commercial policy of England in its main aspects 1603-1625*. Historisk Tidende, 9. rk., VI bd., p. 314-316.
88. Anm. af: Wulke, J., *Kurantmønten 1726-1788*. NT 1927, p. 459.
89. *Nationalbankens Beretning*. Jyllandsposten 16-10-1927.
90. *Bankinspektion*. Jyllandsposten 6-11-1927.
91. *Banklovens Revision*. Jyllandsposten 8-11-1927.
92. *Handelsministerens Fejlgreb*. Jyllandsposten 23-11-1927.
93. *Den tyske Skadeserstatning*. Jyllandsposten 4-12-1927.

1928.

94. *Garantifond og Banklikviditet*. NT 1928, p. 27-45.
95. *Om et Pengemarkeds Forudsætninger*. NT 1928, p. 342-349.
96. *Den engelske Bankreform*. Økonomi og Politik 1928, p. 113-121.
97. *Om Oprettelsen af en Bank i Norge 1760*. Meddelelser fra det norske Riksarkiv 1928, p. 287-303.
98. *Spørgsmålet om skandinavisk Myntunion*. Foredrag ved det 6. nordiske Handelsmøde, d. 24.-26. Sept. 1928 i Oslo. - Beretningen p. 31-38.
99. *Guldchronens første Aar*. Børsen 1-1-1928.
100. *Nordisk Konference om en ny Møntunion*. Politiken 29-4-1928.
101. *Rentesatser og Rentemarginal*. Børsen 5. og 6-6-1928.
102. *Mønt-Unionen*. Berl. Tid. 11-12-1928.

1929.

103. *Hjemlige Renteforhold*. NT 1929, p. 22-40.
104. *Det danske Kapitalmarked og Sparekasserne*. Sparekassetidende 1929, nr. 17, p. 139-144.
105. *Børs-Spekulationen i USA*. Berl. Tid. 3-4-1929.
106. *Krisen i U.S.A. og dens Lære*. Berl. Tid. 24-11-1929.
107. *De sidste Maaneders Pengepolitik*. Berl. Tid. 12-12-1929.
108. *Den danske Krones internationale Stilling i 1929*. Berl. Tid. 31-12-1929.

1930.

109. *Bankpolitik*, 2. Del, Læren, 547 p. H. Hagerups Forlag 1930.
110. *Bankkreditens Elasticitet*. Statsvetenskaplig tidskrift för politik, statistik, ekonomi, 1930, häft 1, p. 44—59.
111. Anm. af: *Pedersen, Jørgen: Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer i Perioden ca. 1850—1913*. 1930. Historisk Tidsskrift, 10. rk., I bd., p. 466—468.
112. Anm. af: *Trende, Adolf: Forschungen zur internationalen Finanz- und Bankgeschichte. Barthold Georg Niebuhr als Finanz- und Bankmann*. Berlin 1930. Historisk Tidsskrift, 10. rk., I bd., p. 387 f.
113. *Verdenskonjunkturerne*. Børsen 1-1-1930.
114. *Hvornæd betaler vi?* Berl. Tid. 16-1-1930.
115. *Den sidste Diskonto-Nedsættelse*. Politiken 10-5-1930.

1931.

116. *Den internationale Kreditkrise og Guldjoden*. NT 1931, p. 289—304.
117. *Vor Realkredit*. Jydsk Landbrug 1931, p. 623—631.
118. *Ist der Scheckstempel eine »Vermögensverkehrssteuer«?* Finanz-Archiv 1931, 2. bd., p. 44—46.
119. Anm. af: *Hahn, Albert L.: Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits*. 3. udg. NT 1931, p. 109.
120. Anm. af: *Somary, Felix: Bankpolitik*. 2. udg. NT 1931, p. 188.
121. *Verdensdepressionen og dens Aarsager*. Børsen 1-1-1931.
122. *Rente-Statistik*. Politiken 4-3-1931.
123. *Vor Realkredit*. Jyllandsposten 8-8-1931.

1932.

124. *Korporationer*. Historiske Meddelelser om København, 2. rk. 1932, p. 249—269.
125. *Andelspenge*. Grundskyld 1932, p. 20—21 og p. 37—38.
126. *Det sorte Aar*. Børsen 1-1-1932.
127. *Kredit- og Konekurs*. Politiken 24-2-1932.
128. *Omkring Lausanne*. Politiken 17-6-1932.
129. *Engelsk Pengepolitik*. Politiken 14-8-1932.
130. *Obligationskurser og Byggeri*. Politiken 28-12-1932.

1933.

131. *Dänische Wirtschaftsgeschichte*. Unter Mitarb. von E. Arup, O. H. Larsen, Albert Olsen (Handbuch der Wirtschaftsgeschichte). Fischers Verlag, Jena 1933, 600 p.
132. *Monetary unions*. Encyclopaedia of the Social Sciences. Bd. 10, p. 595—601. New York 1933.

133. *Kreditorland-Debitorland under skiftende Prisniveau*. NT, Festskriftet: Til Harald Westergaard 19. april 1933, p. 171—175.
134. *Verdens Pengeforhold*. Gads danske Magazin 1933, p. 348—357.
135. *Maximalrentelovgivning i Danmark*. Svensk sparbanks tidskrift 1933, häft 5, p. 275—282.
136. *Das währungspolitische Zeil der Papierwährungsländer*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1933, 1. hefte, p. 39—48.
137. *Valuta og Krise*. Børsen 1-1-1933.
138. *Dollar*. Dagens Nyheder 22-4-1933.
139. *Produktionen af Guld*. Dagens Nyheder 12-7-1933.
140. *Dilemmaet i dansk Valutapolitik*. Børsen 31-12-1933.

1934.

141. *Redegørelse til Ministeriet for Handel og Industri for de opstaaede kollektive Spareformer*. 1934. 14 p. Axel Nielsen og Kristian Sindballe.
142. *Nogle Træk af De Forenede Staters nye økonomiske Politik*. NT 1934, p. 1—22.
143. Anm. af: *Brisman, Sv.: Sveriges affärsbanker. Utvecklingstiden*. NT 1934, p. 281.
144. Anm. af: *Sweden, Norway, Denmark and Iceland in the world war*. — Sweden by Eli F. Heckscher and Kurt Bergendal — Norway by Wilhelm Keilhau. — Denmark by Einar Cohn — Iceland by Thorstein Thorsteinsson, Newhaven (Yale University Press) 1930. (Carnegie Endowment for International Peace). Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1934, heft 3, p. 293—294.
145. *Gennem 50 Aar har vi gældsæt Landet*. Politiken 1-10-1934.
146. *Konverteringen før og nu*. Dagens Nyheder (Tillæg) 11-12-1934.

1935.

147. *Mulighederne for Genoprettelse af en international Pengestandard*. Forhandlingerne ved det 10. nordiske nationaløkonomiske Møde i Oslo, Juni 1935.
148. Anm. af: *Somary, Felix: Bankpolitik*. 3. udg. NT 1935, p. 360.
149. *Paa Skillevejen*. Børsen 1-1-1935.
150. *L. S.-Truslerne om Valutastrejke uden virkelig Slagkraft*. Politiken 2-8-1935.
151. *Valuta-Strejken og Pligten til at tage Valutaen hjem*. Politiken 23-8-1935.

1936.

152. *Harald Westergaard*. NT 1936, p. 393—395.
153. *I Uvishedens Tegn*. Børsen 1-1-1936.

1937.

154. *Noter til Axel Nielsen: Bankpolitik 1.* Udgivet af det Rets- og statsvidenskabelige Studenterraad, Københavns Universitet 1937, 33 p.
155. *Valuta-Nedskærings Tid er forbi.* Børsen 1-1-1937.
156. *Valuta og Laan.* Politiken 4-3-1937.
157. *Betaler det sig at lave Smør?* Politiken 2-5-1937.
158. *Det store Problem om Smørproduktion.* Politiken 6-5-1937.

1938.

159. *Fabrikerne i Laugstidens sidste Periode.* Tidsskrift for Industri, Jubilæumsnummer 1938, p. 103-108.
160. Anm. af: *Haberler, Gottfried von: Prosperity and depression.* League of Nations. Geneva 1937. NT 1938, p. 339-340.
161. *Depression i Anmarch eller blot et »set-back«?* Børsen 1-1-1938.
162. *Laanet i Sverige.* Politiken 4-11-1938.

1939.

163. *Et relativt godt Aar — trods alt.* Børsen 1-1-1938.
164. *Penge-Problemer, der bør klares.* Politiken 28-6-1939.
165. *Hvad har Europa faaet for Guld, der i disse Aar er strømmet til USA.* Politiken 16-7-1939.
166. *Englands Oprustning rejser Spørgsmaalet om Inflation — Pundets aktuelle Problem.* Politiken 15-8-1939.
167. *Ikke en ny Valuta-Politik, fordi Sterling ikke mere jastholdes i 22,40 Kr.* Politiken 7-11-1939.
168. *Stigningen i Seddelomløbet. Nogle Bemærkninger om den Bevægelse de nye Skatteplaner har vakt.* Politiken 28-11-1939.
169. *Verdenskrigens Fortsættelse, men ikke i økonomisk Henseende.* Børsen 31-12-1939.

1940.

170. *En københavnsk Prisreguleringskommission i 1813.* NT 1940, p. 133-151.
171. *Bundkurs 1940.* Børsen 30-3-1940.
172. *Penge og Erhverv — de økonomiske Problemer i Tiden.* Børsen 29-12-1940.

1941.

173. *Handelen med Penge og fremmed Valuta. Nogle Træk af Børslivet før Fremkomsten af de private Banker.* NT 1941, p. 1-26.
174. *Er der Inflation?* NT 1941, p. 237-245.
175. *Pengerigeligheden. Sparekassetidende* 1941, Nr. 14, p. 167-169.

176. Anm. af: *Heckscher, Eli F.: Svensk arbete och liv.* Politiken 19-11-1941.
177. *Skal Fremtidens Vare-Udveksling baseres paa Guldfoed eller fri Valuta.* Børsen 30-12-1941.

1942.

178. *Kronen og Priserne.* Politiken 24-1-1942.
179. *Spekulation paa Kapitalmarkedet.* Børsen 4-9-1942.
180. *Refleksioner ved Nytaarstid.* Børsen 31-12-1942.

1943.

181. *Industriens Historie i Danmark I-III, 1943-1944.* Udgivet af Axel Nielsen, der selv forfattede III Bd.: *Tiden 1820-1870.* 1. Halvbind: *Industriens Forhold i Almindelighed.* 420 p. — 2. Halvbind: *Enkeltte Industrier.* 278 p.
182. *Planer til Stabilisering af Pengevæsenet efter Krigen.* NT 1943, p. 369-384.
183. *Indtægter og Priser.* Politiken 9-1-1943.
184. *Ved Nationalbankens Jubilæum.* Børsen 3-7-1943.
185. *Det er Seddelbankerne, der finansierer Krigen.* Børsen 30-12-1943.

1944.

186. Anm. af: *Pedersen, Jørgen: Pengeteori og Pengepolitik.* København 1944. NT 1944, p. 334-337.
187. *Anmærkning til Bemærkninger til en Anmeldelse.* NT 1944, p. 389-390.
188. *Skal Staten eller Kapitalmarkedet stabilisere Forholdene efter Krigen?* Børsen 30-12-1944.

1945.

189. *I Anledning af en Anmeldelse.* NT 1945, p. 119-121.
190. *Forhandlingerne i USA.* Børsen 19-9-1945.
191. *I Uvishedens Tegn.* Børsen 29-12-1945.

1946.

192. *Den finansielle udvikling. Danmark under Besættelsen* (red. af Dr. phil. Vilhelm la Cour). Bd. I, p. 443-464. Westermanns Forlag 1946.
193. *Halvtreds bevægede Aar.* Børsen 25-1-1946.
194. *Diskussionen om Kronkursen.* Børsen 4. og 5-4-1946.
195. *Landbrug og Pengevæsen.* Politiken 9-8-1946.
196. *Den tiltagende Stramhed.* Børsen 8-10-1946.
197. *Landbrugets Forrentning.* Politiken 25-10-1946.
198. *I Støbeskeen.* Børsen 31-12-1946.

1947.

199. *Kort Statsgæld og Pengepolitik*. NT 1947 p. 120—131.
200. *Aktuelle pengepolitiske Problemer*. Børsen 25-7-1947.
201. *Marshall-Planen og Genopbygningens Penge-Problemer*. Børsen 31-12-1947.

1948.

202. *Det statsvidenskabelige Studium i Danmark før 1848*. Gyldendals Forlag 1948, 146 p.
203. *Den statsvidenskabelige eksamens 100 års jubilæum*. Tale ved jubilæumsfesten d. 14-10-1948 på Københavns Universitet. NT 1948 p. 256—264.

201. *Genopbygning, Marshall-Hjælp og Pengepolitik*. Børsen 31-12-1948.

1949.

205. *En økonomisk Disputats* (Bemærkninger til Jørgen Gellings disputats: Finansprocessen i det økonomiske kredsløb). NT 1949, p. 80—84.
206. *Devalueringens Lære*. Børsen 19-9-1949.
207. *Dollar, den kommende Tids internationale Mønt*. Børsen 27-9-1949.
208. *Devalueringen og Handelens Liberalisering*. Børsen 31-12-1949.

1951.

209. *Debatten om Krone-Revaluering*. Børsen 14-4-1951.

SYNPUNKTER PÅ DEN EKONOMISKA LIBERALISMEN¹⁾

AV TORSTEN GÄRDLUND

FÖR att undvika ett alltför allmänt ordande om idéer har jag valt att hämta materialet till min översikt från de senaste två seklers engelska samhällsdebatt, som i intensitet, fullständighet och kontinuitet varit vida överlägsen debatten i andra länder. Man kan urskilja tre huvudskeden i den ekonomiska liberalismens utveckling: *1700-talsliberalismen*, främst företrädd av Adam Smith genom hans 1776 utgivna *The Wealth of Nations*, *utilitarismen*, den blandning av benthamsk filosofi och klassisk national-ekonomi, som når sitt största inflytande under 1800-talets andra kvartsekel, samt *den reformvänliga liberalismen*, vars framryckning inleddes av J. S. Mill och hans lärjungar på 1860-talet.

Vad innebar då Adam Smiths liberalism? Är det rimligt att, såsom vanligen sker, i hans krav på näringsfrihet och frihandel framst höra »the voice of the industrialists who were anxious to sweep away all restrictions» (Roll)? Jag tror att denna sida av Adam Smiths tänkande överbetonats. Ofta ger han starka uttryck åt en folklig och humanitär anda, och när dessa värden träds förnär, reagerar han upprört. I sitt stora arbete söker han klarlägga villkoren för en effektiv försörjning. Men han ger dessutom en lära om samhällsmoral, en teori om hur människorna skall kunna leva i samska, kunna arbeta sida vid sida utan att den ena utnyttjar och förtrycker den andre. Han riktar kritik mot den aristokratiska fördomen att bedöma en samhällsform efter vad den ger ett fåtal. »Tjänstefolk, arbetare och hantverkare av olika slag utgör den helt övervägande delen av varje stort samhälle. Det som gagnar denna huvudpart, kan aldrig ses som en olägenhet för det hela. Inget samhälle kan vara blomstrande och lyckligt, om den största delen av dess medlemmar är fattiga och olyckliga.» Han yttrar sig upprepade gånger till det arbetande folkets försvar. Våra köpmän och fabriksidkare klagar mycket över de höga löner som medför höga varupriser och minskad avsättning, skriver han, men de talar inte om de oförmånliga verkningarna av höga vinster. Om egna fördelar tiger de, samtidigt som de beskärmar sig över andras.

¹⁾ Foredrag i Nationalekonomisk Forening den 15. december 1950.

Adam Smith för den enkla konsumentens talan. Det är dennes önskemål som skall vara produktionens riktmärke, och det är denne som skall skyddas mot monopolisternas utnyttjande. Det finns också uttalanden, i vilka den mindre företagsamheten prisas. Han förordar storgodsens uppdelning. »En liten företagare — som känner varje vrå av sina ägor, betraktar dem med all den kärlek som egendomen, särskilt den mindre egendomen, helt naturligt inger, och av denna anledning finner han glädje inte bara i att bruka sitt hemman utan även att smycka det. Av alla förbättrare är han den mest arbetsamme, framsynte och framgångsrike.»

Adam Smith är den förste som med utförlighet och kraft hävdar de alltfjämt gängse ekonomiska frihetsargumenten: tanken på den enskilda äganderättens stimulans till arbetsamhet och omsorg, konkurrensens förmåga att skapa produktion till lägsta kostnad och med automatisk anpassning, det fria konsumtionsvalets egenskap att utgöra företagandets riktpunkt. Från sådana synpunkter krävde han att merkantilismens system skulle få lämna plats för frihetens. Det var därvid inte bara staten och de offentliga korporationerna som han angrep. I ett märkligt yttrande säger han, att handeln, som naturligen skulle skapa band av närhet och vänskap mellan nationer och individer, i stället blivit en källa till split och tvedräkt. Under de senaste två seklen har kungarnas och ministrarnas nyckfulla äregirighet inte stört Europas ro så mycket som köpmännens och industriidkarnas förmättna maktutövning. »Våldet och orättvisan hos mänsklighetens härskare är ett gammalt ont, mot vilket jag befarar att den mänskliga naturen knappast kan finna någon bot. Men det gemena rofferiet, monopolandan, hos köpmän och industriidkare, vilka varken är eller bör vara mänsklighetens härskare, bör, även om den ej kan bringas att upphöra, dock lätt kunna hindras att störa lugnet hos andra än dem själva.« Monopolet, »den effektiva företagsskötselns största fiende«, framställs sålunda inte blott som ett hinder mot det stora flertalets intresse »att köpa evad de behöver av dem som säljer billigast«. Monopolet, det må vara offentligt eller enskilt, medför maktutövning och strid där det fria bytet skulle skapa endräkt och harmoni. Adam Smiths ekonomiska bedömning, som helt trivialt innebär att frihetens system är effektivare än statsdirigeringens, är grundad på empiriska omdömen, som ofta ter sig sannolika. Hans budskap att människorna vid en fri ordning inte bara skall bli ekonomiskt *lyckligare* än under andra system utan för första och enda gången verkligt *lyckliga* — i den meningen att frid skall råda på jorden — är däremot underbyggt av ideologiska konstruktioner.

Hos Adam Smith finns det en hel rad sådana harmonikonstruktioner. Mest kända är ju hans ord om en »osynlig hand« som sköter den stora sammanjämkningen. På andra ställen framställer han »the obvious and simple system of natural liberty« som naturens ofördärvade tillstånd,

förstört av mänsklig oförmåga men möjligt att återupprätta. Han har emellertid också en genomförd ekonomisk bevisning för frihetens intresseutjämnande förmåga. I det samhälle, som differentierats genom arbetsfördelningen, ligger det i den enskildes intresse att tillverka de varor som önskas av samhällets övriga medlemmar. Det ekonomiska bytet är till sin natur sådant, att det gynnar båda parterna. Ricardo talar senare om »dealings in trade whereby both the seller and buyer may equally be said to gain«. Felet i denna konstruktion ligger ju i ordet »equally«. Om av två parter den ene är villig att köpa till ett pris under 100 kronor per varuenhet, medan den andre är villig att sälja till ett pris över 25 kronor, så har båda ett intresse av att ett byte kommer till stånd. Men självfallet har de ändå motsatta intressen i vad gäller bytesrelationen: i det område mellan 25 och 100 där ett byte är möjligt, har köparen intresse av att komma så nära 25 kronor som möjligt, medan säljaren har det motsatta intresset att närma sig 100 kronor.

Adam Smith har otvivelaktigt en känsla för maktproblemet inom ekonomin, och hans åskådning är till sin grund humanitär. Men han ser blott den ekonomiska makt — och de möjligheter till maktmissbruk — som har sitt ursprung i monopolismen. Det är från en sådan utgångspunkt man har att se hans indignation mot arbetsgivare, som genom tysta överenskommelser håller lönerna nere, mot monopolföretag som prejar de enkla konsumenterna och mot jordägare, som genom stegrad jordränta »älskar att skörda där de inte har sått«. I några sammanhang talar han mer allmänt om den fria ekonomin i vändningar där själva tonfallet är kritiskt. Ändå drar han inga kritiska slutsatser. I det år 1763 skrivna utkastet till *The Wealth of Nations*, som professor W. R. Scott utgav strax före kriget, finns ett samhällskritiskt tonfall av bitter skärpa. Någon jämn och rättvis inkomstfördelning existerar inte i det moderna samhället, skriver Adam Smith. I ett samhälle med hundra tusen familjer finns det kanske hundra, som inte arbetar alls men som ändå genom våld eller genom lagens ordnade förtryck använder en större del av samhällets resurser än någon annan grupp på tiotusen. Den fortsatta fördelningen efter denna väldiga förskrämmning (»this enormous defalcation«) sker heller inte i proportion till individernas arbetsinsatser. Det är tvärtom så att de som arbetar mest, får minst. Den rike köpmannen, som tillbringar en stor del av sin tid i lyx och överflöd, får mer än sina bokhållare. Och trots sitt lindriga arbete får bokhållarna en mycket större andel av produktionsresultatet än en trefaldigt större grupp handverkare som sliter hårt under dem.

Ändå tar Adam Smiths tro på den fria ekonomins inneboende rättvisa och harmoni överhanden. I många sammanhang talar han om tillstånd, där en maktutövning under hans tid var sannolik, utan att se makten. Den rike godsägaren, som sysselsätter tusen man, säges ändå bara ha makt

över ett fåtal tjänare. Till sina arbetare menas han stå i ett rent ekonomiskt förhållande. Han köper blott deras tjänster, och de är fria att sälja dem annorstädes. När Adam Smith i ett annat sammanhang inleder sin analys med satsen »Wealth, as Mr. Hobbes says, is power«, så är det för att i fortsättning framhäva, att rikedom blott ger makt över varor, inte över människor.

Visserligen ger han en övervägande filosofisk motivering åt sin tro att friheten skulle vara en både nödvändig och tillräcklig grund för den mänskliga lyckan. Med de samhällsförhållanden som rådde vid mitten av 1700-talet — ett näringsliv med smärre företagare, verksamma på öppna marknader, tjänande konsumenterna utan reklam och »pressure selling« och utan möjlighet att öva makt över varandra eller sina anställda — var det inte orimligt att erfarenhetsmässigt föreställa sig ett *laissez-faire*-samhälle utan makt och umbäranden. En sådan miljö kände Adam Smith från sina uppväxtår i Kirkcaldy — i de närbelägna byarna drevs spiksmide i många små företag — och under sina år som professor i Glasgow hade han nära kontakt med stadens köpmän, en yrkesgrupp för vilken framgång och rikedom ej medför så stor makt över människor som den producenten har.

Även om den ideologiska konstruktionen hos Adam Smith har ett betydande utrymme, finner man hos honom intet ideologiskt offerväsen. Det är aldrig fråga om att på teoretiska grunder förordas för den »egna« gruppen lönande men inhumana åtgärder, sådana åtgärder som enligt normal erfarenhet måste åsamka andra människor vad som normalt anses vara ett lidande. Ideologen brukar söka visa, att en viss samhällsordning »åt alla lycka bär«. Inhumaniteten brukar komma in på de punkter, där den föreslagna samhällsordningen kan antas eller visas bära olycka åt somliga. Ideologien har till uppgift att för en politisk grupp möjliggöra egoistiska och onda handlingar utan samvetsbetänkligheter eller förlust av socialt och historiskt anseende. Hos Adam Smith är det ideologiska inslaget av så allmän art, att det på sin höjd hindrar honom från att uppfatta de svårigheter, som frihetens system kan komma att medföra. Däremot sluter han aldrig ögonen inför redan påtagliga missförhållanden; han begär aldrig underkastelse under friheten.

Mot slutet av 1700-talet och under 1800-talets första hälft sker ett genombrott för industrialismen, med stark ökning av både varuförsörjning och sociala svårigheter. Englands befolkning ökade under 1800-talets första hälft från 10 till 20 miljoner, de engelska städernas folkmängd

från 5 till 10 miljoner. Inom industrin uppstod ett barn- och kvinnoarbete av ohygglig art, för de vuxna arbetarna var arbetsdagen lång och arbetet utfördes ej sällan under hälsovådliga och riskabla förhållanden. Friedrich Engels såg förbättring för många smärre arbetargrupper, men för den stora massan tedde sig förhållandena svåra. »East End i London blir en allt större pöl av stillastående och tröstlöst elände, av svält för de arbetslösa, av fysiskt och moraliskt förfall för de arbetande. Så är det också i alla de andra storstäderna — med undantag för en privilegierad minoritet bland arbetarna.» Industrialiseringen, urbaniseringen, folkökningen och skiftesrörelsen var sammanvävda i ett förlopp som av »the merry England» skapade »the Workshop of the World».

Man upphör aldrig att förvåna sig över att den liberalism, som vuxit upp på humanitär grund och på vissa samhällsområden själv gjorde en stor humanitär gärning, under årtionden mötte de sociala svårigheterna enbart med en hänvisning till den fria konkurrensens och företagsamhetens väl-signelse. Det fanns ännu vid slutet av 1700-talet spillror av den elisabethanska sociallagstiftningen, och det »Speenhamlandssystem» som syftade till en dyrtidsreglering av lantarbetarnas löner infördes ju så sent som 1795. Att man valde »laissez-faire» i stället för att återknyta till trygghetens ordning kan ju förklaras med hänvisning till många faktorer. Den gamla ordningen hade ganska grundligt diskrediterats av kungamakten. Dessutom var de administrativa resurserna otillräckliga under en tid då folkökningen och folkomflyttningen sköljde fram i väldiga vågor. Man kan också peka på, att många andra frågor än de ekonomiska och sociala kommit att skjutas i förgrunden under en lång följd av år: striden mellan konung och parlament från 1760 och framåt, Napoleonkrigen 1793—1814, de besvärliga efterkrigsåren, striden för parlamentsreform under årtiondet före 1832. Samtidigt är det uppenbart, att en stark och politiskt segerrik samhällsgrupp *vill* hålla statsmakten utanför det industriella livet. Denna idéströmning som enligt min mening åstadkommit väldiga, alltjämt verkande skador hade sitt största inflytande just under den tid då grunden till det nya samhället lades. Genom sina avgörande bidrag till denna idéströmning har den ekonomiska vetenskapen gjort sin kanske största historiska insats.

Viktiga bidrag till den ekonomiska liberalismen gav också Jeremy Bentham, som likaledes utgav sitt första större arbete år 1776 och som senare, ända fram till sin död 1832, verkade som ett slags konsulterande filosof åt progressiva rörelser runtom i världen. Den benthamska samhällssynen hade, förfaller det, mycket väl kunnat länkas in på en reformvänlighet inom näringslivet. Hans allmänna utgångspunkter kan anges på ungefär följande sätt. Lagarna och samhällsinstitutionerna måste bedömas efter den faktiska nytta de har för levande människor — inte efter deras

hävd, Guds eller naturens lag eller någon allmän moralisk norm. Rikt-punkten för all politisk verksamhet skall vara största möjliga nytta för största antalet människor. Till nyttoprincipen och den demokratiska prin-cipen fogar han en princip som kan kallas sammanjämningsprincipen. Människornas handlingar bestämmes av lust och olust. De enskildas hand-lingar överensstämmer i och för sig inte med vad som från samhällssyns-punkt är önskvärt. Med hjälp av straff och belöningar kan dock lagstiftaren åstadkomma en sammanjämkning mellan enskilda och samhälleliga intressen.

Från dessa utgångspunkter stimulerade Bentham under ett kvarts sekel en liten energisk grupp vetenskapsmän och politiker till angrepp mot oför-nuftiga och inhumana lagar och till ny lagstiftning på många områden. Hela strafflagstiftningen reformerades, slavhandeln och slaveriet förbjöds, skyddslagar för kvinnor, barn och dårar stiftades, de mot religiösa minori-tetsrörelser gällande lagarna upphävdes eller reformerades, valsystemet sanerades och rösträtten utvidgades. Till och med de osjälige djuren blev ihågkomna: mot djuplågeri stiftades en rad nya lagar. Men mot utnyttjan-det av den mänskliga arbetskraften i de nya fabrikerna, mot de arbetslösas och fattigas umbäranden, mot företagande i slumfastigheter — senare skildrat i Bernhard Shaws skådespel *Widowers House* — eller mot naturens och samhällenas förfulande ville man inte använda lagstiftningsmakten. Däremot gjordes facklig verksamhet bland arbetarna till straffbar hand-ling genom en lag av år 1800, och med 1834 års fattigvårdslag, som ersatte den kostsamma öppna vården med billig och brutal anstaltsvård, ansåg sig de klassiska ekonomerna ha vunnit en stor politisk seger.

Utilitarismen var sålunda till en del en på lagstiftning och samhällskon-troll inställd humanitär reformrörelse, till en annan del en mot varje sam-hällskontroll dogmatiskt inställd och därigenom inhuman rörelse. Motiven för reformverksamhetens begränsning till de samhällsområden, som låg vid sidan av näringslivet, synes Bentham ha fått från Adam Smith. Dennes harmonikonstruktioner — främst den om bytets intresseutjämnande ver-kan — hade övertygat Bentham, vilken såg sig själv som »a genius for legislation«, om lämpligheten att på det ekonomiska området verka för *laissez-faire*. Denna ideologi fick nytt stöd i de teorier, som utvecklades av Malthus, Ricardo och deras samtida. Malthus lärde, att alla sociala understöd var bortkastade genom den folkökning de utlöste, Ricardo att inga åtgärder behövde vidtagas under en depression, därför att allmänna depressioner egentligen inte kunde uppkomma under ett fritt system. I fråga om rätten till facklig sammanslutning samt arbetsskyddslagstiftning var ekonomernas front mer slitträd, men man kan nog ändå säga att flertalet av dem var emot socialpolitiska ingrepp i vuxna mäns handlings-frihet.

Många sentida uttolkare har påpekat, att det i den generation av national-ekonomer, som verkade efter sekelskiftet 1800, fanns många goda och varmhjärtade män, t. ex. Ricardo och Malthus. Lika uppenbart är emellertid, att bland utilitaristerna en egendomlig och motbjudande blandning av läseri och smarthet var förhärskande. I den trängre krets vilken, tidvis som en kollektiverad arbetsgrupp, samlades omkring James Mill var de mest utpräglade egenskaperna aggressiv högfärd, förakt för meningsmotståndare, frånvaro av social känsla och mänsklig begränsning till intellektualitet och ekonomi. En kritisk bild av denna grupp tecknade Macaulay år 1829 i ett par artiklar i *Edinburgh Review*. Vittnesbörd om hur förkvävande det kändes att leva i denne miljö har John Stuart Mill givit i sin självbiografi, och alldeles nyligen har Keynes, i sin posthumt utgivna uppsats »My Early Beliefs«, berättat om sin frigörelse från det utilitaristiska inflytandet i det tidiga 1900-talets Cambridge.

Som ett första tecken på upplösning av *laissez-faire*-läran kan man måhända se Ricardos tillägg till den tredje, år 1821 utgivna upplagan av hans lärobok: han erkände där möjligheten av att införandet av maskiner skulle kunna medföra arbetslöshet. Om den oro, som detta medgivande väckte inom anhängarskaran, skrev han samma år i ett brev till Malthus: »Mr. McCulloch has specifically and strongly objected to my chapter on machinery: he thinks I have ruined my book by admitting it, and have done a serious injury to the science, both by the opinions which I avow and by the manner I have avowed it.« Till ett uttalande av McCulloch »The interest of individuals is never opposed to the interests of the public« gav Ricardo vid ett annat tillfälle följande anmärkning: »In this I do not agree. In the case of machinery the interests of master and workman are frequently opposed.«

Ricardos lära innehåller också ett annat disharmoniskt inslag: hans förutsägelse på lång sikt att den med folkökningen stigande jordräntan skulle skapa konflikt emellan å ena sidan allt rikare jordägarna och å den andra de industriella samhällsgrupperna. Studerar man Ricardos debattinlägg i parlamentet under de sista levnadsåren, finner man emellertid att de harmoniska dragen i hans samhällssyn helt överväger. Om spannmålstullarna avskaffas och statsskulden återbetalas genom överbalansering av budgeten, kommer alla priser att bli »naturliga och rättvisa«, och England kommer att uppnå ett mått av välmåga och lycka, så stort att mänsklig fantasi knappast kan föreställa sig det.

Under åren omkring 1830 lämnade emellertid de stora liberala ekonomerna scenen, en efter en. Ricardo dog 1823, Bentham 1832, Malthus 1834, James Mill 1836. Inre strider bland deras arvtagare försvagade utilitarismen, och inom whigkretsarna började man tröttna på de drag av bigotteri och urmighet som utmärkte gruppen. Utilitaristernas program var näm-

ligen inte begränsat till lagreform och valreform och ekonomisk *laissez-faire*. På sitt anspråksfulla sätt riktade de också angrepp mot för det politiska livet sekundära livsvärden och föreställningar, som av den övriga opinionen ansågs vara antingen omistliga eller ligkiltiga. För somliga framstod de sålunda som hädare, för andra som pratmakare. De bekämpade religion, känslor och poesi, de sökte sak med den klassiska bildningstanken, med ridderlighetens princip, med föreställningen om gångna släktens visdom.

Under seklets senare del skedde inom den liberala opinionen en frigörelse från *laissez-faire*. En rad olika faktorer medverkade till denna utveckling. Man kan peka på den ökade kunskapen om de sociala svårigheternas art och utbredning. Beatrice Webb visar på denna kraft då hon 1886, efter att ha studerat kvinno- och barnarbetet i Lancshires fabriker, skriver ner följande ord i sin dagbok: »*Laissez-faire breaks down, when one watches these things from within.*» Förbättrade ekonomiska resurser och ökad duglighet hos ämbetsmän och inspektörer möjliggjorde efter hand effektiva socialpolitiska insatser.

Den liberala opinionen drevs också mot större hänsyn och medkänsla genom påverkan från andra idéströmningar: från konservatism, romantik, socialism, religiöst grundad filantropi. Ett intressant drag i *laissez-faire*-lärans upplösning är, att de gamla harmoniföreställningarna aldrig, såvitt jag kunnat se, tas upp till något utförligare kritiskt bemötande. Dessa konstruktioner — t. ex. den om det fria bytets intresseutjämning karaktär — bara blir borta i de böcker som skrevs omkring 1850. Den allmänna atmosfären tycks då ha förändrats så, att det skulle verka absurt att överhuvudtaget diskutera ett sådant uttalande om undantagslös intresseharmonier som det Mc Cullock gjorde trettio år tidigare. Däremot upptar ekonomerna till granskning de mer empiriska stödsatserna för *laissez-faire*, som dykt upp under årens lopp. Tanken på att den fria ekonomin måste vara överlägsen varje kollektiv form, därför att den genom individuella vinster stimulerar till flit, bemöter J. St. Mill på två linjer. I det nuvarande samhället är, säger han, detta incitament av ringa betydelse, eftersom företagarna är så få. Däremot kan det bli av betydelse i ett socialistiskt samhälle, där folket arbetar för gemensamma mål.

Denna synpunkt utvecklas vidare av Marshall i en uppsats från 1907 »*Social Possibilities of Economic Chivalry*«. De ideella drivkrafter, som inom det andliga livet är förhärskande, anses kunna och böra få stor plats också inom näringslivet. Marshall är också den som i början av 1890-talet utförligt kritiserar den malthuska befolkningslagen. Det är inte längre så,

att de fattigas ökade barnantal motverkar all socialpolitik. »I inställningen till denna fråga har en förändring skett, som skiljer den förra generations ekonomiska lära från den nuvarandes« Hela gruppen av Mills äldre och yngre lärjungar — Fawcett, Cairnes, Sidgwick och Marshall — gör uttryckliga förklaringar att de inte kan godta någon lära om ovillkorlig ekonomisk frihet. Samtidigt som de alla hoppas på att konkurrenssamhället genom fortsatt upplysning, svagare befolkningsökning och olika reformer skall bli drägligare i framtiden, bjuder de motstånd mot kollektivistiska ideer. Dock försvarar de därvid ett relativt fritt ekonomiskt system under framhävande av dess praktiska fördelar jämfört med de kollektivistiska systemen.

•

Med detta har jag sökt ange de väsentliga dragen hos den ekonomiska liberalismens tre efter varandra följande varianter. Vad jag har kvar är en del mer subjektiva synpunkter. Låt mig dock först dröja något vid frågan om vilken betydelse den ekonomiska liberalismen haft för de två senaste seklers samhällsutformning. Förra året sammanfattade professor E. Lipson ett livs studier i engelsk ekonomisk historia med sin volym *The Growth of English Society*. Hans mening är, att Adam Smiths författarskap haft relativt liten betydelse för raserandet av Tudorernas och Stuartarnas engelska samhälle, att den väsentliga delen av den ekonomiska frigörelsen redan skett under det århundrade som ligger mellan restaurationen och utgivandet av *The Wealth of Nations*. Adam Smith gav blott, säger han, ett artikulerat uttryck åt de idéer som företagarna sedan lång tid var inställda på och som redan till stor del förverkligats.

Denna tolkning förefaller mig alldeles sannolik, och jag tror att den kan tillämpas också i fråga om den uppröjning inom den rent ekonomiska lagstiftningen, som skedde under det närmast följande halvsekle. I stort sett hade den kommit, tror jag, även om de klassiska ekonomerna aldrig skrivit en rad. När det gäller hindren mot socialpolitiska ingripanden, alltså försvaret för *laissez-faire*, tror jag däremot att den ekonomiska liberalismen haft ett lika stort som sorgligt inflytande. I denna riktning pekar allt det vi vet om 1800-talets politiska behandling av de sociala frågorna. Det förefaller också uppenbart, att liberalismens politiska inflytande var mindre under dess senare reformvänliga skede än under dess tidigare reformfientliga. Är denna tolkning riktig, skulle den ekonomiska liberalismen ha haft ringa inflytande på den rent ekonomiska frigörelse, som säkerligen befrämjade näringslivets effektivisering, medan den skulle ha haft ett stort och ödesdigert inflytande genom att hindra eller fördröja det i vidaste mening sociala reformarbetet.

För en vetenskapsman på det ekonomiska området ligger det ändå, när det gäller frågor av övervägande ekonomisk art, nära till hands att orientera sig åt någon form av liberalism. Ty liberalismen i alla dess former har en varp av förnuftsmässighet, och dess krav på ekonomisk effektivitet måste i och för sig verka tilltalande på ekonomen. Men det otillräckliga i den ekonomiska liberalismen kan man enkelt påvisa genom följande fråga. Antag att det kan göras sannolikt, att statssocialismen förmår skänka ökad ekonomisk effektivitet, skall vi då överge tron på ett relativt fritt näringsliv? För en samhällsåskådning, som domineras av ekonomiska överväganden, vore det rimligt att besvara denna fråga med ja. Det är just det som är felet med de samhällsåskådningar som domineras av ekonomiska synpunkter. Adam Smith skulle troligen inte ha svarat ja på en sådan fråga. Den ekonomiska synpunkten kan synas dominera hans åskådning, men faktiskt ingår den blott som en del av en större och varmare lyckolära. Han skulle sannolikt ha utvecklat sitt svar i utopiska vändningar, ha sagt att för honom friheten inte bara medför ekonomisk effektivitet utan också förverkligar en högsta ordning av mänsklig harmoni och lycka.

Vad skulle då Adam Smith ha sagt, om han levat vidare och funnit att friheten medfört enskild monopolism, försvårade arbets- och levnadsförhållanden för stora samhällsgrupper och en allmän snedvridning av människornas livsföring genom den ekonomiska synpunktens överhöghet? Ja, om jag får fortsätta med detta slag av idéhistorisk spiritism, tror jag att Adam Smith ur sin humanitära lyckosynvinkel skulle ha blivit starkt reformvänlig.

Sådan var 1700-talets liberalism. Men det tidiga 1800-talets klassiska ekonomer hade en mer begränsad och torftig åskådning: de representerade en blott ekonomisk samhällsfilosofi. En stor del av denna begränsning fick senare generationer av reformvänliga liberaler i arv. Den snälle Alfred Marshall, exempelvis, är ju en otillåtligt grund och naiv person i sin gloriifiering av »captains of industry» och sin industriutställningsmässiga glädje över fabriksväsendets förmåga. Den ekonomiska liberalismen har givit oss i arv den orimliga dispositionen att bedöma samhällen och kulturer efter deras industriella effektivitet, att som kärna i idealbildningen framställa den del av tillvaron, som enligt all visdom bör hållas för mindre väsentlig.

Under senare årtionden är det främst två tänkare, båda från Cambridge och båda bland det tjugonde århundradets andliga ledare, som sökt få oss att inse den ekonomiska samhällssynens torftighet och begränsning. Jag tänker på J. M. Keynes och Bertrand Russell. Typiskt för bådas åsikter är, att de betraktar marxismen som en med den ekonomiska liberalismen likartad samhällslära. Keynes betecknar marxismen som den benthamska lärans *reductio ad absurdum*. Russell ser — med utgångspunkt i sin psykologiskt inställda lyckolära, i sin tro på ett samhälle där de vitala impul-

serna får större utrymme än i det nuvarande — de kapitalistiska och socialistiska samhällstyperna som till sina nackdelar ganska likställda former av industrialism. Och de åskådningar som han anser svara mot dessa samhällstyper — liberalism och socialism — kritiserar han till stor del i samma termer.

Man tror gärna, därför att man gärna vill tro det, att det ekonomiska rationalismen under de senaste två seklerna drivits över rimlighetens gränser av brist på alternativ. Tyvärr är det inte så. Under hela tiden har långt tänkvärdare alternativ erbjudits, och om människorna följt dem, hade det samolikt funnits mer trivsel i våra samhällen, funnits större glädje om än mindre komfort i det stora flertalets tillvaro. Bara som exempel vill jag nämna namn som Ruskin och Morris. De smädades av utilitaristerna för sina intellektuella brister, men från mänsklig synpunkt synes de mig ha haft långt mer att ge än dessa. Jag vill också citera några ord av den konservative, eller om man så vill, socialistiske schweizaren Sismondi, som återger hans bedömning av det engelska industrisamhället vid ett besök 1827: »Den stora massan av befolkningen tycks, liksom filosoferna, ha förgätit att välståndets tillväxt inte är den politiska ekonomins mål, utan det medel den skall begagna sig av för att befrämja allas lycka«. I ett senare arbete jämför han de engelska fabriksstädernas tristess och umbäranden med den vårdade välmågan bland bönderna i det leende Emmenthal eller i kantonen Berns avlägsna dalar. Sismondi ger visserligen inga tillförlitliga anvisningar om hur hans ideal skall kunna förverkligas allmänt. Men han och många med honom hade rimligare ideal än låt mig säga James Mill, som enligt samtida vittnesbörd var alldeles okänslig för tillvarons glädje och som ansåg, att livets flesta besvikelser kom av att glädjeämnen över-skattats.

Jag har talat länge om många ting, och det är svårt att till slut finna några avrundande meningar. Vad jag i första hand velat ha sagt är, att alla specifikt ekonomiska samhällsåskådningar visat sig vara av ondo. Idealen för våra samhälleliga strävanden kan inte enbart eller ens väsentligen knytas till de former i vilka vi tillverkar våra förnödenheter. Man kan med en tillspetsning säga, att västerlandet under århundraden fått lida av de ekonomiska ideologier som uppstått genom att ekonomer och affärsmän försummat en viktig umgängesregel: att inte tala om sina triviala yrkens trivialiteter i stora och högtidliga sammanhang.

*

Den vidare syn på den ekonomiska liberalismen, som ofta saknas i den rent ekonomiska doktrinhistorien, synes mig vara bäst utvecklad i Elie Halévy's tre arbeten från åren 1901—04, *La jeunesse de Bentham, L'évolution de la doctrine utilitaire de 1789 à 1815* och *Le radicalisme philosophique*. Utmärkta perspektiv

ges också i A. V. Dicey, *Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century* (1906) och Bertrand Russell, *Freedom and Organization 1814—1914* (1934). Utom i Keynes posthuma essay och hans lilla skrift från 1926 *The End of laissez-faire* möter man en sentida kritik av utilitarismen i Eli Heckscher, *Gammal och ny ekonomisk liberalism* (1921), W. Röpke, *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* (1942) och A. F. Hayek, *Individualism and Economic Order* (1948). — Efter mitt föredrag fann jag Jacob Viners utmärkta översikt över Adam Smiths samhällsidéer i: Adam Smith, 1776—1926. *Lectures to Commemorate the Sesquicentennial of the Publication of »The Wealth of Nations«* (1928).

TOBAKKENS BESKATNING I NORGE, SVERIGE OG DANMARK

AF HELGE SMITH

I de tre nordiske lande er det offentliges indtægter af tobakkens beskatning i vore dage af så stor betydning, at de skattepolitiske, skatte tekniske, erhvervsmæssige og forbrugsmæssige problemer, som knytter sig hertil, synes at berettige til en selvstændig redegørelse. I den offentlige debat spillede disse problemer en fremtrædende rolle i den første fjerdedel af det tyvende århundrede, men efter at alle tre lande ved denne periodes slutning var nået til en praktisk tilfredsstillende løsning af sagen, er der faldet en vis ro over denne side af finansvæsenet. Det er, som om samfundslegemet har absorberet belastningen af tobaksforbruget i den grad, at selv ret voldsomme forskydninger i beskatningens størrelse kun i ganske korte overgangsperioder vækker opmærksomhed udenfor snævre erhvervskredse og administrative organer.

Man kan derfor indledningsvis med en vis tilfredsstillelse slå fast, at der ikke i noget af de tre lande synes at være ønske om at foretage ændringer af den organisation, skatteapparatet har fået, og at der heller ikke synes at være tilbøjeligheder til at forlade de skattepolitiske grundsætninger, som er bærende i den gældende tobaksbeskatning. Atmosfæren må altså siges at være gunstig for en objektiv drøftelse og vurdering af de problemer, som her er nævnt. Og tidspunktet er vel også inde til at se lidt på, hvorledes problemerne tager sig ud i en nordisk belysning.

Af de problemer, som melder sig ved drøftelse af tobaksbeskatningen, kommer de skattepolitiske i første linie. Nøje forbundet med de skattepolitiske er de skatte tekniske problemer. Det drejer sig om mulighederne af at finde former for beskatningen af tobakken, som lægger afgiftens beregning og betaling så nær ved varens overgang til forbrugeren, at afgiftsbyrden ikke unødvendigt forøges ved erhvervsmæssige tillæg til afgiften, og at denne så nøje som muligt kommer til at stå i forhold til forbrugers udgift til tobaksforbruget. Et andet teknisk problem er afgiftsopkrævningens sikkerhed, et problem, som med stigende afgiftsbelastning kræver stadig større opmærksomhed.

De finanspolitiske og skattetekniske problemer griber atter ind i de erhvervsmæssige, industrielle og handelsmæssige problemer, idet den store afgiftsbelastning og de dertil knyttede kontrolmæssige foranstaltninger bygger på eller kan nødvendiggøre etablering af en bestemt organisation af tobakserhvervet i dets forskellige led.

Endelig og ikke mindst spiller de forbrugsmæssige problemer en afgørende rolle. Forbrugets omfang, dets sammensætning med hensyn til de forskellige arter af tobaksvarer og svingningerne i sammensætningen griber dybt ind i beskatningsproblemerne løsnings.

Ser man under ét sammenspillet mellem de skattepolitiske og skattetekniske problemer på den ene side og de erhvervsmæssige og forbrugsmæssige problemer på den anden side, opstår spørgsmålet, hvilken interessegruppe man skal give førstepladsen, når den opgave skal løses at skaffe det offentlige en betydelig indtægt ved beskatning af tobaksforbruget. Skal tobakkens beskatning gennemføres således, at der opnås det størst mulige fiskale udbytte af tobaksforbruget, selv om dette må ske med tilside-sættelse af erhvervsmæssige og forbrugsmæssige hensyn, eller skal den fiskale opgave løses således, at tobakserhvervene får arbejdsvilkår, som tillader en sund industriel og merkantil udvikling, og således at tobaksforbrugernes forbrugskrav og forbrugsvaner respekteres.

I beskatningspolitikken har det fra gammel tid været betragtet som en given ting, at tobaksforbruget har været et passende skatteobjekt såvel efter behovets art som efter dets størrelse. I det tyvende århundrede har man derfor i de tre her omhandlede nordiske lande uden betænkning såvel i finansvidenskaben som i den praktiske finanspolitik taget dets fiskale anvendelighed som en kendsgerning. Følgen har da også været, at man under de stadigt stigende finanskrav har udnyttet tobakken så kraftigt som beskatningsobjekt, at man efterhånden har søgt at få det maksimale udbytte af tobaksbeskatningen. En almenlydig løsning af spørgsmålet om, hvor langt man kan gå med afgiftsbelastning på tobaksforbruget, lader sig næppe finde, og i praksis prøver man sig naturligvis frem. Problemet kompliceres derved, at de forskellige tobaksvarer til de forskellige tider og steder reagerer på meget forskellig måde overfor pristryk, og at dette pristryk ikke alene fremkaldes af afgiftsbelastningen men også af de forskellige fremstillingsomkostninger, og her er forholdene igen forskellige for de forskellige tobaksvarer, idet nogle repræsenterer ringe arbejdsomkostninger, andre meget store, nogle ringe andre store råvareomkostninger i forhold til den samlede pris.

Udviklingen af tobaksbeskatningen i *Danmark* i det 20ende århundrede begyndte med fordoblingen af råtobakstolden og dertil hørende forhøjelse af toldsatserne på tobaksvarer ved toldloven af 1908. Derefter fulgte som

et supplement afgiften på dyrkning af tobak i 1911 (ændret i sin tekniske udformning i 1913). Men intet af dette førte i principperne ud over de da kendte rammer for forbrugsbeskatning. Den moderne tobaksbeskatning tog her i landet først sin begyndelse med stempelbåndsafgiften på cigaretter og de supplerende varer: cigarettobak og cigarethylstre ved loven af 8. juni 1912. Her anvendtes for første gang i landets beskatningshistorie en afgift lagt direkte på salget til forbruger og gradueret efter varens detailværdi. Fiskalt set var begyndelsen spæd, men den bar i sig spiren til en betydningsfuld udvikling. Man var klar over, at man i tobaksforbruget havde en stor ubenyttet skattereserve, men man var også klar over, at man sikkert måtte reformere hele tobaksbeskatningen, hvis man anså det for nødvendigt i klækkelig grad at forhøje den. Cigaretforbruget mente man at kunne tage fat på uden at komme ind på mere omfattende principielle diskussioner om monopol eller almindelig fabrikatbeskatning og lignende.

De principielle overvejelser meldte sig derimod med fuld styrke, da tobaksbeskatningen fra og med loven af 13. oktober 1917 fik en helt ny karakter. I tiden fra denne lovs ikrafttræden, og indtil tobaksafgiftsloven af 18. februar 1922 trådte i kraft, gjaldt en række midlertidige bestemmelser, der forlængedes så at sige fra år til år. I 1917 blev først og fremmest cigarer og cigarillos inddraget under den indenlandske tobaksbeskatning ved en fakturaværdibeskatning. Fra 1922 blev alle tobaksvarer: Cigaretter, al røgtobak, skrå og snus, cigarer og cigarillos beskattede.

I denne periode 1917—1922 blev de principielle spørgsmål, som knyttede sig til tobakkens beskatning, grundigt gennemdrøftede i en den 20. december 1917 nedsat tobakskommission. Samtidig med at de mere almindelige synspunkter blev behandlet i denne kommission, blev alle enkelthederne i den fuldstændige fabrikatbeskatning, som indeholdtes i tobaksafgiftsloven af 18. februar 1922, gennemarbejdede under tobaksbranchens medvirken. Denne dobbelte behandling af problemerne: den almene drøftelse af de forskellige muligheder for ordningen af beskatningspolitik og teknik i en studiekommission og den samtidige praktiske eksperimentering med de beskatningsformer, som midlertidigt var taget i anvendelse, er typisk dansk. Da man var nået til et resultat, viste det sig da også at kunne holde, og siden 1922 er lovgivningen vedrørende tobaksbeskatningen uforandret i sine hovedtræk.

Tobaksbeskatningen i Danmark består siden 1922 af følgende led: Vægttold på al råtobak, der indføres, vægtafgift på al her i landet avlet råtobak, blandet vægt- og værditold for indførte tobaksfabrikater, stempelbånds-(banderole)afgifter på cigaretter, cigaretpapir, røgtobak, skrå- og snustobak samt omsætningsafgift (fakturaværdiafgift) på cigarer og cigarillos. Stempelbåndsafgifterne og fakturaværdiafgiften omfatter både indførte og her i landet fremstillede varer.

I sit beskatningsmæssige princip hviler banderoleafgiften og fakturaværdiafgiften på samme grundlag: Afgift på den færdige salgsvare varieret under hensyn til varens detailværdi og afgifternes betaling lagt så nær forbrugeren køb af varer som gør ligt. Anvendelsen af de to afgiftsformer beror på følgende: Banderoleafgiften forudsætter, at varen sælges i fuldstændigt lukkede pakninger, der først brydes af forbrugeren, afgiften er her fastsat direkte efter detailprisen. For cigaretter, røgtobak, skrå og snus kommer disse krav ikke i strid med handels- og forbrugersædvaner. Fakturaværdiafgiften muliggør, at varen sælges i upakket stand, i enkelte stykker eller i pakninger, som åbnes, således at køberen kan se varen. Detailprisen er derfor ikke bundet, og afgiften beregnes af varens engrospris i salgsfærdig stand. Da detailhandleravancerne imidlertid er stabile, bliver resultatet, at afgiften følger detailprisen med så stor nøjagtighed, som beskatningsmæssigt er påkrævet.

Ethvert fabrikatbeskatningssystem kræver en kontrol med det pågældende erhverv, og i Danmark blev kontrollen med tobakserhvervet derfor også påbegyndt allerede i 1912. Cigaretavgiftsloven var dog meget lempelig i sine kontrolkrav og kunne også være det uden skade, fordi banderolen i sig selv er et godt kontrolmiddel, og afgifterne, som var begrænset til cigaretter, cigarettobak og cigaretpapir, var lave. Antallet af virksomheder, der fremstillede og indførte cigaretter, var meget begrænset, hvad der yderligere lettede kontrollen.

Med indførelsen af beskatningen på cigarer og cigarillos og forhøjelsen af banderoleafgiften af 1912 rykkede de kontrolmæssige opgaver ind i et helt nyt plan, og da de midlertidige love i 1922 afløstes af en endelig, alle tobaksvarer omfattende beskatning, blev kontrolsystemet endeligt udformet. Hovedpunkterne i dette system er følgende: Alle virksomheder, som skal udrede afgifterne, skal anmeldes for og indhente en tilladelse fra toldvæsenet til at drive virksomheden. De anmeldte virksomheder får et tobakskort, som berettiger dem til at indføre tobaksvarer og råttobak fra udlandet, til at indkøbe dansk råttobak, til at fremstille og handle engros med tobaksvarer. De anmeldte virksomheder skal svare til alt, hvad de modtager af råttobak og ubeskattede tobaksvarer, og gøre regnskabsmæssigt rede for dem. Alle lokaler, der benyttes af de anmeldte virksomheder, skal anmeldes for toldvæsenet og godkendes af dette. Kontrollen med virksomhederne udøves af toldvæsenet som et led i dets almindelige arbejde og består dels i periodiske eftersyn af fabrikker og lagre dels i revision af regnskaber.

Indførelsen af dette kontrolsystem i 1922 bevirkede, at et stort antal småvirksomheder, som ikke kunne opfylde kravene til indretning af særlige arbejds- og lagerlokaler, og som i det hele taget havde karakter af ustabil suppleringserhverv, måtte lukke. Dertil kom, at det blev forbudt fabrikerne at anvende hjemmearbejdere ved fremstilling af tobaksvarer

(overrulning af cigarer), og at det blev bestemt, at tilladelse til at drive tobaksvirksomhed ikke kunne gives, når indehaveren var beskæftiget i anden tobaksvirksomhed. Dette betød navnlig, at cigarmagere, som arbejdede på en fabrik, ikke samtidig kunne lave cigarer hjemme, noget der før var ret almindeligt.

Nedgangen i antallet af tobaksvirksomheder som følge af tobaksafgiftsloven af 1922 var meget stor. I de nærmest foregående år før 1922 var der en tilgang af 250—300 nye virksomheder årlig for største delen som følge af stor arbejdsløshed i cigarfaget. Ved begyndelsen af året 1922 var der ialt anmeldt 1.518 tobaksvirksomheder, men i løbet af året forsvandt ca. 900. Af dem beskæftigede henved 800 kun indehaveren og familien, og mange af dem havde kun været af ganske midlertidig karakter. Antallet af hjemmearbejdere var i 1922 ca. 1100, som blev inddraget til arbejde på selve fabrikkerne. Alt i alt blev i 1922 cigarproduktionen i 2000 hjem og småværksteder af utilfredsstillende art bragt til ophør og førtes ind under fabriksmæssige former. Det antal arbejdere, industrien beskæftigede, steg i løbet af året 1922 fra 4000 til henved 7000.

Til ialt ca. 350 af de standsede virksomheder blev der efter loven ydet en hjælp, en slags erstatning. Forudsætningen for ydelsen var foruden uformuenhed, at der var påført den pågældende et forholdsvis betydeligt økonomisk tab. Hjælpen blev ydet for tab af næring og erstatning for redskaber m. v., som blev uanvendelige. Ialt udbetaltes der ca. 200.000 kr.

Det må stærkt betones, at den saneringsproces, tobakserhvervet gennemgik, var en absolut nødvendig forudsætning for den heldige gennemførelse af tobaksbeskatningssystemet af 1922 og for, at det har kunnet holde til den enorme forøgelse af tobaksafgifterne, som de efterfølgende 28 år har bragt. Dermed er det også givet, at 1922 reformen var en afgørende forudsætning for, at tankerne om indførelse af et tobaksmonopol i Danmark kunne opgives og på en sådan måde, at de siden overhovedet ikke har spillet nogen rolle.

Tilbage stod, da arbejdet med 1922 lovens gennemførelse var bragt til ende, en række store og mellemstore fabriksvirksomheder og en gruppe håndværksmæssigt drevne, mindre virksomheder. Disse bedrifter var stadig og regelmæssigt arbejdende og kunne derfor opfylde de ret strenge fordringer til lokale og regnskabsmæssig orden, som loven og toldvæsenets kontrol stillede. Nogen svingning i virksomhedernes antal har der naturligvis været i tidens løb. Virksomheder er ophørte og nye kommet til, konjunkturerne har øvet en vis indflydelse på dette punkt, men en kommen og gåen af tilfældige døgnvirksomheder, som den tiden før 1922 kendte, er nu udelukket.

I overvejelserne over tobakkens beskatning indgik drøftelserne om indførelse af et tobaksmonopol i Danmark som et betydningsfuldt led. Men

allerede inden monopoldrøftelserne kom i gang, havde man begyndt at anvende fabrikatbeskatning og, som det fremgår af det allerede sagte, fortsatte man, efter at de mere principielle overvejelser i tobakskommissionen var endt, med fabrikatbeskatning. Monopolplanerne blev skrinlagt i tobakskommissionen, idet kommissionen uanset de principielt ret indbyrdes forskellige meninger, der herskede i kommissionen om monopolspørgsmålet, var enig om, »at det i hvert fald *ikke for tiden* kunne anses for tilrådeligt at skride til indførelse af et tobaksmonopol«. Man støttede sig i dette enstemmige standpunkt dels på det forhold, at de nødvendige erstatnings- og overtagelsessummer (skønsmæssigt ansat til ca. 150 millioner kroner) på det daværende tidspunkt (juli 1921) vanskeligt kunne undgå at blive stærkt påvirkede af det relativt høje prisniveau, hvorpå man befandt sig, og derfor let nå en størrelse, som kunne bringe det påregnede udbytte af monopollet i fare.

Dybest set beroede denne afslutning på tre omstændigheder. For det første på, at der ikke hverken blandt politikerne, tobaksarbejderne eller i administrationen fandtes virkelige monopoltilhængere, og for det andet, at der i næsten alle kredse i landet og da først og fremmest blandt forbrugerne fandtes en afgjort instinktiv modvilje mod et tobaksmonopol, og for det tredje og ikke mindst på, at finansministerens fiskale krav kunne opfyldes uden tobaksmonopol. Et springende punkt med hensyn til den sidste omstændighed var det utvivlsomt, at man i fakturaværdiafgiften fandt en form for beskatning af cigarer, som muliggjorde en relativ høj beskatning af varen og alligevel ikke greb forstyrrende ind i salgs- og forbrugervaner. Dette forhold måtte i Danmark med sit store cigarforbrug og sin højt udviklede cigarproduktion blive af særlig værdi.

Også i *Norge* sejrede fabrikatbeskatningen som den form, hvorunder staten i hovedsagen får sine indtægter af tobakken, og det private erhverv er rådende med hensyn til fremstilling, indførsel og forhandling af tobak og tobaksvarer. Men også i Norge har planer om indførelse af et tobaksmonopol haft sine talsmænd og har været genstand for indgående overvejelser.

På mange måder svarer udviklingen i Norge til udviklingen i Danmark, når talen er om den beskatningsmæssige side af sagen, men på det erhvervs-mæssige område er der afgørende forskelligheder. Også med hensyn til forbruget af tobaksvarer er der stor forskel mellem Norge og Danmark. Norge har navnlig ligesom Sverige et meget lille cigarforbrug, et forhold, der i beskatningsmæssig henseende har været af betydning.

I Norge dukkede planer om indførelse af et tobaksmonopol op nogle år, før man i 1915 skred til indførelse af den forøgede tobaksbeskatning i fabrikatbeskatningens form. Diskussionen begyndte under finansdebatten

i stortinget i 1903, og i 1904 holdt professor Oscar Jæger i Den statsekonomiske Forening et foredrag om sagen, hvori han stærkt anbefalede indførelse af et tobaksmonopol. Der skete dog ikke noget praktisk i spørgsmålet. I 1915 indførtes en stempelbåndsaftgift på cigarer, cigaretter, snus og cigarethylstre, og da forhøjelsen af tobaksaftgifterne i 1919 var til debat i stortinget, rejste monopoltilhængerne påny spørgsmålet om indførelse af et tobaksmonopol i Norge. Stortinget pålagde regeringen at undersøge sagen, og i 1921 fremlagde finansdepartementet en udredning om oprettelse af et statsmonopol for import, fabrikation og omsætning af tobak. Den norske monopolredegørelse af 1921 behandler spørgsmålet ud fra den forudsætning, at et norsk tobaksmonopol skulle være et norsk statsmonopol i lighed med, hvad den svenske monopolkommission af 1909—11 foreslog. Dets omfang skulle være fabrikation af tobaksvarer i Norge og indførsel af tobak og tobaksvarer. Ud fra denne forudsætning og efter nogenlunde tilsvarende retningslinier, som var fulgt af den svenske kommission, beregnede det norske finansdepartement, at den nødvendige kapital til oprettelse af et norsk tobaksmonopol ville udgøre ca. 60 millioner kroner. Indtægterne af monopolet som »industriel bedrift og formidler af engrosafsætningen af udenlandske tobaksvarer« beregnedes til ialt 4,1 million kroner og med fradrag af 5 pct. rente af anlægskapitalen til netto 1,1 million kroner.

I sine almindelige bemærkninger om oprettelse af tobaksmonopol i Norge fremhævede det norske finansdepartement, at Norge med sit skatteapparat, som blev indført fra 1915, fiskalt havde kunnet udnytte tobaksforbruget på mindst ligeså effektiv måde som monopolerne i andre lande, ligesom udgifterne ved administration og kontrollen med tobaksbeskatningen i Norge havde været forholdsvis små. Spørgsmålet blev derfor, om et monopol i forhold til det bestående beskatningssystem ville give anledning til en retfærdigere fordeling af skattebyrden, en hensigtsmæssigere og lettere form for skattens opkrævning og betaling eller et større udbytte med samme byrde for skatteyderne eller samme udbytte med mindre byrde for disse — samt om de i så tilfælde påregnelige fordele kunne antages at blive så betydelige, at de ville opveje ulemperne og risikoen ved at gå over til den helt nye beskatningsform.

Med hensyn til spørgsmålet om »en retfærdigere fordeling af skattebyrden« var det det norske finansdepartementets anskuelse, at stempelbeskatningen kan lægge afgiftsberigtigelsen ligeså nær til det tidspunkt, da varen forbruges, som monopolet kan det. Til den retfærdige fordeling af skattebyrden regnedes tillige hensyntagen til varens kvalitet og værdi, men også herom hed det, at den samme hensyntagen til disse faktorer ligesåvel kunne ske ved stempelbeskatningen som ved et monopol.

Med hensyn til den tekniske og erhvervsmæssige side af sagen drøftede det norske finansdepartement en række af de centrale spørgsmål. Som

hovedgrundsætning slog man fast, at i et på den private ejendomsret opbygget samfund må fri næringsvirksomhed for de private danne hovedreglen. Undtagelse herfra burde kun gøres i tilfælde, hvor det ikke udelukkende drejer sig om en økonomisk udnyttelse af den private erhvervsvirksomhed men om opfyldelse af et statsformål, til hvis opnåelse ingen anden form egner sig så godt som et med monopol udrustet statsforetagende, således som det er sket f. eks. med kommunikationsforetagender eller foretagender til udnyttelse af naturlige kraftkilder. Ved gennemførelse af et tobaksmonopol ville staten imidlertid på et område, som hidtil udelukkende havde været forbeholdt private, komme til at optræde som enefabrikant og sælger af en af de mest efterspurgte forbrugsartikler. Et sådant indgreb i næringsfriheden burde, såvidt skønnes, søges undgået, såfremt staten gennem et på den frie næring bygget skattesystem kunne opnå tilstrækkelig stor indtægt af tobaksforbruget.

Finansdepartementet anså det for tvivlsomt, om et tobaksmonopol i Norge ville kunne skaffe statskassen væsentlig større indtægter end den, som kunne fås ved den allerede indførte beskatningsform eller byde andre fordele af væsentlig betydning fremfor denne beskatning. Finansdepartementet antog derfor ikke, at der var grund til at søge indført tobaksmonopol i Norge. Og under alle omstændigheder fandt man, at der under hensyn til det store kapitaludlæg, som ville kræves til monoopolets gennemførelse, ikke for tiden kunne være tale om at iværksætte en sådan forandring af beskatningsformen.

Som man vil se, sluttede den norske redegørelse af 1921 ligesom den danske tobakskommissions betænkning af samme år med et »ikke for tiden«. Men det norske finansdepartement havde forinden taget et ganske klart og begrundet standpunkt mod tobaksmonopolet, medens medlemmerne i den danske tobakskommission havde forbeholdt sig deres principielle standpunkter. Det norske finansdepartements redegørelse og indstilling blev forelagt stortinget, som henlagde sagen, og Norge har siden bygget videre på sit fabrikatskattesystem, stempelbeskatningen.

Som nævnt var stempelbåndsafgiften af 1915 oprindelig begrænset til cigarer, cigaretter, snus og cigarethylstre, men allerede i 1917 kom røgtobakken med. Man undtog dog i begyndelsen enkelte billigere typer, de såkaldte »allemandstobakker«, den »fattige mands pibe«. I 1924 blev imidlertid al røgtobak beskattet, og i 1931 medtoges også skråtobakken, som hidtil havde været fritaget af hensyn til småbønderne og fiskerne. Medens det i Danmark tog 10 år at gennemføre det fuldstændige system af indenlandske tobaksafgifter, tog det i Norge 16 år at udvikle stempelafgiften til et fuldstændigt fabrikatskattesystem. Der ligger i denne langsomme udvikling en afgjort social linie, en betydelig varsomhed med at inddrage de dårligst stillede i samfundet under den effektive tobaksbeskatning. Samtidig med,

at større og større områder af tobaksforbruget inddroges under beskattningen, forhøjedes også afgiftssatserne, der til en begyndelse var meget beskedne, og i årene 1935 og 1942 inddroges tobaksvarerne under den almindelige omsætningsafgift og krisetillæget.

Tobaksforbruget i Norge belastes nu på fire forskellige måder: med told (råtobakstold og told på indførte færdige tobaksvarer), med stempelbåndsafgiften, med den almindelige omsætningsafgift og med krisetillægsafgiften. Stempelafgiften er en klassificeret værdiafgift for cigarer, cigaretter og røgtobak men en mængdeafgift for skråtobak, snus og cigaretpapir. Krisetillægsafgiften er en ren værdiafgift, som beregnes af detailprisen inklusive stempelafgiften og den almindelige omsætningsafgift.

Medens det i Danmark var absolut nødvendigt at gribe dybt ind i tobakserhvervet ved indførelsen af fabrikatbeskattningen, lå tingene betydeligt lettere i Norge: Antallet af tobaksvirksomheder var ganske lille, efter en tælling i 1909 ialt kun 65, hvoraf 37 industrielt organiserede og 28 håndværksmæssige. Efter en tælling i 1916 var antallet af de industrielle virksomheder ialt 44. Norge behøvede ikke nogen sanering af tobaksfaget, men bestemmelsen i den norske tobaksafgiftslov, om at ingen måtte begynde tilvirkning af tobaksvarer uden finansdepartementets tilladelse, og særligt den meget begrænsede cigarproduktion har bevirket, at de håndværksmæssige tobaksvirksomheder er fuldstændig forsvundet i Norge, og de kontrolmæssige opgaver er dermed på afgørende måde forenklet.

Norge har desuden gennemført stempelbåndsafgiften for alle tobaksvarer, også for cigarer og cigarillos, som man i Danmark beskatter ved fakturaværdiafgiften. Denne ikke uvigtige forskel i beskattningsteknikken er betinget af to omstændigheder: Først og fremmest af cigarens forholdsvis ringe betydning i Norge såvel forbrugsmæssigt, produktionsmæssigt som beskattningsmæssigt. Dette gør naturligvis, at de forskellige problemer, som cigar- (og cigarillos-) beskattningen rejser, kan tages med mindre højtidelighed end i Danmark. Dernæst er det prekære spørgsmål om overholdelse af den beskattede pris ved enkeltstykسالget og åbning af cigarkasser med brydning af stempelbånd ved kundens valg af varen løst ved en fortolkning af den norske afgiftslov, hvorved det tillades at tage en ofte langt højere pris for den enkelte cigar end den, hvorefter afgiften er erlagt. Denne løsning turde man ikke anvende i Danmark, og altså indførte man fakturaværdiafgiften for cigarerne.

Konsekvensen af alt dette har været, at man i Norge ikke går så vidt med kontrollen af tobaksvirksomhederne som i Danmark. Der findes således ingen bestemmelser om virksomhedernes lokaler, og en egentlig kontrol med råtobakkens anvendelse er heller ikke foreskrevet. Den såkaldte »indre kontrol« med selve import- og fabriksvirksomhederne begynder først med de færdige varer og retter sig mod stemplingen af dem. Den

»ydre kontrol« består i eftersyn i detailsalgene, hvorved man undersøger, om alle tobaksvarer, inden- og udenlandske, er forsynede med banderoler. Kontrollen svarer i det store og hele til den, som i 1912—1922 blev anvendt i Danmark overfor cigaretter og cigarettobak — man stoler på banderolen og kontrollerer i hovedsagen kun dens rigtige anvendelse. Systemet er enkelt og tilsyneladende tilstrækkeligt under de givne omstændigheder.

Medens udviklingen i Norge og Danmark førte til fabrikatbeskatning og privat erhverv på tobakkens område, førte den i *Sverige* til tobaksmonopol. Og medens man i Norge og Danmark langsomt praktisk arbejdede sig frem fra den rene toldbeskatning til et fuldstændigt fabrikatskattesystem samtidig med, at man drøftede monopoltankerne, gik man i Sverige efter en række kommissions- og udvalgsdrøftelser uden praktiske forsøg med andre beskatningsformer direkte fra toldbeskatning og privat erhverv til monopol. Så langt er forskellen klar. Men det svenske monopol blev ikke formet som tobaksmonopolerne af den ældre type. Den svenske stats indtægt af tobaksforbruget fremkommer i skikkelse af en tobaksafgift, som i sin udformning ligner den norske og danske. Tobaksvirksomheden og tobaksafgiftens opkrævning er overdraget til et særligt aktieselskab. Den svenske ordning betegnes derfor almindeligt som en kombination af fabrikatbeskatning og tobaksmonopol.

Arbejdet med den løsning, som blev nået i Sverige ved monolets indførelse i 1914, strakte sig over en halv snes år, og brydningen stod imellem de tre muligheder: Toldbeskatning på råtabak og færdige varer i forbindelse med dyrkningsafgift, fabrikatbeskatning ren eller delvis i forbindelse med råtabakstold og endelig tobaksmonopol enten som rent statsligt monopol eller i form af et særligt monopolselskab. Hovedarbejdet i undersøgelserne blev gjort af en komité, som blev nedsat i 1903 og afgav betænkning i 1904, og af en komité, der arbejdede fra 1909 til 1911.

Såvel i 1904 betænkningen som i 1911 betænkningen kom der en afgjort modvilje mod fabrikatbeskatningen til orde. Når dertil kom, at det fiskale udbytte ved fabrikatbeskatningen mentes at blive langt lavere end ved et tobaksmonopol, sank vægtskålen stærkt til fordel for dette. En af hovedindvendingerne mod anvendelse af fabrikatskattesystemet var spredningen af tobaksfabrikationen over mange virksomheder. Man mente, at betingelsen for at kunne få en tilstrækkelig kontrol og undgå store afgiftsbesvigelser var, at tobaksvirksomheden var samlet i et enkelt eller nogle enkelte foretagender.

Efter 1909 komiteens undersøgelse fandtes der i Sverige i 1908 ialt 108 tobaksfabriker i virksomhed og desuden formentlig ca. 150 håndværksmæssige og hjemmeindustrielle virksomheder, der fremstillede cigarer og cigarillos. I 1912 forsøgte nu de svenske tobaksfabrikanter at gøre et fremstød

for at bevare den private tobaksvirksomhed ved at koncentrere tobaksindustrien og således lette gennemførelsen af fabrikatbeskatningen. Man dannede A/B Förenade Svenska Tobaksfabriker med tilslutning af 41 foretagender, og allerede i 1913 var virksomheden koncentreret så stærkt, at der var skabt en fælles ledelse og tilvirkningen samlet i 19 fabrikker i 15 bygningskomplekser. Samtidig hermed fremkom der gennem kommercekollegiet fra en række erhvervsorganisationer henvendelser, hvori betænkelighederne ved komitéforslaget om et statsmonopol blev fremført. Under indflydelse heraf lod finansministeren i 1912 udarbejde et forslag til en fuldstændig fabrikatbeskatning, hvis udbytte skulle give statskassen en indtægtsforøgelse af tobakken på 12 millioner kroner.

Men i løbet af 1913 skiftede billedet atter. Koncentrationen i tobaksindustrien til et enkelt eller nogle få foretagender var langt fra fuldstændig, mere end halvdelen af de svenske tobaksfabriker stod udenfor, og vilkårene for en fuldstændig koncentration var ikke sådan, at statsmagten kunne bifalde dem. Man gik derfor påny i gang med forberedelsen til indførelse af et monopol, men retningslinierne var dog påvirkede af begivenhederne i 1912. Planerne gik nu ikke længere ud på et rent statsdrevet monopol for fabrikation og import. Staten skulle vel ved monopollovgivningen overtage tobaksindustrien, men udøvelsen af statsmonopolet skulle betroes til et enkelt, af staten kontrolleret foretagende, som skulle opkræve og indbetale til staten den skat, som staten fandt det passende at pålægge tobakken. Staten skulle indgå som deltager i foretagendet, og udbyttet heraf deles mellem stat og private aktieejere på en sådan måde, at der for de private skulle være en gevinstmulighed, som skulle ægge det private initiativ i driften.

Desuden gav de ændrede synspunkter, som til syvende og sidst havde sin rod i frygten for embedsmæssig stivhed i et rent statsforetagende, sig udslag deri, at de private på visse betingelser særlig en licensafgift skulle erholde ret til import af tobaksvarer. På dette ændrede grundlag førtes monopolforhandlingerne nu videre og endte med tobaksmonopolets indførelse ved forordningen af 15. december 1914.

Monopolretten tilkommer ifølge selve monopolloven staten, som ved en overenskomst af 12. februar 1915 overdrog eneretten til Aktiebolaget Svenska Tobaksmonopolet, hvis sidste aftale med staten er truffet i 1948 og gælder til udgangen af 1954.

Monopolet omfattede til en begyndelse tilvirkningen af tobaksvarer. Dyrkning af tobak sker under kontrol, men såvel monopolet som private kan dyrke. Indførsel af tobaksvarer kunne efter den oprindelige ordning foretages af såvel monopolet som af tobakshandlere, der dog måtte betale en særlig licensafgift. Handelen med tobaksvarer, såvel engros som endetail var oprindelig fri, dog til de af monopolet fastsatte priser.

Monopolets omfang er imidlertid i løbet af årene siden 1914—15 udvidet betydeligt. Allerede i 1916 blev den egentlige engroshandel med tobaksvarer afløst, idet tobaksmonopolet ophørte med at give grossist-rabat, og i 1943 udvidedes selve monopolretten til at omfatte indførsel af tobaksvarer. Dog kan tobakshandlere, som er antaget af tobaksmonopolet, på særlige vilkår indføre færdige tobaksvarer til forhandling. Også med hensyn til selve detailhandelen med tobaksvarer er der siden 1914—15 sket en betydelig forandring. Detailhandelen var efter den oprindelige monopolordning fri, men selve monolets eksistens som eneste fremstiller i landet af tobaksvarer måtte i sig selv virke ind på detailhandelens stilling. Ved lovgivningen i 1943 blev der samtidig med og i forbindelse med ophøret af den fri ret til at indføre tobaksvarer truffet en ordning, hvorved detailhandelen med tobaksvarer i byerne faktisk blev koncessioneret.

I virkeligheden vil stillingen i et land med tobaksmonopol, når dette er eneleverandør af tobaksvarer, automatisk føre til koncessionering af detailhandelen. Så snart monolet praktiserer sit salg på den måde, som det svenske monopol har gjort, at det ikke uden videre sælger tobaksvarer med detailhandlerrabat til enhver handlende, som vil købe, men »bevilger« rabatten, er koncessioneringen der. I 1943 indførtes et statens tobaksnævn, der er skudt ind mellem monolet og detailhandlerne som et rådgivende organ, der blandt andet skal behandle spørgsmål om at bevilge ret til indkøb med rabat hos tobaksmonopolet for at drive detailhandel med tobaksvarer i byer og bylignende bebyggelser. På landet er handelen stadig fri, og ved siden af rabatberettigede detailhandlere findes der en del udsalg, som forsynes fra detailhandlere i byerne, således at rabatten deles.

Også med hensyn til monolets kapital og udbytteforhold er der foregået en interessant udvikling. Oprindelig var monolets aktiekapital på 35 millioner kroner, delt i 18 millioner kroner stamaktier, som tilhørte staten, og 17 millioner kroner præferenceaktier, som skulle være tilvejebragt af de svenske banker. Imidlertid blev bankerne, som i 1914 havde givet tilsagn om at tegne de 17 millioner, på grund af krigen ængstelige og trak sig tilbage. Ved en behændig manøvre lykkedes det at få pensionsstyrelsen, som ledede folkepensioneringen, til at overtage de 12 millioner, og bankerne nøjedes derefter med 5 millioner. Men de 12 millioner var faktisk en slags statslige pengemidler, og den private kapitalinteresse i monopolselskabet var derfor på forhånd svækket. I 1917 forøgedes statens stamaktier med 11 millioner kroner, og i 1930—31 nedsattes præferenceaktiekapitalen fra de oprindelige 17 millioner til 1 million. Monolets samlede aktiekapital er nu på 30 millioner kroner bestående af 29 millioner kroner tilhørende staten og 1 million kroner præferenceaktier, der tilhører private, af staten godkendte aktieejere.

Den samlede omkostning ved indførelsen af tobaksmonopolet i Sverige var ca. 51 millioner kroner. De 22 millioner lånte monopolselskabet og ind-

betalte dem i statskassen. De resterende 29 millioner kroner svarer til den sum, staten ejer i stamaktier i monopolselskabet. I monopolets første levetid gav det et meget stort udbytte indtjent dels som direkte driftsgevinst på dets egen virksomhed dels som dets andel i licensafgiften på tobakshandelens import. I årene 1916—23 fik den svenske stat ialt ca. 56 millioner kroner i udbytte af sine aktier, således at hele den investerede statskapital efter 7½ års virksomhed var tilbagebetalt samtidig med, at pengene havde givet en god rente. Som eksempel på de store udbytter i disse år kan nævnes 1923, hvor præferenceaktierne gav 10 pct. og stamaktierne ikke mindre end 40 pct.

De store udbytter fra denne periode er imidlertid nu faldet bort. Lovgivningsmagten har foretrukket, at statsindtægten af tobakken finder sit udtryk gennem tobaksskatten og ikke gennem et udbytte af monopolet udover en passende forrentning af kapitalen. Den afgørende forandring på dette punkt skete i 1931 og fandt sit udtryk i en forhøjelse af tobaksskatten og begrænsningen af udbyttet til 5½ pct. såvel for præference- som stamaktier.

Skønt de privates andel af tobaksmonopolets aktiekapital nu er så lille, at den nærmest er af symbolsk karakter, har man i monopolets ledelse givet en betydningsfuld plads for private deltagere. I monopolets bestyrelse, som består af otte medlemmer, udnævnes de fire af kongen deriblandt formand og viceformand, men de fire medlemmer, som vælges af generalforsamlingen, udpeges af præferenceaktieejerne, og såvel i direktion som i bestyrelse findes det private forretningslivs mænd stærkt repræsenteret. De tanker, som kom frem under drøftelserne om monopolets indførelse, at det gjaldt om at give monopolet en sådan ledelse, at det ikke stivnede i skematisk og bureaukratisk statsledelse, men fik præg af at være et efter rationelle forretningsmæssige og tekniske synspunkter styret foretagende, er således trods alt bevarede.

Der er i statens aftale med Aktiebolaget Svenska Tobaksmonopolet senest af 28. maj 1948 fastsat visse almindelige grundregler for virksomheden, hvoraf følgende tre er af særlig interesse for forståelse af ordningens natur: Ved indkøb, tilvirkning og salg af tobaksvarer skal virksomheden drives på en sådan måde, at der skabes garanti for varer af god og ensartet beskaffenhed, og at der tages behørigt hensyn til det forbrugende publikums smag og vaner. Ved salg af tobaksvarer skal der anvendes sådanne prisgrundsætninger, at der — under iagttagelse af det ønskelige i at undgå altfor ofte gentagne ændringer i prisfastsættelsen — ikke skaffes selskabet større indkomst af virksomheden end, at det efter afskrivning og nødvendig afsætning til fond med sikkerhed må kunne yde skyldig udbytte af aktiekapitalen, og at det ved prisfastsættelsen påses, at forbrugerne beskyttes mod urimelig fordyrelse af varerne. For at opnå den

størst mulige besparelse af omkostninger påhviler det selskabet på alle områder af sin virksomhed at gennemføre forretningen og tilrettelægge driften på den mest rationelle og effektive måde. Som en fjerde vigtig grundregel for tobaksmonopolet er det i instruktionen for de af staten udnævnte medlemmer af bestyrelsen pålagt dem at overvåge, at der overfor de hos tobaksmonopolet ansatte arbejdere og andet personale gås frem i overensstemmelse med det særlige hensyn, der betinges af selskabets stilling som eneste arbejdsgiver indenfor tobaksindustrien.

Det er, som om man gennem de fire grundsætninger hører de svenske statsmyndigheders svar på nogle af de kritiske indvendinger, som i tidens løb såvel i den almindelige som i den særlige svenske drøftelse er gjort mod tobaksmonopolerne. Nogle af grundsætningerne er af en vis almindelig karakter, de maner til rimelighed med hensyn til priser og varekvaliteter og med hensyn til arbejders og funktionærers behandling. Den tredje i rækken er derimod et klart påbud om at opnå de størst mulige besparelser ved rationel og effektiv drift. Studie af det svenske tobaksmonopol efterlader det indtryk, at både formaningerne og påbudet har været af reel betydning i de 35 år, monolet har bestået.

Udviklingen i det svenske monopol bærer præg af koncentration, rationalisering og mekanisering. Monolet har en bestyrelse og en direktion. Hovedsædet er i Stockholm, hvor ledelsen er samlet. Fremstillingen foregår i otte fabrikker, (i 1908 ialt ca. 258 virksomheder), der dels er rene specialfabrikker for en enkelt vare dels for et par varesorter. De fleste af fabrikkerne er nye og moderne. Mekaniseringen er gennemført i størst mulig udstrækning, og på dette punkt afgiver det svenske tobaksforbrug den bedst tænkelige forudsætning. Den del af fabrikationen, som vanskeligst lader sig mekanisere, er cigarerne, og her er forbruget meget lille og i tilbagegang. Også cigarfremstillingen er dog i hovedsagen mekaniseret og produktionen af håndforarbejdede cigarer ganske ringe.

Besparelsen i produktionsomkostninger finder et tydeligt udtryk i produktionsforøgelsen pr. tobaksarbejder, den udgjorde i perioden 1935—39 sammenlignet med året 1919 for produktionen i sin helhed ca. 83 pct., størst var den for cigaretterne. At forskellighederne i forbruget er af afgørende betydning for arbejdsanvendelse og arbejdsbesparelse kan belyses derved, at arbejdslønnen for det svenske tobaksmonopols produktion i 1948 var 11,1 pct. af produktionsværdien, medens den i Danmark var 23,5 pct. af salgsværdien uden afgift, en følge af den store cigarproduktion i Danmark. Det samlede arbejderantal i den svenske tobaksindustri var i 1908: 5000—6000 og forvaltningspersonalet henved 600. I 1948 var det samlede antal arbejdere i gennemsnit ca. 2000 og forvaltningspersonalet ca. 450.

På tilsvarende måde er engrosdistributionen koncentreret. Den besørges

nu af 10 såkaldte tobakskontorer, der fordeler varerne til detailhandlerne efter direkte indsendte bestillinger. Varerne betales senest tre dage efter modtagelsen, og der beskæftiges nu, efter at konkurrencen med tobakshandlernes frie privatimport er ophørt, ikke mere hverken rejsende agenter eller pladsagenter ved salget. Reklameringen er indskrænket til småpjecer og plakater i udsalg o. lign., annoncering i dagblade og tidsskrifter.

Den rationalisering eller sanering af detailhandelen, som påbegyndtes i 1943, ligger efter sin natur halvvejs uden for monopolets domæne. Indirekte har dog den begrænsning af tobaksudsalgenes antal, som tilsigtedes ved oprettelsen af statens tobaksnævn og den faktiske koncessionering, betydning for monopolets omkostninger, idet den muliggør at begrænse detailsalgsrabatten.

De for tobaksforbrugerne afgørende spørgsmål i forhold til tobaksmonopolet som teknisk og kommerciel organisation for forsyning med tobaksvarer er kvalitet, vareudvalg og priser. De tre momenter står i så nær en sammenhæng med hinanden, at de kun med den største vanskelighed lader sig behandle hver for sig, og alle tre står de i skyggen af den altbeherskende faktor, som hedder tobaksskatten, der i 1948 taget under eet udgjorde ca. 77 pct. af den samlede detailværdi, priskurantprisen. Det forlanges af monopolen, at det skal garantere tobaksvarer af god og ensartet beskaffenhed med hensyntagen til forbrugernes smag og vaner. Tobaksmonopolet har, hedder det i dets festskrift fra dets 25 års beståen, stedse ladet det være magtpåliggende at holde sine tilvirkninger på et højt niveau. Råtabakken, der jo fremskaffes ved et samlet indkøb for et helt lands forsyning, er utvivlsomt af god kvalitet, og fabrikationstekniken er på højde med tidens krav. Men det undgås naturligvis ikke, at produktionens standardisering formindsker den variation i vareudvalget, som er så vigtig for tobaksforbrugerne. Her skal importen, som nu næsten alene sker for monopolens egen regning, muliggøre variationen og ikke mindst tilfredsstille den kræse ryger.

Med hensyn til priserne kan det utvivlsomt siges, at monopolen har holdt sig kravet om ikke urimeligt at fordyre varerne efterretteligt. Monopolet er ikke dyrt — men forbrugerne har for så vidt mindre glæde af det, som skattebelastningen er drevet op til mellem 76 og 77 pct. af varernes værdi ved salg til forbrugerne.

Den svenske tobaksskat fastsættes direkte ved lov, og kan altså ikke ændres administrativt hverken af finansministeren eller monopolen »ved blot at trykke en ny prisliste«. Til en begyndelse var skattesatserne ret moderate, den totale belastning var i årene 1915—20 gennemsnitlig ca. 24 pct. mod nu ca. 77 pct. Oprindelig beregnedes skatten udelukkende af varens værdi med en procentsats for hver vareart, højest for cigaretter 20, lavest for røg- og skråtobak 10 pct. 1922 indførtes dels af fiskale grunde

dels i beskyttelseshensigt (valutaordningen) en stykskat, som siden er bibeholdt. Stykskatten ramte til en begyndelse alene de indførte varer. De indførte varer betalte desuden licensafgift til monopolet og indførsels-told. Fra 1924 forsvandt tolden såvel på råtabak, der udelukkende kan indføres af monopolet, som på tobaksvarer (dog med undtagelse af rejsegods). Samtidig udvidedes mængdeafgiften til også at omfatte svenske tobaksvarer, men afgiften blev højere for udenlandske, og i stedet for toldbeskyttelse fik monopolet en afgiftsbeskyttelse. I 1949 udgjorde tobaksskatten ialt ca. 428 millioner kroner, hvoraf 344 millioner faldt på de af monopolet fabrikerede varer, 83 millioner på de af monopolet importerede varer og 0,6 millioner på de af tobakshandlere importerede.

Det afgørende motiv for indførelsen af tobaksmonopolerne har altid været det fiskale: Antagelsen af, at man ikke på anden måde ville være i stand til at opnå et tilstrækkeligt, et passende udbytte for statskassen af tobaksforbruget. Jævnside dermed har man anført, at man alene ad monopolets vej kunne opnå en retfærdig fordeling af skattebyrden på tobaksforbrugerne d. v. s. en hensyntagen til forbrugets variation efter forbrugernes købeevne. Endvidere har man peget på hensynet til arbejderne i faget og har gjort gældende, at staten direkte måtte bære ansvaret for deres forhold, når man pålagde en vare som tobakken de betydelige afgiftsbyrder, som her er tale om.

Til belysning af de erfaringer, man i de tre nordiske lande har gjort med hensyn til disse spørgsmål, er der i nedenstående tabel anført nogle hovedtal vedrørende tobaksforbrug og tobaksbeskatning i 1949. Tallene er omregnede til danske kroner.

<i>Tobaksbeskatning</i>	Norge	Sverige	Danmark	Alle 3 lande
ialt mill. kroner	206	573	495	1274
pr. indb. kroner	64	82	117	88
pct. af værdi	66	76	60	68
<i>Tobaksforbrug</i>				
beskattet detailværdi				
ialt mill. kroner	310	750	819	1879
pr. indb. kroner	96	108	193	130
råtabak pr. individ	1,3	1,2	2,4	1,5

Sverige møder med den højeste afgiftsbelastning 76 pct. af varernes beskattede værdi. Danmark med den laveste med 60 og Norge med et middeltal 66 svarende omtrent til gennemsnittet for alle tre lande. Sveriges stilling kan ikke opfattes som et umiddelbart bevis for, at monopolet fiskalt er mere effektivt end fabrikatbeskatningen, hvilket alene fremgår deraf, at afgiftsbelastningen for cigaretter i Danmark er over 73 pct.

Den lavere gennemsnitsbelastning for Danmark har sin vigtigste årsag deri, at afgiftsbelastningen for cigarer er på 34 og for cigarillos ca. 41.

Og denne lavere belastning har atter sin hovedårsag i hensyntagen til det store arbejdsantal, som cigarindustrien beskæftiger. Ganske vist er cigarerne også i Sverige relativt lavt beskattede, men det ringe cigarforbrug gør, at dette intet betyder for afgiftsbelastningens samlede størrelse. Også skrå og snus ligger lavt i afgiftsbelastning i Danmark med ca. 30 pct., medens afgiften i Sverige er fra 54—69 pct.

I Norge, hvor forbrugets sammensætning mere ligner det svenske end det danske, idet cigarforbruget også her er af ringe betydning, er den samlede belastningsprocent vel en del lavere end i Sverige men højere end i Danmark. Også i Norge er belastningsprocenten høj for cigaretterne, over 70 pct. Her er det skråtobakken, som af hensyn til den mindre bemidlede del af befolkningen nyder en afgiftsbegunstigelse. Bortset fra den høje afgiftsbelastning på cigaretter og den lavere på skrå, ca. 46 pct., ligger de norske tal på de forskellige varegrupper på ca. 62 pct. af de beskattede detailpriser.

Monopollandet og de to lande med rent fabrikatskattesystem har varieret deres beskatning af de forskellige tobaksvarer efter nogenlunde samme synspunkter, og det er langt mere forbrugets forskelligheder og andre økonomiske omstændigheder, der betinger udsvingene fra den gennemsnitlige belastning 68 pct. i alle tre lande, end forskellighederne i beskatningsapparatet.

Statskassens udbytte af tobaksforbruget er betinget dels af afgiftsbelastningens højde, dels af forbrugets størrelse. Danmark ligger klart i spidsen med hensyn til tobaksforbrugets størrelse. Målt efter den anvendte råtabaksmængde er det danske forbrug næsten dobbelt så stort som det norske og dobbelt så stort som det svenske. Imidlertid er råtabaksforbruget ikke det bedste grundlag for sammenligning. Forbrugets sammensætning spiller her en stor rolle, idet cigaretforbruget kræver mindre tobaksmængde end de andre arter af tobaksforbrug. Men også efter detailværdien er forbruget i Danmark langt det største, både når det måles efter sin samlede værdi og efter værdien pr. indbygger. Det fiskale resultat bliver derfor, at Danmark — trods den lave afgiftsbelastning — pr. individ ligger langt højere end både Norge og Sverige. Gennemsnittet for alle tre lande er 88 kroner svarende omtrent til Sverige.

Det ville ikke være forsvarligt at fremhæve det svenske monopol som fiskalt mere effektivt end fabrikatbeskatningen i Norge og Danmark, fordi Sverige har gennemført den højeste gennemsnitsbelastning. Men det ville heller ikke være rigtigt at fremhæve fabrikatbeskatningen i Danmark som den fiskalt mest vellykkede, fordi Danmark har nået det største fiskale udbytte pr. individ. Det beror naturligvis direkte på, at forbruget er så stort. Men der er på den anden side utvivlsomt en sammenhæng mellem den smidige danske fabrikatbeskatning med sin afgiftsbegunstigelse for

det følsomme cigarforbrug og det forhold, at tobaksforbruget i Danmark trods afgifterne har kunnet holde sig på den store højde.

Alt taget i betragtning lader det sig ikke ud fra det fiskale synspunkt gøre at give prisen til monopolet eller fabrikatbeskatningen, således som de er gennemført i Norge, Sverige og Danmark. Sverige har i sit tobaksmonopol, som er gennemført med held og stor dygtighed, fået et udmærket og effektivt instrument for opkrævningen af tobaksafgifterne. Norge har fået et efter sine forhold vel afpasset fabrikatskattesystem, som med en meget enkelt og billig kontrol giver et tilfredsstillende udbytte. Danmark har som følge af forbrugets særlige karakter måttet udbygge sit fabrikatskattesystem på en mere differentieret måde og har måttet gribe til en mere indgående kontrol end Norge, men har fiskalt set nået et overordentlig tilfredsstillende resultat.

Med hensyn til beskatningens retfærdighed er der ingen grund til at gøre nogen forskel på den svenske og den norsk-danske løsning. De to fremgangsmåder ligner på dette punkt hinanden så meget, at de må siges at være lige gode. Afgifterne er både i Sverige og Norge og Danmark teknisk indrettede således, at afgiftsbetalingen er lagt så nær ved forbrugerens køb af varen som muligt. Og under begge systemer tages der hensyn til varens værdi og forbrugerens sociale placering.

Det sidste argument for anvendelsen af tobaksmonopolet, at staten bør overtage ansvaret for arbejderne, når den pålægger forbruget den store skattebyrde, er fremført både i den norske og den danske monopoldrøftelse. Nogen almindelig gyldighed kan der ikke på forhånd tillægges argumentet, og det er i denne forbindelse værd at erindre det pålæg, der er givet det svenske tobaksmonopol om, »at der overfor de hos tobaksmonopolet ansatte arbejdere og andet personale gås frem med det særlige hensyn, der betinges af selskabets stilling som eneste arbejdsgiver indenfor tobaksindustrien«. Der ligger jo heri et udtryk for en frygt for, at monopolet skal virke skadeligt på arbejdernes stilling, og ikke en tilkendegivelse af, at monopolet har fået det som en særlig opgave, »at overtage ansvaret for arbejderne«. Det svenske tobaksmonopol har imidlertid fulgt pålægget om hensyntagen til arbejderne. De svenske tobaksarbejderes lønninger i forhold til de almindelige industrielle arbejds lønninger i Sverige er et vidnesbyrd herom.

Til supplerung af, hvad der i redegørelsen for den beskatningsmæssige udvikling er sagt om den erhvervsmæssige og forbrugsmæssige side af sagen, skal der sluttelig fremdrages nogle hovedpunkter med hensyn til tilstanden i efterkrigstiden. Oplysningerne vedrører 1949, det sidste år, for hvilket et nogenlunde fuldstændigt statistisk materiale lader sig fremskaffe for alle tre lande.

Tobaksfagets organisation belyses ved nedenstående tabel vedrørende tobaksvirksomhederne:

Antal virksomheder	Norge	Sverige	Danmark	Tilsammen
Fremstilling:				
industrielle	31	8	55	94
håndværksmæssige	3	0	303	306
Ialt	34	8	358	400
Handel en gros	250	11	ca. 350	ca. 600
Detailudsalg ialt	ca. 18000	ca. 30 à 34000	ca. 30000	ca. 80000
Indbyggere pr. detailudsalg	ca. 180	230 à 200	ca. 140	ca. 180

Forskellige faktorer er bestemmende for organisationens forskellighed i de tre lande: Monopoliseringen i Sverige, den private næringsvirksomhed i Norge og Danmark, tobaksforbrugets forskellige størrelse og sammensætning og de geografiske forhold. For fremstillingens vedkommende springer det stærkest i øjnene, at de håndværksmæssige bedrifter er forsvundet både i monpollandet Sverige og i Norge med den private næringsdrift. Danmark derimod har bevaret et betydeligt antal håndværksmæssige bedrifter, der så godt som udelukkende fremstiller cigarer. Cigarillosfremstillingen, som ligger cigarrulningen fagligt nær, er nu i hovedsagen erobret af industriens maskinarbejde. De andre brancher er for lang tid siden industrialiserede; cigaretterne har aldrig i Danmark tilhørt håndværket. Om cigarhåndværket må det siges, at det arbejder sparsommeligt med sine råstoffer og frembringer gode varer. Det har således en berettiget plads i faget. For de industrielle virksomheders vedkommende er der ingen principiel forskel på organisationen i Danmark og Norge. At antallet af fabriker er større i Danmark end i Norge kan henføres til det større forbrug. Koncentrationen i Sverige på otte fabriker er et typisk træk i monopolordningens karakter.

I umiddelbar sammenhæng med organisationen af fremstillingen står organisationen af engrosdistributionen. Et fælles træk for alle tre landes vedkommende er, at engrosafsætningen er nøje knyttet til fabrikerne. I Sverige og Norge er selvstændig engroshandel med tobaksvarer helt forsvundet. Sverige har sine 10 tobakskontorer under monopolet. I Norge findes et ret stort antal oplag, men de er knyttede til fabrikerne, og grossistrabat indrømmes ikke. Også i Danmark findes et betydeligt antal, ca. 83, ikke selvstændige fabriksoplag, men desuden et tredobbelt så stort antal tobaksgrossister. Alt i alt regnes engrosdistributionens omkostning i Danmark at være ca. 3 pct. af detailsalgsværdien, medens den i Sverige udgør 0,8 pct. En tilsvarende beregning findes ikke for Norges vedkommende.

Detailhandelen med tobaksvarer er i alle tre lande underkastet en række forskellige regler om overholdelse af detailpriser, som er angivet på banderoler på pakningerne, regler angående enkeltstyk salg o. lign. Disse regler er vel noget forskellige, men dog i hovedsagen af samme karakter. Hovedforskellen med hensyn til detailhandelens stilling fremkommer ved den faktiske koncessionering i Sverige og friheden til indenfor rammen af den almindelige næringslovgivning at drive tobakshandel en detail i Danmark og Norge. Heraf følger, at tobaksdetailhandelen i de sidste to lande og navnlig i det tæt bebyggede Danmark med det store tobaksforbrug er fordelt over langt flere butikker. Danmark har en tobakshandel for hver 140 indbyggere, Norge en for hver 180 og Sverige en for hver 230 à 200.

Detailhandlernes avance ved salg af tobaksvarer er i Sverige den samme for alt tobakssalg, hvorimod den i Norge og Danmark er forskellig for de forskellige varearter og efter salgsbetingelser. De nedenstående tal er for disse to lande beregnede gennemsnitstal.

	Norge	Sverige	Danmark
Detailavancen i pct. af beskattet detailpris	11,48	9	11,7

Tallene kan kun med forbehold sammenlignes, idet tidspunktet for beregningen er lidt forskelligt. I Sverige er avancen i 1951 nedsat til 8¼ pct.

Af afgørende betydning for næsten alle sider af tobaksvirksomheden i de tre lande er forskellen i tobaksforbrugets størrelse og dets sammensætning. Til belysning heraf tjener nedenstående tabel over fremstillingen af tobaksvarer i 1949 og den dertil anvendte råtabak.

Vareart	Norge	Sverige	Danmark	Tilsammen
Cigarer 1000 stkr.	3.000	20.000	392.000	415.000
pr. individ stkr.	0,96	3	92	29
Cigarillos 1000 stkr.	16.000	135.000	421.000	572.000
pr. individ stkr.	5,0	19	99	40
Cigaretter 1000 stkr.	1.396.000	3.355.000	3.528.000	8.279.000
pr. individ stkr.	432	482	830	570
Røgtobak 1000 kg.	2.400	1.500	2.600	6.500
pr. individ kg.	0,73	0,22	0,61	0,45
Skrå 1000 kg.	348	40	500	888
pr. individ kg.	0,11	0,006	0,11	0,06
Snus 1000 kg.	600	3.200	500	4.300
pr. individ kg.	0,17	0,46	0,11	0,30
Råtabak 1000 kg.	4.200	7.200	10.300	21.700
pr. individ kg.	1,3	1,04	2,4	1,5

Forbruget falder i det store og hele sammen med produktionen, idet import og eksport kun påvirker tallene i ringe grad. Dog må det bemærkes,

at Sverige i 1949 importerede 744 millioner cigaretter, hvorved antallet af cigaretter til forbrug i Sverige steg til 589 pr. individ.

Af den samlede mængde råtabak, som i 1949 anvendtes (og forbruges) i de tre lande, faldt ca. 48 pct. på Danmark. Målt pr. individ er røgtobaksforbruget større i Norge end i Danmark og snusforbruget i Sverige større end her. Mest ejendommeligt er det danske storforbrug af cigarer og cigarillos og her igen mest cigarforbruget, ikke mindre end 94 pct. af den samlede cigarmængde faldt på Danmark. Til hver nordmand blev der knapt 1 cigar, til hver svensker 3, men til hver dansker 92. Men også i cigaretforbruget har danskerne rekorden. For cigaretforbruget er der imidlertid det fælles for alle tre lande, at dette forbrug er stigende år for år, de øvrige varers forbrug er enten stagnerende eller i tilbagegang. For Norges vedkommende ramte en almindelig nedgang i forbruget i 1949 dog også cigaretterne.

Forskellighederne i produktionen betinger en afgørende forskel i arbejdsforholdene. Nedenstående tabel belyser arbejdsanvendelsen i tobaksindustrien i 1949:

Gruppe	Norge	Sverige	Danmark	Tilsammen
Funktionærer o. l.	120	187	1.454	1.761
Mandlige arbejdere	639	459	3.053	4.151
Kvindelige arbejdere	815	1.161	6.262	8.238
Arbejdere ialt	1.454	1.620	9.315	12.389
Personer ialt i				
fabrikationen	1.547	1.807	10.769	14.150
Forarbejdet råtabak				
pr. arbejder	2.888	4.460	1.100	1.750

Det samlede antal tobaksarbejdere i alle tre lande var i 1949 godt 12.000, hvoraf ca. $\frac{2}{3}$ var kvinder. Af det samlede antal faldt godt 9.000 eller over 75 pct. på Danmark. Norge og Sverige havde henholdsvis 1.500 og 1.600 tobaksarbejdere. Den forarbejdede råtabaksmængde var pr. arbejder i Norge ca. 2.900 kg, i Sverige ca. 4.500 og i Danmark ca. 1.100 kg. Hovedårsagen til det lave tal for Danmark er den danske storproduktion af cigarer og cigarillos. I 1949 var ca. 80 pct. af de danske tobaksarbejdere beskæftigede i denne branche og kun godt 20 pct. ved røgtobak-, skrå- og snusfabrikationen. Medens den forarbejdede råtabaksmængde pr. arbejder ved cigar- og cigarillosproduktionen kun var knapt 500 kg årlig, var den ved de andre produktioner (hvis art svarer til den norske og svenske industri) ca. 3.400 kg pr. arbejder. For Norges vedkommende må den relativt store, meget arbejdskrævende produktion af skrå, rulletobak tages i betragtning.

NORDISK TOLDUNION¹⁾

Af C. V. BRAMSNÆS

SPØRGSMålet om et økonomisk samarbejde mellem de nordiske lande kan rejses ud fra almindelige nordiske synspunkter, synspunkter, der går ud fra, at de nordiske lande ved deres samvirken på alle områder kan skabe sig en stærkere stilling i relation til den øvrige verden. Jeg skal ikke ved denne lejlighed komme ind på nordiske synspunkter i almindelighed, men holde mig til de økonomiske problemer, som står i forbindelse med nordisk økonomisk samarbejde og specielt med oprettelse af en nordisk toldunion.

Der er næppe nogen, der vil modsige mig, når jeg fremhæver, at der i vor tid går stærke strømninger i retning af at skabe *større økonomiske enheder*. Vi møder denne tendens overalt, og det står i nøje samklang med hele den tekniske og økonomiske udvikling i produktionslivet. Den tekniske fremgang på alle områder skaber grundlag for storproduktion og specialisering, og konkurrencen bliver stedse hårdere for de lande, som ikke kan følge med i denne udvikling. Nogle mennesker kan beklage denne udvikling og mene, at de gode, gamle produktionsformer var hyggeligere og mere tiltalende, men beklagelser nytter intet, teknikens udvikling går sin gang, og specialiseringen, der kræver de større markeder for afsætningen, lader sig ikke standse. De økonomiske fordele, som vindes ved specialisering og rationalisering, er så betydelige, at vi også her i de nordiske lande har en pligt til at tage disse spørgsmål op til undersøgelse.

Hvorledes ligger da forholdene i de nordiske lande? Jeg tænker her specielt på landene Norge, Sverige og Danmark. Er disse lande store nok i befolkningsmæssig henseende til hver for sig at kunne følge med i den produktionsmæssige udvikling, som foregår i den øvrige verden? Vi må vist være enige om at sige nej. Norge med sine 3 millioner indbyggere, Danmark med sine 4 millioner og Sverige med sine næsten 7 millioner må hver for sig regnes for at være for små som økonomiske produktionsenheder på mange områder. Hvis man derimod tænker sig de tre landes toldområde forenet, så fremkommer der et befolkningstal på ca. 14 millioner, og det er givet, at det skaber helt andre muligheder for planlægning og udbygning af produktionsmaskineriet. I tidsskriftet »Ingeniøren« for

¹⁾ Foredrag i Nationalekonomisk Forening d. 3. april 1951.

17. marts 1951 gives der en interessant redegørelse for den betydning, som det større marked har for industriens udvikling. Det oplyses bl. a., at amerikanske undersøgelser har søgt at fastslå den mindste størrelse af en befolkningsgruppe, der er nødvendig som hjemmemarkedsbasis, hvis man i dag vil udvikle en nogenlunde alsidig og konkurrencedygtig industri. Man kom til det resultat, at denne mindsteenhed måtte være på ca. 15 millioner mennesker, altså netop den størrelse, som et samlet toldområde for de tre nordiske lande ville udgøre.

Det er ud fra sådanne synspunkter, at spørgsmålet om et nærmere økonomisk samarbejde mellem de tre nordiske lande må rejses, og det må i sin logiske form rejses som spørgsmålet om en nordisk toldunion.

En nordisk toldunion forudsætter i sin tekniske opbygning to hovedlinier:

- 1) ophævelse af toldgrænserne mellem de deltagende lande, og
- 2) fælles toldsatser udadtil over for den øvrige verden.

Det er den teoretiske form for en toldunion; i praksis vil man, som det skal ses senere, formentlig kunne modificere noget på disse hovedlinier. Der har undertiden i diskussioner om en nordisk toldunion været hævdet, at fælles toldsatser udadtil ikke var en nødvendighed, men at man kunne nøjes med et såkaldt »frihandelsområde«, hvor toldfriheden kun omfattede varer, som er produceret inden for området, men hvor hvert enkelt land i området stadig har sine særlige toldsatser udadtil. Jeg mener dog, at der principielt må være ensartede toldsatser udadtil. I modsat fald vil indførsel udefra til toldområdet tendere til at foregå over det land, hvor toldsatsen er lavest, og det vil give mange vanskeligheder for samarbejdet mellem landene. Det havde man bl. a. et eksempel på i den norsk-svenske »mellemrigslov«, som bestod fra 1874 til 1897, og som gjorde de to lande til et »frihandelsområde«. Denne lov ophævedes netop på grund af vanskelighederne ved forskel i toldsatserne udadtil.

Vi vil nu tænke os, at en toldunion mellem de tre nordiske lande er gennemført, og vi vil prøve at se, hvilke økonomiske virkninger der vil følge heraf. Den første umiddelbare virkning vil være, at varer, der indføres fra et land til et andet, bliver billigere, for så vidt der tidligere har været told på disse varer. En sådan billiggørelse vil naturligvis være til fordel for alle, der skal købe varerne, og der vil formentlig også opstå en tendens til større samhandel mellem landene. Det må dog stærkt fremhæves, at en sådan større samhandel i sig selv ikke er det mest betydningsfulde ved en nordisk toldunion. Denne side af en toldunions virkninger har ofte været draget for stærkt i forgrunden i tidligere undersøgelser og diskussioner om et økonomisk samarbejde mellem de nordiske lande.

Hvad der er afgørende, er toldunionens betydning for den *produktionsmæssige udvikling i landene*. Toldunionen skaber et stort samlet hjemmemarked, og dermed er forudsætningerne skabt for den nødvendige ratio-

nalisering og specialisering i produktionen, som kun lader sig gennemføre i større økonomiske områder. Det vigtigste er, at landene bliver konkurrencedygtige i relation til den produktionsmæssige udvikling i den øvrige verden, og det gælder om at skabe betingelser herfor. Er vi ikke konkurrencedygtige nok, står vi svagt i den tid, som kommer. Det gælder naturligvis først og fremmest *exporten*, som er så betydningsfuld for alle de nordiske lande, men det gælder også *importen* af varer, som produceres i toldområdet i konkurrence med produktionen i andre lande. Nogle mennesker vil måske mene, at importen kan man altid beskytte sig imod gennem forhøjede toldsatser, men det er ikke nogen heldig fremtidsvej. Det er bedre at kunne konkurrere.

Når der så stærkt lægges vægt på konkurrencemomentet, er det et udtryk for, at en nordisk toldunion ikke på nogen måde skal bidrage til at isolere de nordiske landes økonomi fra den øvrige verdens økonomi. Der skal ikke være tale om at skabe en selvforsynende økonomikreds. De nordiske lande har så betydningsfulde exportinteresser på industriens, landbrugets og skibsfartens områder, at en isolering ikke kan tænkes. Hvad det gælder om, er at styrke den samlede økonomi, så den på konkurrencemæssig basis kan blive en ligeberettiget del af verdensøkonomien.

Det er naturligvis umuligt her i detaljer at gå ind på de produktionsmæssige fordele, der kan opnås ved specialisering, arbejdsdeling og rationalisering i industrien. Enhver industrimand kender de muligheder, der foreligger, hvis han kan regne med et større frit marked. Der er ingen tvivl om, at talrige industrielle virksomheder, som nu fremstiller en række af forskellige produkter, ville specialisere sig, hvis det frie, umiddelbare marked var stort nok. Kapitalmæssigt betyder specialisering billigere investering, og generalomkostninger vil i almindelighed blive lavere. Alt dette går i retning af billigere produktion.

Efter denne mere almindelige redegørelse skal jeg gøre nogle bemærkninger om den internationale stilling til toldunioner i almindelighed. Som det er kendt, består der fra tidligere tid mellem de fleste lande en aftale om den såkaldte *mestbegunstigelsesret*. Det vil sige, at landene har en aftale mellem hverandre i deres traktater om, at man ikke i sin handelspolitik og toldpolitik må diskriminere mellem landene. Foretager man f. ex. en toldnedsættelse for et enkelt land, har man pligt til at lade den gælde for alle de lande, man har aftale med om mestbegunstigelse. Følger man den strenge fortolkning af den gamle mestbegunstigelsesret, vil det altså sige, at lande ikke lidt efter lidt kan nedsætte eller ophæve toldsatser mellem hinanden, uden at det får virkning også for andre lande.

For at komme uden om denne vanskelighed har man i de nordiske lande allerede tidligt og især efter afslutningen af verdenskrigen 1914—18 søgt

at få indført i handelstraktaterne med andre lande den såkaldte *nordiske forbeholdsklausul*. Den går ud på, at man netop har ret til at give de andre nordiske lande toldpolitiske lettelser, uden at disse lettelser kommer andre lande til gode. Den nordiske forbeholdsklausul blev efterhånden indført i en hel del handelstraktater, men en del af de større lande, navnlig England og Tyskland, ville ikke gå med til den, og der kom derfor ikke noget praktisk resultat ud af disse forsøg.

Den almindelige mening om mestbegunstigelsesretten er dog efterhånden blevet den, at egentlige toldunioner kan gennemføres, uden at man kommer i konflikt med andre landes rettigheder, selv om disse har mestbegunstigelsesret, og den beslutning om toldunion, som blev truffet i 1944 af Belgien, Luxemburg og Holland (Benelux), hviler da også på denne forudsætning.

Den store interesse for økonomisk samarbejde mellem landene, som er kommet så stærkt frem under genopbygningstiden efter verdenskrigen, har helt naturligt bragt nye synspunkter frem angående dette samarbejde, og en stærk interesse for toldunioner er vokset frem overalt i de ledende økonomiske kredse verden over.

I den verdenskonference om handelspolitiske problemer, som blev holdt i Havana i 1947—48, blev spørgsmålet om toldunioner også behandlet, og der blev vedtaget nærmere regler for toldunioners oprettelse, som er optaget i det charter for International Trade Organization (ITO), som man enedes om på konferencen.

1) Ved oprettelse af en toldunion skal der indføres en fælles toldtarif med *væsentlig* de samme toldsatser udadtil og med et generelt toldniveau, som ikke er højere end gennemsnittet af toldniveauerne i deltagerlandene forud for dannelsen af toldunionen.

2) Med hensyn til toldsatserne mellem landene skal den indbyrdes told ophæves, i hvert fald for den *væsentlige* del af handelen.

3) En toldunion kan indføres gradvis, idet det dog forudsættes, at den gennemføres inden for »en rimelig tid«.

Der kan ikke være tvivl om, at man har villet skabe et forholdsvist bekvemt grundlag for oprettelsen af toldunioner. En gradvis gennemførelse vil naturligvis gøre overgangsvanskelighederne mindre og lettere at overvinde. Endvidere kræves ikke, at toldsatsernes ophævelse mellem landene skal være absolut, men de skal omfatte den væsentlige del af handelen, og den fælles toldtarif udadtil skal ligeledes i det væsentlige have de samme toldsatser. Der er altså mulighed for undtagelser i begge henseender. Det kræves, at det generelle toldniveau i den fælles toldtarif ikke må være højere end gennemsnittet af toldniveauerne forud, og det er naturligvis for at hindre, at man ved en toldunion bygger endnu højere fælles toldmure op, end man havde tidligere. Det kan man vist ikke indvende noget imod, en

toldunions indførelse skal jo — som jeg tidligere nævnte — ikke betyde en økonomisk afspærring fra den øvrige verden.

ITO-chartret giver også regler for, at man ikke i en toldunion må forøge andre handelsrestriktioner end told (kvantitative restriktioner), men det kræver ikke sådanne restriktioner absolut afskaffet. Spørgsmålet om disse restriktioners afskaffelse har jo iøvrigt fået en særlig aktualitet ved beslutningen inden for den europæiske Marshall-organisation, og deres rolle vil vel i fremtiden i hvert fald blive mindre. De økonomiske virkninger af en toldunion vil naturligvis hæmmes, om man tænker sig, at toldsatserne vel ophæves, men de kvantitative restriktioner opretholdes, således at det frie varebytte derved hindres mellem toldunionens lande.

Spørgsmålet om toldunionen har været behandlet af ledende national-økonomiske teoretikere såvel i mellemkrigsperioden som efter afslutningen af den sidste verdenskrig. Det er naturligvis ikke muligt her at komme nærmere ind på den diskussion, som har været ført, men jeg skal gøre nogle bemærkninger om en bog af *Jacob Viner*, tidligere professor ved universitetet i Chicago, nu ved Princeton universitetet i New Jersey. Bogen er udkommet i 1950 og hører altså til den nyeste litteratur. Viner giver meget udførlige historiske redegørelser for alt, hvad der kan kaldes toldunioner i tidligere tider, og det har vel nok sin interesse, selv om man kan synes, at han til tider skraber bunden lidt rigeligt. Interessanter er hans almindelige teoretiske betragtninger over toldunionens virkninger. Man kan vist godt sige, at Viner ikke er »venlig« mod toldunioner, han kritiserer således professor *Habeler* (fra Harvard universitetet) for hans for store interesse for toldunionstanker. Man har indtrykket af, at Viner er blevet lidt forarget over den i Amerika ret udbredte kritikløse tro på, at hele verdensøkonomien kan reddes ved oprettelse af en europæisk toldunion, og at han ønsker at slå lidt »koldt vand i blodet«, hvad der nok også trænges til i disse kredse.

Viner går naturligvis ud fra de almindelige økonomiske virkninger af en toldunion, specialisering, bedre fordeling af produktionen o. s. v., og han diskuterer, om en toldunion vil virke protektionistisk eller frihandelsfremmende ud fra et almindeligt verdenssynspunkt. Som den free-trader, han selv hævder, han er, synes han at nære frygt for, at en toldunion nærmest vil virke protektionistisk, og han polemiserer med de nationaløkonomer, som mener, at toldunioner er et skridt mod friere forhold. Mod den abstrakte engelske liberalist *Hawtrey* (Oxford), der hævder, at selv om en toldunion beholder sine tidligere toldsatser, vil den alligevel på grund af sit større område blive mere hindrende for import udefra, bemærker Viner dog, at Hawtrey glemmer at nævne den almindelige værdi, som arbejdsdelingen inden for en toldunion vil have.

En toldunion vil, siger Viner, give området bedre »terms of trade«, d. v. s.

et bedre bytteforhold over for udlandet, fordi dets stilling styrkes gennem det større område, men udenforstående lande vil altså lide ved det. Viner påviser, at lande, der indgår en toldunion, bliver stærkere i deres handelsforhandlinger med andre lande, og anfører historiske eksempler på, at dette moment har været stærkt medvirkende til dannelse af toldunioner. Han siger ikke direkte, at andre lande lider skade ved den forøgede forhandlingsstyrke i en toldunion, men det må de vel gøre ud fra den abstrakte verdensbetragtning.

Viner anfører, at et land kan komme til at købe en vare dyrere under en toldunion end forud, hvis varen + told udefra vel er dyrere end varen produceret i et andet af unionens lande, men billigere uden told. Varen vil i et sådant tilfælde blive importeret fra toldunionslandet, og forbrugerne vil få en billigere vare, men staten får ingen told. Sådanne tilfælde kan naturligvis tænkes, men med den specialisering, der fremkommer under toldunionen, vil produktionsprisen her i hvert fald tendere til at blive lavere, og derved formindskes betydningen af argumentet. Og forbrugerne i landet vil næppe være utilfredse med at få en billigere vare fra et andet land i toldunionen, selv om statskassen går glip af en toldindtægt.

I sine resumerende bemærkninger fremhæver Viner vanskelighederne ved at indføre toldunioner og anbefaler at anvende andre systemer, frihandelsområder, særlige regionale overenskomster o. s. v., som kan tillades efter Havana chartret (ITO). Han kommer ikke nærmere ind på virkningerne af sådanne systemer, og han synes ikke at være opmærksom på de her tidligere nævnte vanskeligheder ved at administrere et frihandelsområde med forskellige toldsatser udadtil. Forøvrigt må vel alle disse systemer antages at »skade« lande uden for overenskomsterne på lignende måde som en toldunion, hvad Viner dog ikke bemærker noget om.

Jeg har anført disse eksempler fra Viners bog for at vise, hvorledes man ud fra en teoretisk verdensøkonomisk betragtning kan se på toldunioner. Der er iøvrigt også mange konkrete betragtninger i Viners bog, f. ex. om faren for et lille land ved at indgå toldunion med et stort land o. s. v. Han bemærker iøvrigt, forsigtigt nok, at teoretiske betragtninger ikke kan afgøre, hvorledes en toldunions virkninger vil blive i de enkelte tilfælde. Betragtningmåden, at andre lande skades ved større produktivitet i en toldunion, må i det hele synes mærkelig. Det samme må vel iøvrigt også gælde det enkelte land. Kan man i en toldunion eller i et enkelt land ved specialisering og arbejdsdeling øge produktiviteten, må dette vel være en fordel verdensøkonomisk set, selv om man derved behøver mindre import.

Efter denne excursion til den ydre teoretiske verden vil vi nu vende tilbage til mere konkrete problemer.

Fremgangsmåden ved indførelse af en eventuel nordisk toldunion kan være forskellig. Man kan gøre som ved dannelsen af Benelux-unionen«.

Beslutning om denne toldunion blev taget i september 1944, da regeringerne for alle de tre lande, Belgien, Luxemburg og Holland, opholdt sig som flygtningeregeringer i London. Man følte nødvendigheden af, at de tre lande efter krigen gik ind i et økonomisk samarbejde, og man tog beslutningen som grundlag for det arbejde på gennemførelse, som skulle påbegyndes, så snart befrielsen kom. Parlamenterne i de tre lande godkendte så godt som enstemmigt de i London tagne beslutninger, og man er allerede nået langt frem med hensyn til gennemførelsen. Den egentlige toldunion med ophævelse af tolsatserne og med fælles toldtarif udadtil blev gennemført — med en del undtagelser — i 1948, og man arbejder videre på at få rationaliseringen og specialiseringen i produktionen gennemført.

Det kan ikke nægtes, at der er noget tiltalende ved en sådan fremgangsmåde. En principiel beslutning om, at sagen skal gennemføres, og derefter arbejdet for at finde de bedste metoder til planens realisering. I de nordiske lande vil man have mere tilbøjelighed til først at gøre en række undersøgelser for at danne sig et skøn over virkningerne, inden man tager skridt til gennemførelsen.

Det er da også den sidste vej, man er slået ind på i de nordiske lande. Efter at spørgsmålet om en nordisk toldunion efter befrielsen var rejst af den danske forening »Norden«, og sagen var drøftet i pressen og ved adskillige nordiske møder, bl. a. ved nordiske interparlamentariske møder, tog regeringerne i Norge, Sverige, Island og Danmark sagen op. I august 1947 blev det på et møde af udenrigsministrene i København drøftet at nedsætte et udvalg. I februar 1948 fortsattes drøftelserne på et nordisk ministermøde i Oslo, og her vedtoges det at nedsætte et Fællesudvalg fra de fire lande til nærmere undersøgelse af problemerne om økonomisk samarbejde mellem landene.

I første række skulle udvalgets opgave være at undersøge følgende spørgsmål:

1) Mulighederne for at etablere en fælles nordisk toldtarif som en forudsætning for fortsat arbejde hen imod en nordisk toldunion.

2) Mulighederne for en nedsættelse af tolsatserne og en begrænsning af de kvantitative handelsrestriktioner mellem de nordiske lande.

3) Mulighederne for en udvidet arbejdsdeling og forøget specialisering mellem de nordiske lande i samarbejde med de enkelte erhvervsgrene og de erhvervsmæssige og faglige organisationer. I forbindelse hermed skal også spørgsmålet om fremme af ny produktion til komplettering af de nordiske landes erhvervsliv undersøges.

4) Mulighederne for en udbygning af det allerede bestående samarbejde på det handelspolitiske område udadtil.

Fællesudvalget, som jeg selv er medlem af fra dansk side, holdt en række møder i sidste halvår af 1948 og i 1949, og i januar 1950 blev der afgivet

en foreløbig rapport om udvalgets arbejde. Om denne foreløbige rapport kan man sige, at selv om den på visse punkter kan synes at være noget teoretisk i sine betragtninger, giver den en god oversigt over mange af de problemer, man må beskæftige sig med, når man drøfter mulighederne for nordisk økonomisk samarbejde. Der er ret udførlige afsnit om de produktionsmæssige og økonomiske fordele, som specialisering og rationalisering medfører, og der er også en nærmere omtale af de overgangsvanskeligheder, som må imødeses, og som må overvindes, om man vil gå til et toldpolitisk samarbejde mellem de nordiske lande.

Udvalget har naturligvis ikke kunnet gennemarbejde alle de problemer, som er nævnt i regeringernes opstilling, men man har lagt vægt på at forberede de toldpolitiske undersøgelser, som hører sammen med arbejdet på en fælles toldtarif udadtil.

Som udgangspunkt for en fælles toldtarif må man først have en fælles toldnomenklatur, d. v. s. en fælles systematisk opbygning af toldlovens rammer, med ensartede hovedafsnit og ensartet opdeling af de enkelte varegrupper. Nogle vil måske mene, at det er en let opgave at udarbejde en sådan fælles systematisk opbygning, men toldlove er nu en gang en slags urskove, som det er vanskeligt at systematisere, og opbygningen af en fælles nomenklatur har derfor krævet et betydeligt arbejde. Dette arbejde er udført af toldmyndighederne i de tre lande, idet et særligt udvalg af toldeksperter har arbejdet sideordnet med Fællesudvalget for at skabe et udkast til en fælles nordisk toldnomenklatur. Den ny nomenklatur er udarbejdet i overensstemmelse med de regler, som er fulgt i en særlig europæisk komité i Bruxelles, som arbejder med en fælles toldnomenklatur for europæiske lande. Det nordiske udkast foreligger nu færdigt i alle hovedlinier, og der er således skabt det toldtekniske grundlag for at tage fat på at undersøge mulighederne for en fælles nordisk toldtarif overfor andre lande.

Udvalget har kun i meget ringe omfang kunnet nå at tage fat på disse undersøgelser, men for min egen del har jeg i hvert fald fået det indtryk, at adskillige af toldsatserne i de nordiske toldlove ikke udmærker sig ved at være rationelt opbyggede eller begrundede. Det hændte, at hverken udvalgets medlemmer eller selv toldeksperterne kunne finde nogen begrundelse for, at visse toldsatser var forskellige i de enkelte lande, ja, det hændte også, at ingen kunne finde nogen begrundelse for, at toldsatsen overhovedet eksisterede.

Det krav, der stilles fra ITO-organisationen om, at gennemsnitsniveauet for toldsatserne ikke må stige, betyder naturligvis ikke, at man rent mekanisk skal tage summen af tre toldsatser og dividere med tre for at få den nye sats. Det er gennemsnittet af *niveauerne*, ikke gennemsnittet af de enkelte toldsatser, der er afgørende. Hvis det vil være muligt helt at

afskaffe visse todsatser, som ikke længere har betydning, og sætte andre satser lavere end gennemsnittet, bliver der mulighed for at holde satser, der ligger over gennemsnittet, på områder, hvor dette vil være ønskeligt. Der vil kunne arbejdes med en ikke ringe elasticitet, og dertil kommer, at ITO tillader undtagelser fra reglen om, at todsatserne skal være helt ens for deltagerlandene i en toldunion. En gennemarbejdet fælles toldtarif efter en systematisk ny nomenklatur vil være betydelig mere rationel end de nuværende toldlove i de tre nordiske lande.

Det vil være naturligt at undersøge nærmere, hvorledes en eventuel nordisk toldunion vil virke inden for de forskellige grupper af næringslivet i de nordiske lande. Nogle grupper vil naturligvis påvirkes mere end andre, både med hensyn til de fordele, der kan opnås, og med hensyn til de vanskeligheder, der kan være at overvinde.

Visse mindre dele af næringslivet, de grupper, som arbejder for et *lokalt marked*, vil næppe berøres synderligt af det større hjemmemarked, hverken af de fordele, det bringer, eller af den større konkurrence, det medfører. Store dele af det egentlige håndværk, som arbejder for en lokal kundekreds, hører hertil. Hele bygningsindustrien vil formentlig også blive nogenlunde uberørt, omend det må ventes, at nye metoder og bedre arbejdsprocesser lettere vil sprede sig fra land til land under et nærmere økonomisk samarbejde.

For *handelens og skibsfartens* vedkommende kan der næppe være tvivl om, at det større frie markedsområde vil være en fordel. Man kan vel i al almindelighed sige, at handel og skibsfart er interesseret i så frie omsætningsforhold som muligt. For detailhandelens vedkommende er der næppe grund til at vente store forandringer. Man kan dog regne med, at der vil blive et større forsyningsmarked for de varer, der forhandles, og som hovedregel også et billigere forsyningsmarked.

Det *industrielle område* inden for næringslivet vil blive det, hvor mulighederne for arbejdsdeling og specialisering vil være størst. Man kunne måske spørge, om mulighederne er størst for storindustrien eller for den mindre industri, men en sådan deling vil let blive for skematisk. I nogle tilfælde vil der være størst muligheder for teknisk og økonomisk udvikling inden for storindustrien, men også inden for den mindre industri er der sådanne muligheder, og i adskillige tilfælde vil mulighederne netop findes her, fordi det her er lettere at nå optimum med hensyn til de fordele, som specialisering kan give.

Det er også på det industrielle område, vi vil møde overgangsvanskelighederne ved gennemførelse af en toldunion. Medens der før kun har været fri konkurrence i produktionen inden for det enkelte land, vil den fri konkurrence under en toldunion også gøre sig gældende fra de andre nordiske lande. Samtidig med, at man får det større frie marked at arbejde i, må

man regne med at skulle konkurrere med alle producenter i det større marked.

En meget vigtig og betydningsfuld næringsgruppe, nemlig *landbruget*, er endnu ikke omtalt. Man hører ofte fremsat den anskuelse, at en nordisk toldunion vil ødelægge det norske og svenske landbrug og derfor ikke lader sig gennemføre. Fra den første tid under krigen, da jeg begyndte at beskæftige mig med spørgsmålet om en nordisk toldunion, har jeg været klar over, at landbruget i de nordiske lande ikke uden særlige regler kunne gå ind under en toldunions frihed. I Norge og Sverige har man særlige landbrugsordninger med pristilskud og prisdifferentiering, reguleret af staten, og der produceres kun i ringe omfang til export. I Danmark produceres der i meget betydeligt omfang til export og til et prisniveau, der normalt må antages at ligge lavere end hjemmemarkedspriserne i Norge og Sverige. Om man tænkte sig, at Danmark sendte en væsentlig del af sine landbrugsprodukter til de andre nordiske lande, ville dette gribe ind i reguleringerne og prisforholdene.

Under forhandlinger med de danske landbrugsorganisationers ledende mænd, der iøvrigt viste stærk interesse for tanken om en nordisk toldunion, fremgik det, at man ikke fra det danske landbrugs side regnede med, at man ville få fri indførsel til Norge og Sverige under en toldunion. Senere har der været ført forhandlinger mellem landbrugets hovedorganisationer i de tre lande om spørgsmålet, og der har været forhandlinger mellem disse organisationer og Fællesudvalget. Hovedresultatet af disse forhandlinger har været, at organisationerne er villige til at udarbejde eller deltage i udarbejdelse af regler for handelen med landbrugsprodukter imellem landene under en eventuel toldunion, således at det ene lands landbrugsexport ikke kommer til at volde vanskeligheder i de andre lande. Efter ITO-chartret er det tilladt at have særlige regler for landbruget under en toldunion, sådanne findes også i »Benelux« og må formentlig forudsættes overalt ved toldunioner, sådan som landbrugsforholdene nu en gang er. Man må naturligvis vogte sig for, at sådanne begrænsninger i indførselen af landbrugsvarer kommer til at virke stærkt protektionistiske. Iøvrigt må man jo regne med, at der ikke inden for landbruget findes samme muligheder for specialisering og arbejdsdeling i produktionen som inden for de industrielle produktioner, men der kan naturligvis tænkes produktionsfremmende foranstaltninger, som bedre udvikles under en toldunion.

Foruden de direkte virkninger af en toldunion på de forskellige produktionsområder må man regne med de indirekte gavnlige virkninger, som en mere rationel produktionsordning med lavere omkostninger får for alle befolkningsgrupper, også dem, der ikke direkte deltager i produktionslivet.

Foruden at undersøge de enkelte næringsgrenes forhold må man også undersøge, hvorledes *arbejdernes* stilling er. I det store og hele må det vel

antages, at arbejdernes stilling som helhed forbedres, for så vidt der ved specialisering og arbejdsdeling skabes mere rationel produktion i de nordiske lande. Set fra et beskæftigelsessynspunkt er muligheden for at kunne konkurrere med den øvrige verden meget vigtig. Det *fælles nordiske arbejdsmarked*, der må være et naturligt led i en nordisk toldunion, vil ved særlige konjunkturvanskeligheder, som berører et enkelt af landene, virke udlignende med hensyn til beskæftigelsen, og enhver arbejder vil vel også føle en vis personlig tilfredsstillelse ved, at han frit kan tage arbejde overalt i de tre nordiske lande. Af stor betydning for den frie bevægelse af arbejderne inden for en nordisk toldunions område er de mange socialpolitiske overenskomster om gensidighed med hensyn til sociale ydelser og rettigheder, som efterhånden er gennemført mellem de nordiske lande. Arbejderne kan nu, om man så må sige »tage deres sociale rettigheder med sig«, når de tager ophold i et andet nordisk land.

Som det allerede er nævnt, må man regne med, at der bliver overgangsvanskeligheder og nødvendighed for omstillinger i produktionen adskillige steder ved gennemførelse af en nordisk toldunion. Det er uundgåeligt, og det hører jo overhovedet med til forudsætningerne for, at en toldunion kan give produktionsmæssige fordele. Det er derfor af betydning, at toldunionen kan indføres *gradvis*. Man kan tænke sig et tidsrum af f. ex. 10 år, som er nævnt i Fællesudvalgets rapport, og man kan vel også på enkelte områder tænke sig en noget længere tid. Ved forhåndsundersøgelser vil man i hovedlinier kunne opnå nogen oversigt over, hvor sådanne omstillinger må antages at blive nødvendige, men jeg er ikke enig med dem, der mener, at man på forhånd kan undersøge alle forhold. Teoretiske og abstrakte undersøgelser angående økonomiske udviklingslinier vil sjældent give resultater, som stemmer med virkeligheden.

De faktiske overgangsvanskeligheder vil have en tendens til på forhånd at skabe modstand mod en nordisk toldunion. Så meget mere, som vanskelighederne vil melde sig med det samme, medens de fordelagtige virkninger med hensyn til billigere produktion først vil vise sig efterhånden. Men foruden den modstand, som kan siges at hvile på mere kortsigtede økonomiske betragtninger, må man også regne med modstand af psykologisk natur. Overalt i næringslivet vil man finde synspunkter, som går ud fra, at den toldbeskyttelse, som findes, er det reelle grundlag for opretholdelse af produktionen, og folk med sådanne synspunkter vil nære frygt for enhver ændring, der kan bringe mere konkurrence, selv om der er andre fordele. Sådanne synspunkter er af passiv natur, og viljen til at gennemføre ændringer må være af aktiv natur. Man må også regne med, at der findes en administrativ modstand. Under en toldunion vil toldadministrationen i de enkelte lande ikke have den samme absolutte suverænitet som tidligere. Der må indføres visse fælles regler for toldbehandling o. s. v.

Med den traditionelle toldmentalitet, som hersker, kan man ikke regne med megen forståelse for ændringer, der begrænser myndigheden. Jeg vil nødig sige andet end godt om den udmærkede toldadministration, vi har i Danmark og i de andre nordiske lande, men når man ser den nidkærhed, som øves ved toldundersøgelsen, når grænserne mellem de nordiske lande passerer, kan man godt være fristet til at spørge sig selv, om det hele egentlig er ulejligheden værd. Det er jo kun sjældent, de store »overtrædelser« opdages, og de små giver så ubetydelige økonomiske resultater, at de næppe kan dække udgifterne til det store personale. For at nævne et andet modstandsområde kan der heller ikke være tvivl om, at stærkt udviklede tendenser mod detaljeret »planøkonomi« vil virke imod udvidet frihed på det toldpolitiske område. En toldunion vil skabe et større økonomisk område med industriel og økonomisk integration, og planøkonomien lader sig nu en gang lettere gennemføre på et mindre geografisk område.

Alle disse modstandstendenser må man regne med, når man spørger om mulighederne for en nordisk toldunions gennemførelse. Man må også tage i betragtning den særbetænkning, som blev afgivet af de norske medlemmer af Fællesudvalget i den foreløbige rapport, og som gik ud på, at man for Norges vedkommende anså overgangsvanskelighederne så betydelige, at Norge ikke uden særlige foranstaltninger mente at have interesse i en toldunion. Det må dog bemærkes, at Fællesudvalget stadig arbejder videre med fuld tilslutning fra norsk side. Udvalget er nu gået igang med særlige undersøgelser af enkelte industrier indenfor de tre nordiske lande. Det kan i denne forbindelse nævnes, at der viser sig voksende interesse i industrikredse i alle tre lande, dog mest i Danmark og Sverige, for at finde veje frem til et toldpolitisk samarbejde.

Det er mest de produktionsmæssige forhold, der hidtil er omtalt i relation til en nordisk toldunion. Jeg skal nu fremsætte nogle bemærkninger vedrørende andre økonomiske forhold, som må tages i betragtning, når en toldunion drøftes.

Ved oprettelse af en toldunion mellem to eller flere lande og indførelse af en fælles toldtarif udadtil må der træffes en overenskomst om *fordelingen af toldindtægterne* mellem landene. Der kan her anvendes forskellige fordelingsregler, således folketallet, gennemsnitligt forbrug o. s. v., og man kan lade toldindtægterne forblive i det land, hvor importen finder sted. For de nordiske lande, hvor importen i så høj grad foregår over skibsfarten, og hvor alle lande har gode havneforhold, vil den sidstnævnte fordelingsmåde måske være tilfredsstillende, idet der næppe vil ske store forandringer med hensyn til importens fordeling på havnene.

Spørgsmålet om den nedgang i toldindtægterne, som finder sted, når tolden ophæves mellem landene i en toldunion, må også tages i betragt-

ning. Fællesudvalget har foretaget en undersøgelse af dette forhold og nået til det resultat, at det kun er forholdsvis ubetydelige beløb, som statskasserne i Danmark, Norge og Sverige mister ved ophævelse af tolden mellem landene. Men hvis samhandelen efterhånden udvikles stærkere, og det er der vel grund til at vente under en toldunion, selv om det ikke er hovedformålet, så der indføres færre varer udefra, vil dette naturligvis bidrage til at nedsætte de samlede toldindtægter.

En toldunion vil ifølge hele sin virkning tendere mod yderligere økonomisk samvirke på mange områder, men hvor langt et sådant yderligere samvirke kan og skal gå, lader sig næppe afgøre teoretisk. Visse teoretikere er tilbøjelig til at opstille ganske bestemte regler for, hvad der er nødvendigt i så henseende, så alle økonomiske uligheder kan ophæves mellem toldunionens lande, og man synes endogså tilbøjelig til at mene, at alle foranstaltninger af den art skal gennemføres samtidig med toldunionens oprettelse. Dette er naturligvis praktisk umuligt, og historien viser heller ikke, at dette har været nødvendigt. En toldunion virker dynamisk på de økonomiske forhold i landene og skaber derved nødvendigheden af ensartede regler og ordninger på mange områder, så det økonomiske fællesskab udvides, men det økonomiske fællesskab opstår ikke på en dag, det er en udviklingsproces.

En *møntunion* f. ex. må anses for at være en naturlig sag i forbindelse med en toldunion, men den er ikke en nødvendig forudsætning. I Beneluxunionen har Holland og Belgien hver sin møntenhed. Men det må anses nødvendigt, at der er et fast forhold mellem møntenhederne, og dette vil derfor gøre det nødvendigt at stræbe efter en nogenlunde ensartet valutapolitik.

Betydningsfuld er en vis samordning af *indenlandske vareafgifter*, som i reglen indføres af rent fiskale grunde. De tre nordiske lande, som der er tale om i en nordisk toldunion, er rigt velsignede med indenlandske afgifter, oftest på de samme varer, og en samordning med ensartede afgifter må derfor anses for gennemførlig. En særlig vanskelighed vil vel nok spiritusordningen i de nordiske lande være, idet man i Sverige og Norge har statsmonopol for indførsel og salg, og på dette og måske på enkelte andre områder kan det være nødvendigt at opretholde kontrol ved grænserne. Hvor ønskeligt det ville være, at man kunne ophæve al toldkontrol ved grænserne, lader dette sig næppe gennemføre straks ved toldunionens oprettelse, men den vil kunne begrænses til enkelte varer og efterhånden antagelig helt forsvinde. Det kan iøvrigt bemærkes, at man i U.S.A. i visse stater har særlige forbrugsafgifter, som ikke findes i andre stater, uden at der findes nogen grænsekontrol. Men det er som regel ikke særlig høje afgifter.

De *direkte skatter* i de enkelte lande i en toldunion behøver ikke så stor

opmærksomhed, selv om de er forskellige. Man flytter i almindelighed ikke sin forretning til et andet land af skattehensyn, og forøvrigt er de tre nordiske lande også på dette område alle så stærkt fremskredne, at det kan blive vanskelig at finde ud af, hvilket der er »skattely«. Måske aktieselskabsbeskatningen helst bør være nogenlunde ensartet. Det gælder overhovedet på beskatningsområder ikke at regne med, hvad der kan tænkes at hænde i enkelte tilfælde, men hvad der kan have virkelig økonomisk betydning.

Det må forudsættes i en toldunion, at der bliver fri *kapitalrørelse* mellem landene. Det vil være et naturligt led i den integration i produktionslivet, som forudsættes at komme i gang. Men heller ikke dette kan siges at være en forudgående betingelse for oprettelsen af en toldunion. Det må være et led i udviklingen.

Det er med rette fremhævet, at man kan etablere nordisk økonomisk samarbejde uden en egentlig toldunion. Men spørgsmålet her er, hvor langt man kan nå. Det vil nærmest være på områder, hvor regeringerne direkte har med den økonomiske udvikling at gøre, og sådant samarbejde finder også sted. Der arbejdes med planer om overførsel af elektricitet fra Norge til Danmark, og der vil altid være grund til at forhandle om større nye investeringer, så man undgår overinvestering og får virksomhederne placeret på de rigtige steder. Der har tidligere været tale om at bygge et salpeterværk i Danmark. Disse tanker er nu opgivet, da det er rimeligt, at Danmark køber salpeter i Norge, der har en stor produktion. Med hensyn til de nye store stålværker, der er planlagt i Norge og Sverige, har der været forhandlinger mellem regeringerne om en vis specialisering. Den betydningsfulde sammenslutning af de nordiske luftfartselskaber (SAS) er et udmærket eksempel. Men det er dog kun mindre dele af det samlede produktionsområde i de tre lande, der kan rationaliseres gennem de offentlige myndigheder. Man må have det *private* næringsliv med, for at de egentlige resultater af økonomisk samarbejde kan nås. Toldsatsernes eksistens vil altid virke hindrende for planer om specialisering og arbejdsdeling mellem landene. Viser det sig f. ex., at det både nationaløkonomisk og privatøkonomisk er fordelagtigst, at en vare produceres i et af landene, er det naturligvis urimeligt, at der skal betales told af varerne, når de indføres til et andet nordisk land.

Det vil være naturligt til slut at rejse spørgsmålet, om en toldunion mellem de tre nordiske lande vil være lettere at gennemføre end en toldunion andet sted. Nogle mener, at landene i en toldunion helst må være komplementære, så de i deres produktion kan udfylde hverandres behov. Professor Viner, som er citeret foran, mener, at de bedste resultater nås, når landene ikke er komplementære. Det har været fremført, at landene i Benelux-unionen var komplementære, idet Holland er et landbrugsland

og Belgien et industriland. Dette er nu kun rigtigt med meget stor modifikation. Belgien har store landbrugsområder, og Holland har en stærkt voksende industri. De nordiske lande kan ikke siges at være komplementære, men når der ikke lægges vægt på, at toldunionen skal være selvforsynende, har det, såvidt jeg kan se, ingen større betydning, hverken negativt eller positivt.

En stor betydning ved oprettelse af en nordisk toldunion vil det være, at *lønniveau og prisniveau* i de tre lande praktisk talt er det samme, idet prispolitiken nogenlunde har fulgt samme linier. I Benelux har den store forskel, som fandtes mellem Holland og Belgien med hensyn til prisniveau og lønniveau, medført betydelige vanskeligheder.

Går man uden for de rent økonomiske linier, må det siges at være en stor fordel for de nordiske lande, at *retsreglerne* på de fleste økonomiske områder er ens i Danmark, Sverige og Norge. Vi har fælles lovgivning om køb og salg, veksler og checks, om aftaler, om gældsbreve o. s. v. o. s. v. Det er en ensartethed, som først må skabes andre steder, hvor der er tale om toldunioner. Den udstrakte forbindelse, som eksisterer mellem de nordiske landes næringsorganisationer på alle områder, og det personlige kendskab, som derigennem er bygget op mellem næringslivets folk, vil selvfølgelig også gøre det lettere at gennemføre specialisering og arbejdsdeling i produktionen. I adskillige industrier arbejdes der allerede med planer på disse områder, selv om mulighederne naturligvis er små, så længe toldgrænserne består.

Selv om man vil se bort fra den psykologiske baggrund, som det nordiske samarbejde på så mange andre områder har skabt, kan der efter min mening ikke være tvivl om, at der findes et solidere reelt grundlag for et økonomisk samarbejde mellem de nordiske lande, end det findes noget andet sted i Europa.

ER VOR TOLDLOVGIVNING FORÆLDET?¹⁾

Af AXEL GRUHN

NÅR Nationaløkonomisk Forenings bestyrelse har anmodet mig om at indlede en diskussion om spørgsmålet »Er den danske toldlovgivning forældet?«, går jeg ud fra, at spørgsmålet ønskes belyst ud fra et erhvervsøkonomisk og erhvervspolitisk synspunkt, mens de rent toldtekniske detaljer må træde i baggrunden.

Nogle vil måske mene, at toldspørgsmålet ikke længere er aktuelt. Disse kredse kan henvise til, at den nuværende toldlovs hovedbestemmelser står temmelig urørt siden 1908. Gennem en menneskealder har der således været delvis stilstand i vor toldlovgivning, og der er efter denne opfattelse herved så at sige skabt hævde for, at told skal betragtes som et overstået problem i Danmark. Denne form for økonomisk politik har herhjemme udspillet sin rolle.

Jeg deler ikke denne opfattelse. Udlandet fører en meget aktiv told- og handelspolitik til beskyttelse af egne industrier og landbrug. I de fleste lande er toldpolitiken i højeste grad aktuel, og det tvinger efter min mening også os til at tage vore gamle standpunkter op til revision. Tilmed hviler den danske toldlov på et princip, der automatisk formindsker toldsatsernes betydning i takt med prisstigningen. Der er derfor al mulig grund til at diskutere told herhjemme i dag.

Englands og Tysklands eksempel.

Told er som bekendt et meget gammelt instrument for den økonomiske politik. Alle lande har — omend i varierende grad — anvendt dette middel. Der er kun få perioder i den nyere tids økonomiske historie, hvor frihandel og liberalisme i udenrigshandelen har været fremherskende. Dette var vel tilfældet i sidste halvdel af forrige århundrede, da Storbritannien og dets Dominions var førende i den økonomiske udvikling. Deres liberale toldpolitik faldt sammen med en kraftig ekspansion i verdenshandelen.

Samtidig førte Tyskland en modsat politik, idet man der søgte gennem told at opdrage den tyske industri til at blive konkurrencedygtig med den

¹⁾ Foredrag den 30. oktober 1951 i Nationaløkonomisk Forening.

engelske. Om det nu var den tyske toldpolitik, der blev afgørende, eller andre forhold gjorde sig gældende, et faktum er det, at Tysklands industri voksede frem til at blive en stærk konkurrent til engelsk industri. Efter første verdenskrig erkendte England dette og foretog en kovending i toldpolitikken. Fra at være et frihandelsland blev Storbritannien protektionistisk, og den britiske toldpolitik var tilmed diskriminatorisk, idet imperiet som bekendt nyder betydelige præferencer fremfor andre lande.

Englands og Tysklands eksempel viser to ting. Den ene er, at man ikke ved henvisning til den historiske udvikling kan få noget bevis for, om told som sådan er en nyttig foranstaltning eller ikke.

For det andet drager jeg den konsekvens af ovenstående, at et land driver frihandelspolitik eller protektionistisk politik, eftersom det stemmer overens med landets egen interesse. Det er urealistisk at tro, at de toneangivende lande vælger frihandel for frihandelens egen skyld, eller fordi et liberalt system gavner verdenshandelen som helhed. I handelspolitikken varetager de førende lande deres egne interesser, og de mindre lande må nødvendigvis gøre det samme.

Udviklingen i 1920'erne og 30'erne.

Alligevel kan det have sin værdi at se lidt tilbage i tiden — for at præcisere, hvor vi står i dag. Samtidig med at England efter første verdenskrig afgørende brød med sine frihandelstraditioner, gennemførte andre lande ligeledes kraftige toldforhøjelser for at beskytte deres industrier og sikre dem de indenlandske afsætningsmarkeder. Vægttold eller specifik-told var dengang det fremherskende toldsystem i næsten alle lande, og på grund af de stedfundne prisstigninger var toldbeskyttelsen faldet betydeligt i forhold til før krigen. Det første mål for toldpolitikken blev da ganske naturligt at ajourføre toldsatserne til førkrigsniveauet. Men man nøjedes ikke hermed; de fleste lande foretog som led i deres kriseprogrammer i løbet af 1920'erne betydelige reelle toldforhøjelser.

Dengang som nu forsøgte man at bekæmpe protektionismen ved internationale foranstaltninger — men uden held. Man fik ved bilaterale aftaler stort set genindført det før verdenskrigen gældende mestbegunstigelsesprincip, men der var intet grundlag for ad kollektiv vej at nå nogle virkelige resultater. Man forsøgte at fremskaffe enighed om visse ensartede procent-vise nedsættelser af landenes toldniveauer, men forgæves. Ej heller lykkedes det at blive enige om en almindeligt gældende maksimaltarif. Også forsøg på at nå en løsning for enkelte konkrete varer var frugtesløse. I 1930 blev der dog afsluttet en international overenskomst om en almindelig toldvåbenhvile, men heller ikke dette beskedne bidrag til standsning af toldkrigen fik nogen praktisk betydning.

Et lille lyspunkt i denne udvikling dannede den såkaldte Oslo-konvention

mellem de nordiske lande og det nuværende Benelux, hvorved man forsøgte at praktisere tanken om toldvåbenhvile, idet de deltagende lande fik pligt til at give medunderskriverne forudgående underretning om forestående toldforhøjelser. Dette førte vist i praksis kun til en efterfølgende notifikation om foretagne toldændringer. Såkaldt finanstold — der fortolkedes vidt — var ikke underkastet anmeldelsespligt. Større betydning fik heller ikke det i 1937 gennemførte Haag-arrangement, hvor også importrestriktioner blev underlagt anmeldelsespligt.

Bortset herfra var der kun eet økonomisk betydningsfuldt land, USA, der i 1930'erne indledede et omsving for handelspolitikken i mere liberal retning. Jeg nævner dette ikke mindst, fordi Amerika efter krigen har været initiativtager for forsøgene på ad international vej at hidføre en handelspolitisk afrustning, hvilket kan ses som en naturlig fortsættelse af den handelspolitik, USA slog ind på i 1933. Fra dette år stammer den amerikanske Reciprocal Trade Agreements Act, der, omend med noget skiftende indhold, siden er blevet fortsat og forlænget. Hovedindholdet af loven har stadig været, at den amerikanske præsident har haft myndighed til administrativt, som led i tosidige handelsaftaler med andre lande, at foretage toldreduktioner på indtil 50 pct. — før krigen i forhold til de amerikanske toldsats i 1930, men efter krigen i forhold til de i 1945 gældende sats. Sådanne aftaler er efterhånden blevet afsluttede med en lang række lande, og der er herigennem i årenes løb gennemført en del toldsænkninger. Men jeg tilføjer dog, at USA før denne tid var et af de mest protektionistiske lande i verden. Til trods for at nogle af de amerikanske toldsats herigennem er reduceret til en fjerdedel, har flere af dem ikke herved mistet deres karakter af at være prohibitive for andre landes eksport.

Den danske toldlovsrevision i 1924.

I denne periode, hvor højprotektionismen således blomstrede ude omkring, fik Danmark sin beskedne toldlovsrevision. Det skete i 1924. Her var der på ingen måde tale om noget omslag i den liberale toldpolitik, som Danmark hidtil havde ført. Den gældende toldlov stammede fra 1908, og principperne fra denne gamle lov bibeholdtes. I folketingsudvalgets betænkning om 1924-loven hedder det således:

»Da formålet med loven er kun at foretage forandringer i den gældende toldlov, hvor praktiske administrationshensyn berettiger til det, og hvor der er tale om negativ beskyttelse for en industri, har udvalget afholdt sig fra drøftelser af spørgsmålene: frihandel eller toldbeskyttelse, vægttold eller værditold. De foreslåede ændringer omhandler derfor også kun forandringer af lovforslaget i de to nævnte henseender

samt nedsættelser i enkelte tilfælde af tolden på råstoffer og produktionsmidler.»

1924-loven var i virkeligheden i det store og hele kun en rettelse af skønhedsfejl i 1908-loven. Hertil kom, at 1924-loven medførte visse forhøjelser af tolden på luksus- og bekvemmelighedsvarer, idet formålet hermed var af beskatningsmæssig karakter. Af samme grund foretoges i beskeden omfang en omlægning fra specifiktold til værditold. Langt den overvejende del af toldpositionerne forblev dog specifiktssatser.

Jeg vil gerne understrege, at tolden ved denne revision for en menneskealder siden ikke på nogen måde blev taget stærkere i brug som erhvervspolitisk middel, end den hidtil havde været. Gang på gang fremsatte industrien i 1920'erne forslag om, at Danmark skulle gøre brug af toldpolitik for at overvinde de store vanskeligheder, andre landes protektionisme stillede os overfor. Men industrien talte for døde øren.

Der kom i de følgende år andre, mindre revisioner af toldloven. Heller ikke disse var udtryk for, at tolden skulle anvendes som beskyttelsesmiddel for den indenlandske produktion. I hovedsagen tog disse revisioner et udpræget finansielt sigte, eller de var nødvendiggjort af den tekniske udvikling, såsom forhøjelsen af tolden på kunstsilkevarerne i 1932 og revisionen af forskellige tekstilsatser i 1940.

På dette toldgrundlag lever vi endnu — 43 år efter at 1908-loven kom til verden. Dog må bemærkes, at de internationale toldaftaler, som nedenfor skal omtales nærmere, efter krigen har medført visse nedsættelser i vore toldsatser. I den sidste menneskealder er priserne, generelt set, tredoblet, og toldens betydning i erhvervspolitiken herhjemme er dalet tilsvarende, bortset fra de begrænsede værditoldområder.

Ved denne udvikling er forudsætningerne for den gældende danske toldlovgivning totalt bristede. Industrien finder derfor, at en ajourføring af toldsatserne i overensstemmelse med prisstigningen burde være noget nær en selvfølge. En dansk toldlovsrevision bør i første række rette dette skæve forhold mellem konstante specifiktoldsatser og tredoblet prisniveau op. Naturligvis skal der ikke herved ske en matematisk udligning, idet den tekniske og industrielle udvikling kan tilsige, at man på forskellige områder afviger fra en simpel ajourføring af de enkelte satser. Men industrien går ind for ajourføringen som den generelle retningslinje for en toldrevision.

1930'ernes restriktioner.

Fra begyndelsen af 1930'erne skiftede som bekendt handelspolitiken i næsten alle lande karakter. Vi kom ind i en periode, hvor de direkte importrestriktioner, kvotaordninger og bilaterale handelsaftaler florerede. Hver

enkelt stat søgte at klare sine beskæftigelsesproblemer ved at regulere indførslen af varer udefra ved kvantitative restriktioner. Selve toldpolitikken gled herved i baggrunden. Dette var ikke ensbetydende med, at de høje toldmure, der var blevet bygget i 1920'erne, blev nedbrudt; de opretholdtes tværtimod, men deres direkte betydning blev mindre, fordi importrestriktionerne i mange tilfælde helt udelukkede andre landes eksport. Mestbegunstigelsesprincippet tabte naturligvis under disse forhold en væsentlig del af sin betydning.

Ny epoke efter krigen.

Det er dette tætte net af regulerende foranstaltninger, man har forsøgt at trævle op i efterkrigsårene. Hermed er i hvert fald tilsyneladende en ny epoke i handelspolitikken blevet indledt. Det er USA, der har været initiativtager til disse projekterede storstilede forsøg på gennem omfattende internationale forhandlinger og overenskomster at nå frem til en handelspolitisk afrustning. Særlig har USA i disse år været talsmand for en generel frigørelse navnlig af den vesteuropæiske samhandel og har ydet et storslået bidrag hertil gennem Marshall-hjælpen og det hermed etablerede amerikansk-vesteuropæiske økonomiske samarbejde.

Fra amerikansk side var man straks efter krigens afslutning af den opfattelse, at det ville være lettere at nå til enighed mellem et stort antal lande om en international overenskomst om handels- og toldpolitikken på et tidspunkt, da de økonomiske forhold efter den store krig var fuldstændig flydende. USA mente endvidere, at man burde gøre en særlig indsats i toldpolitikken ud fra den betragtning, at der i en tid, hvor toldsatserne ingen reel betydning havde, ville være større udsigt til gennem international forhandling at nå til væsentlige toldnedsættelser.

På denne baggrund kom det såkaldte Havana-charter for en international handelsorganisation (ITO) til verden i 1948. Charteret indeholdt en række toldpolitiske bestemmelser. For det første fastslår det, at der som hovedregel påhviler medlemmerne pligt til at yde hinanden ubetinget mestbegunstigelse med hensyn til alle told- og indførselsafgifter. Fra denne hovedregel er der dog gjort den væsentlige undtagelse, at bestående præferenceordninger — og det vil i praksis sige England og Dominions — kan forblive i kraft med det forbehold, at præferencemarginen ikke udvides. For det andet blev det pålagt medlemslandene på forlangende af andre medlemmer at indlede indbyrdes toldforhandlinger med henblik på en væsentlig reduktion af toldniveauerne og toldpræferencerne. Det blev her udtrykkeligt fastslået, at bindinger af lave toldsats eller toldfri behandling i princippet skulle anerkendes som en indrømmelse af lige så stor værdi som nedsættelse af en høj toldsats eller fjernelse af toldpræferencer.

ITO-charteret er imidlertid aldrig trådt i kraft og vil næppe heller blive

ratificeret af de politisk betydningsfulde lande. Men ITO fik den betydning, at de 23 lande, der forberedte charteret, i 1947 i Genève gennemførte tilsvarende toldforhandlinger som fastlagt i ITO-charteret. Disse toldforhandlinger blev — som også senere i Annecy og i Torquay — ført på bilateralt grundlag. Men i kraft af det mestbegunstigelsesprincip, som blev gældende for hele dette aftalekompleks, General Agreement on Tariffs and Trade, GATT, fik de toldaftaler, som det viste sig muligt at slutte, gyldighed for samtlige deltagere i aftalen.

Hele GATT-ordningen er ikke sat endeligt i kraft, men de deltagende lande har forpligtet sig til ubetinget at anvende visse af overenskomstens bestemmelser bl. a. om mestbegunstigelse og toldkoncessioner. Andre bestemmelser er sat i kraft i det omfang, de ikke strider mod gældende lovgivning i deltagerlandene.

Toldudligning som mål.

Herefter fulgte udvidede forhandlinger af tilsvarende karakter, nemlig Annecy-forhandlingerne i sommeren 1949 og Torquay-forhandlingerne i vinteren 1950—51.

Disse internationale bestræbelser for en mere liberal toldpolitik måtte påkalde den største interesse for Danmark. Vi deltog ikke aktivt i de første ITO- og GATT-forhandlinger, men kom med ved de senere. Ved rigsdagens ratifikation af de herved afsluttede aftaler er Danmark blevet medlem af GATT-organisationen. De opnåede resultater er uopsigelige indtil 1. januar 1954.

Det er almindeligt anerkendt i internationale kredse, at Danmark er et af de lande, der har det laveste toldniveau. Som et typisk lavtarifland, hvis eksportmuligheder ofte er blevet hæmmet af udlandets toldprotektionisme, måtte Danmark knytte det håb til de internationale toldforhandlinger, at samarbejdet mellem den store kreds af deltagende lande ville munde ud i en udligning af toldniveauerne på et lavt niveau. Kunne dette lykkes, ville danske erhverv toldmæssigt set blive stillet lige med deres udenlandske konkurrenter. Ingen nærede vel forventninger om, at dette mål kunne nås hurtigt og fuldtud, men ethvert større skridt i denne retning måtte være af værdi for vort land, hvis afhængighed af udenrigshandelen ikke behøver at understreges. Ved industriens deltagelse i de mangfoldige forhandlinger, der er blevet ført både ude og hjemme om toldproblemerne, har vi stadigvæk fastholdt som vort synspunkt, at en international udjævning af toldniveauerne på det lavest mulige niveau måtte være det principielle mål, Danmarks politik skulle tage sigte på at få almindeligt anerkendt og derefter nået.

Resultaterne fra Annecy og Torquay.

Hvad er resultaterne så blevet af disse store internationale toldkonferencer? På papiret ser det nydeligt ud. Som eksempel på disse konferencers betydning har man anført, at de lande, der mødtes i Torquay, tilsammen havde 80 pct. af verdenshandelen. Det er også opgjort, at de i Genève, Annecy og Torquay gennemførte toldsænkninger og -bindinger ialt omfattede 60 000 toldspecifikationer.

Resultaterne blev fortrinsvis nået ved de to første konferencer, mens udbyttekurven ved den tredje var stærkt faldende. Det ansete engelske tidsskrift »The Economist« foreslog efter Torquay-forhandlingernes afslutning, at det skulle være grædepile, der plantedes til minde om de store anstrengelser, og jeg tror, at dette forslag er et ganske dækkende udtryk for den almindelige bedømmelse.

Vi ved naturligvis ikke, hvordan toldniveauerne havde ligget nu uden GATT-aftalen. Men det er en kendsgerning, at nogle af de store lande mødte særdeles velforberedte til disse forhandlinger, idet de, inden de indlod sig på drøftelser med andre lande, havde foretaget kraftige toldforhøjelser, så at de havde noget at handle med. Dette var således tilfældet med Frankrig, der kort forinden sin tilslutning til GATT i 1947 foretog en revision af den franske toldlov i opadgående retning. Nogle af disse forhøjelser var så kraftige, at Frankrig — uden tvivl i egen interesse — straks midlertidigt suspenderede satserne. Senere blev nogle af suspensionerne ophævede igen, da liberaliseringen blev aktuel, mens andre suspensioner fortsat består.

Italien har gjort noget lignende, før dette land tilsluttedes GATT i 1949. Den nye italienske toldtarif, der dannede grundlaget for forhandlingerne, er overhovedet endnu ikke trådt i kraft, men har altså været anvendt som kampvåben for at opnå resultater hos Italiens forhandlingspartnere. Den italienske toldtarif, der faktisk bruges, har derimod satser, der ligger betydeligt lavere.

Tyskland er et 3. eksempel til belysning af GATT-konferencernes virkninger. Ved forhandlingerne brugte Tyskland et udkast til en ny tysk toldtarif, der betød en væsentlig forhøjelse af det hidtil ret moderate toldniveau. Ikke mindst på landbrugsområdet kunne dette alvorligt true vore eksportinteresser. Det lykkedes i nogen grad at få satserne nedsat, men som helhed opnåede Danmark ikke status quo. Da den nye tyske toldlov trådte i kraft fra 1. oktober d. år, viste det sig, at Tyskland på eget initiativ og i egen interesse satte en del satser lavere end de toldsatser, som Danmark under forhandlingerne havde betalt toldindrømmelser for at få Tyskland med til. For levende svin over 35 kg fik Danmark presset tolden ned fra 15 pct. til 12 pct., men i den nye toldlov er satsen blevet 8 pct. For svinekød blev satsen efter forhandling nedsat fra 25 pct. til 21 pct., mens

tyskerne nu selv har sat den til 16 pct. Jeg nævner naturligvis ikke disse eksempler for at bebrejde de tyske myndigheder, at de har foretaget reelle toldnedsættelser, som kun kan være vort landbrug til gavn. Men eksemplerne viser, at nogle højtatariflande i Annecy og Torquay mødte med fiktive toldsatser, som de ikke engang selv ønskede at praktisere, og som de derfor senere har suspenderet eller nedsat.

Storbritannien, de britiske Dominions og USA kom ikke til forhandlingerne med tilsvarende kamptoldsatser, idet de høje toldniveauer i disse lande som før nævnt er af ældre dato. USA gav visse betydningsfulde indrømmelser under forhandlingerne, mens de engelske indrømmelser var særdeles beskedne.

Opgør man det samlede resultat af disse internationale forhandlinger, mener jeg at kunne sige, at efter Torquay er toldniveauerne i Europa ikke mindre end før. Der er snarere tale om en stabilisering af høje niveauer, til dels om en direkte forhøjelse. Derimod er det amerikanske toldniveau blevet noget sænket. Det står herefter fast, at der ikke er opnået nogen udjævning af de højst ulige toldniveauer.

GATT-resultaterne for Danmark.

For Danmarks vedkommende kan man opgøre resultaterne af de to toldkonferencer, vi har deltaget i, således: I Annecy fik vi aftaler med 20 lande, i Torquay med 16 lande. Det er imidlertid meget få betydningsfulde toldindrømmelser, der er opnået, navnlig i Torquay. Over for England søgte de danske forhandlere her at opnå yderligere toldkoncessioner for f. eks. smør, æg og ost, mens resultatet blev en nedsættelse af satsen for kogte, saltede koyvere fra 20 til 15 pct. af værdien og en binding på 10 pct's satsen for kalvekødkonserves i gele. I Torquay-aftalen findes der i forhold til England efter min opfattelse ingen eksempler på toldindrømmelser af virkelig betydning for vor eksport.

Også i forholdet til andre lande er resultatet magert. Over for USA fremsattes ønske om nedsættelse af toldsatsen for kunstporcelæn og dekoreret husholdningsporcelæn, som kunne være af interesse for dansk eksport. Vi fik en nedsættelse for almindeligt hvidt porcelæn, hvorefter vi har en forsvindende lille eksport. Regnestokke, helt eller hovedsageligt af kunstharpiks, kan vi for fremtiden eksportere imod at betale 20 pct's told mod tidligere 40 pct. Og måske for at trøste os blev tolden for liljekonvalknolde nedsat fra 6 \$ pr. mille til 3 \$ pr. mille.

Man kan smile af disse eksempler, som — det indrømmer jeg — er valgt lidt outrerede. Måske er andre erhverv mere tilfredse end industrien, men min mening er, at udbyttet har været kummerligt i Torquay, hvorfra de valgte eksempler er hentet.

I kraft af mestbegunstigelsesprincippet opnår vi imidlertid også fordele

af andre landes bilaterale aftaler, og jeg nævnte før det meget store antal toldpositioner, der har været berørt under de 3 konferencer. Langt den største del af disse toldkoncessioner har imidlertid overhovedet ingen interesse for os, da de vedrører varer, som vi aldrig vil få nogen eksport af. Det gælder f. eks. elefanttænder, perlemorsskaller, natursvampe, ægte rødvin, figner og risstivelse. Dog er der også toldnedsættelser i denne gruppe, som er eller kan blive af interesse for danske eksporterhverv. USA har f. eks. givet indrømmelser for visse lædervarer og nogle ostesorter. Finland har gjort det samme for elektromotorer og sennep, Norge for mælkecentrifuger, Tyskland for kabler og kasein, Frankrig for mejerimaskiner og køleskabe og Brasilien for cement. Uden at tage stilling til, hvor værdifulde disse og lignende toldindrømmelser andre lande imellem er for os, vil jeg hævde, at det almindelige billede af situationen efter de internationale konferencer ikke ændres herved.

De af Danmark ydede toldindrømmelser har ialt omfattet ca. 43 pct. af vor samlede indførsel i 1949, fordelt på ca. 27 pct. i form af binding af gældende toldfrihed, ca. 6 pct. på binding eller nedsættelse af gældende satser uden forbehold af nogen art og ca. 10 pct. på binding eller nedsættelse af gældende specifiktoldsatser med forbehold om adgang til at overgå til værditold. Denne sidste form for toldkoncessioner er givet ikke mindst for tekstilsatsernes vedkommende. Da ca. $\frac{2}{3}$ af de danske indrømmelser således består af bindinger og ikke af nedsættelser, kan man måske mene, at Danmark har opnået de tidligere nævnte resultater i udlandet ret billigt. Hertil er vist kun at sige, at dyrere burde det heller ikke have været.

Jeg skal her nævne et par enkelte eksempler fra tekstilområdet til belysning af de eksisterende store forskelle i toldniveauet herhjemme og i andre lande. For bomuldsgarn er den danske toldsats 12 øre pr. kg, hvilket svarer til ca. $\frac{3}{4}$ pct. af værdien. England, Benelux, Frankrig og Italien har derimod en værditold på garn på 6—8 pct. op til 10 pct. Den nye vesttyske toldlov indeholder en sats på 17 pct. for bomuldsgarn. Lignende forhold eksisterer for bomuldsmetervarer. Her har vi i Danmark en vægttold svarende til ca. 5 pct. af værdien. De lande, jeg nævnte før, har derimod ca. 20 pct. Østrig har endog 35,6 pct. og Portugal 49,8 pct. for uldmetervarer. I henhold til Annecy- og Torquay-aftalerne har Danmark forbeholdt sig ret til at overgå til værditold for metervarer på 12,5 pct., mens Norge og Sverige har fået et loft på 18 pct.

I følgende oversigt er i skematisk form givet yderligere eksempler på eksisterende uligheder i toldsatserne i forskellige vigtige lande.

	Danmark		Vest-	England	Frankrig	USA
	Specifik-	Værdisats	tyskland	pct. a.v.	pct. a.v.	pct. a.v.
	sats	pct. af	pct. a.v.			
	øre pr. kg	værdien ¹⁾				
Maskiner	—	{ nul, 5%, 7½%	4—27%	15—20 %	5—35%	10 —20%
Medicinalvarer	10—24 øre	ca. 0,3%	18—35%	10—33½%	15—25% ²⁾	10 —25%
Tilberedte farver og lakker	20 øre	ca. 5%	20—25%	15—20 %	10—35%	12½—25%
Fiskekonserves	24 øre	5—10%	30%	10%	25—35%	10 —44%
Kødkonserves	40 øre	ca. 6%	25%	10% ³⁾	50—60%	3½ c. pr. lb

¹⁾ Tallene i denne kolonne betegner det omtrentlige niveau for gældende specifiktoldsatser, når disse omregnes til værditold.

²⁾ Eventuelt 10 pct. af detailprisen.

³⁾ Satsen gælder daseskinker.

Læren fra Annecy og Torquay.

Vigtigere end at fordybe sig i de konkrete resultater af mange måneders diplomatiske forhandlinger er det at søge at opnå klarhed over, hvilken almindelig lære man kan drage af efterkrigstidens internationale toldpolitik, som den hidtil har formet sig.

Det forekommer mig, at vi virkelig har lært noget, som burde resultere i en anden indstilling til toldproblemerne, end den der er den gængse herhjemme. Disse internationale aftaler har jo meget tydeligt vist, at de store lande — og det er dem, der er de mest typiske højtariflande — på ingen måde ønsker at forlade den position, de hidtil har indtaget. De gør kun få indrømmelser over for hinanden og endnu færre indrømmelser over for lavtariflandene. Et land som England nærer intet ønske om at blive mindre protektionistisk, end det er og har været gennem mange år. Toldpolitik bruges overordentlig målbevidst. Toldbeskyttelse af den engelske industri — en af verdens mest udprægede eksportindustrier — skal bibeholdes; det engelske hjemmemarked skal forbeholdes f. eks. den engelske tekstilindustri, som man ikke skulle synes havde nogen beskyttelse behov.

Der må utvivlsomt være vægtige grunde for denne politik. Det er vanskeligt at finde anden grund dertil end den bestemte opfattelse hos de engelske politiske myndigheder, at et sikret hjemmemarked er det nødvendige grundlag for eksport. Det er vanskeligt at skønne over, i hvilket omfang tolden udnyttes ved en forhøjelse af priserne på hjemmemarkedet; det vil for en en del bero på, hvor virksom den indenlandske konkurrence er, og det varierer antagelig også med konjunktoren. Sikkert er det, at det høje toldniveau virker som et læbælte for den engelske industri, og at en sikring af hjemmemarkedet giver rige muligheder for at føre en effektiv konkurrence med andre lande på eksportmarkederne. Er der knaphed på varer i udlandet, kan den engelske industri tage høje priser ved eksportsalg; ligger eksportmarkederne tungt, kan engelsk industri føre priskonkurrence med

fremmede landes industrier, hvis disse ikke på tilsvarende måde ligger bag et skærmende hegn.

Fra frihandelsside anføres sædvanligvis to hovedargumenter mod told. For det første mener man, at told giver højere leveomkostninger og dermed forringet konkurrenceevne for et land. For det andet bevirker told efter denne opfattelse, at ikke-levedygtige virksomheder og industrier holdes oppe. De faktiske forhold i de store industrilande modbeviser disse påstande. De høje toldsatser har jo f. eks. ikke forhindret, at både Englands og Tysklands industrier har kunnet udvikle sig til store og typiske eksportindustrier. Ikke mindst efter den sidste krig har et af hovedpunkterne for den britiske økonomiske politik været at fremme færdigvareeksporten mest muligt. Efter det traditionelle frihandelssynspunkt skulle en eksportoffensiv af det omfang, England har lagt op til, kunne støttes ved toldnedsættelser, men Englands holdning ved de afholdte toldkonferencer viser klart, at man ikke har drømt om at slå ind på en sådan politik. Toldens konkurrencenedsættende virkning betyder altså ikke noget synnerligt i forhold til de fordele, der opnås.

Når man fra frihandelsside dernæst viser de ikke-levedygtige industrier så megen interesse, glemmer man til gengæld hensynet til de livskraftige. Også den amerikanske industri — der betragtes som den mest effektive i verden — er vokset op bag tårnhøje toldmure, der i vidt omfang er opretholdt. Hvor ofte har vi ikke set, at amerikanske producenter protesterer, hver gang deres interesser bringes i fare ved udlandets konkurrence. Sidst har det været tilfældet ved Danmarks og andre landes stigende osteeksport til USA. Den sikring, som told betyder for hele industrien — det være sig i England eller Amerika — vejer altså i disse lande langt mere til end den uberettigede støtte, som ikke-levedygtige virksomheder samtidig får.

I de store industrilande anerkendes disse traditionelle argumenter mod told altså ikke. De burde derfor heller ikke tillægges afgørende betydning i et land som Danmark, som på forhånd på grund af manglende råstoffer er industrielt handicappet.

Liberaliseringen og told.

Når der er sket så få fremskridt, navnlig ved Torquay-forhandlingerne, hænger det utvivlsomt sammen med det samtidigt iværksatte forsøg på ad anden vej at frigøre udenrigshandelen: liberaliseringspolitikken i OEEC i Paris. Også her var det USA, der var initiativtager, idet man fra amerikansk side betragtede de i Vesteuropa bestående direkte importrestriktioner som hindringer mod den vestlige genopbygning efter krigen.

Det er overflødigt her at gentage den alvorlige kritik, som industrien ofte har rettet mod dette liberaliseringsarbejdes konkrete udformning. Men een af de vægtigste indvendinger, der er fremført, er den manglende koordinering

mellem ophævelsen af de direkte importrestriktioner og en løsning af det internationale toldspørgsmål. De store stater, der har været de førende i liberaliseringspolitikken, og som hermed har stillet store krav til små og valutasvage lande, er jo netop de selv samme lande, der opretholder høje toldmure i egen interesse. Der skabes hermed en helt urimelig ulighed i liberaliseringskravene. For de protektionistiske lande gør det ingen større forskel, om man har told plus importrestriktioner eller høj told uden importrestriktioner. Adgangen til disse markeder bliver ikke synderligt mere fri i sidste tilfælde. Derimod betyder en ophævelse af importrestriktioner i et lavtarifland, at markedet hermed lægges totalt åbent for andre landes ekspansion, uden at det er muligt for lavtariflandets egen industri at forøge sin eksport. Konsekvensen må nødvendigvis blive, at de små toldliberale lande får valutavanskeligheder. Bliver valutaunderskuddet for stort, kan disse dårligt stillede lande umuligt følge med i det fastsatte liberaliseringstempo. Som yderste konsekvens kan de blive tvunget til at genindføre de restriktioner, som alle er enige om, er af det onde.

Det forekommer mig derfor, at det er en meget kortsigtet politik, de store lande driver, når de lægger så megen vægt på liberalisering uden samtidig at være parat til at gøre en virkelig indsats for løsning af toldspørgsmålet. Formålet med denne internationale samarbejdspolitik burde være at skabe virkeligt frie forhold for verdenshandelen, men de praktiske resultater er nedslående, når man sammenligner dem med de høje idealer.

Den samme dom må fælles over det helt urimelige dobbeltprissystem, som nogle af de vigtigste af vore leverandører praktiserer bl. a. for kul og stål. Et enkelt eksempel kan nævnes. Mens hjemmemarkedsprisen for svære plader og universaljern i England er 25 £ 6 sh. 6 d, må dansk industri købe det samme stål til en pris af 41 £ 3 sh. pr. ton. Denne prisforskel på 62 pct. hører end ikke til de grelleste eksempler på dobbeltpriser, der stiller vore maskinfabriker og skibsværfter urimeligt ulige i konkurrencen. Der foreligger tilfælde af en prisdiskrimination i vor disfavør på over 100 pct. ved import af stål fra Kontinental-Europa.

Her i landet har vi endnu ikke i fuldt omfang mærket virkningerne af denne dobbelthed i den internationale handelspolitik. I næsten hele efterkrigstiden har der hersket varemangel både i udlandet og herhjemme, så at der har eksisteret et sælgermarked. Men fremkommer der — som alle håber — en udenrigspolitisk afspænding, nærer jeg ingen tvivl om, at den store produktionsfremgang, der har fundet sted efter krigen og yderligere er planlagt i alle lande, hurtigt vil skabe et købermarked. Udlandets industrier vil da blive meget ivrige efter at udnytte alle salgsschancer på fremmede markeder. Fra mange europæiske industrier vil der blive gjort forsøg på at erobre det danske marked, der under en gennemført liberalisering og med vore overordentlig lave toldsatser er et af de lande, der vil

være mest tillokkende. En sådan udvikling vil på lidt længere sigt påvirke både vor valutabalance og vore muligheder for at holde beskæftigelsen højt.

Dette perspektiv har været baggrunden for de talrige forsøg, de danske repræsentanter ved OEEC-forhandlingerne ikke mindst på industriens anmodning har gjort for at løse de eksisterende toldproblemer i nøje kontakt med liberaliseringsforanstaltningerne. Til trods for en aktiv støtte fra Benelux-landene — der sidder delvis i samme klemme som Danmark — har denne aktion ingen resultater givet. Der blev ganske vist åbnet adgang til at klage over såkaldt excessive toldsatser, men der opnåedes ingen enighed mellem landene om, hvad der skulle forstås hermed. De fleste vil vel nok synes, at en 30 pct.'s værditoldsats kunne give berettiget anledning til klage som hæmmende andre landes eksport. Men højtartiflandene anerkendte ikke dette synspunkt.

På tilsvarende måde er det gået med andre forslag, som lavtariflandene har fremsat for at se liberalisering og told under et. Resultatet er i alle tilfælde blevet en total afvisning fra højtartiflandenes side.

Hvordan kommer vi videre?

Princippet »noget for noget« har altså vist sig at være et altfor uvirkeligt instrument til at nedbryde toldmure med. Dette kan ikke undre, eftersom lavtariflandene ikke har noget at yde, som kan virke tiltrækkende i højtartiflandenes øjne. Det bliver derfor nødvendigt at gå nye veje, hvis yderligere resultater i retning af toldnedsættelser og toldudligning skal nås.

Jeg skal ikke nærmere udvikle de problemer, der rejser sig i denne forbindelse og de forslag, der kan tænkes. Danmark, Benelux og andre lavtariflande har taget et prisværdigt initiativ inden for GATT, og ved et GATT-møde, der afholdes i disse måneder i Genève, diskuteres veje og midler i denne sag.

Principielt er der tre veje at gå. Den første metode er for hver vare eller varegruppe at finde en basistoldsats, som alle lande skal respektere som maksimaltold, og hvortil højtartiflandene efter kortere eller længere tid skal nedsætte deres satser. Hvis samtidig lavtariflandene får adgang til at forhøje deres satser til basissatsen, ville en almindelig udjævning komme i stand. Hvis basistolden blev fastsat tilstrækkeligt lavt, kunne man tænke sig, at lavtariflandene ville være villige til — over en årrække — at afstå fra at sætte deres satser op til basissatsen. Nogen total udjævning ville altså ikke finde sted, men positive resultater kunne dog opnås ad denne vej.

Den anden metode, en procentvis lige stor nedsættelse af alle tariffer — høje som lave — er blevet foreslået af Frankrig ved Genève-møderne. Gennemføres et forslag af denne karakter, ville en udjævning ikke umiddelbart finde sted. Tænker man sig en 20 pct.'s nedsættelse, betyder dette, at en sats på 30 pct. bliver til 24, mens en sats på 5 pct. går ned til 4. Ganske

vist er forskellen mellem de her tænkte satser nedsat fra 25 til 20, men forskellen er stadig altfor stor.

Endelig forekommer det mig, at det er en alvorlig overvejelse værd, om vi bør røkke lidt ved det almindelige mestbegunstigelsesprincip, i kraft af hvilket højtariflandene har kunnet sidde passive og opnået resultater for deres egen eksport af de bidrag, lavtariflandene har ydet hinanden. Det er rigtigt, at mestbegunstigelsesreglen tidligere var en god murbrækker i liberalismens tjeneste. Men dens evne hertil synes at være udtømt. USA og England har i den nylig afsluttede fredstraktat med Japan ikke givet dette land toldmæssig mestbegunstigelsesret, og der findes andre eksempler på, at dette princip ikke står urørt under de nuværende politiske og økonomiske tilstande. Ved at opgive den ubetingede mestbegunstigelsesret kunne lavtariflandene antagelig gøre deres toldpolitiske forhandlingsposition stærkere.

Om vi — ad den ene eller anden vej — opnår at se mere rimelige told-niveauer i udlandet, vil i første række bero på højtariflandenes vilje til at yde bidrag til verdenshandelens udvikling. Jeg tror ikke, man skal vente, at disse lande gør noget for vore blå øjnes skyld. Derfor er det nødvendigt, at de små lande selv fører en mere aktiv toldpolitik.

Nordisk toldunion.

Tanken om et økonomisk samarbejde specielt i form af en toldunion mellem de nordiske lande har vakt megen interesse herhjemme, og dette gælder også inden for industrien. Jeg finder det værdifuldt, at større kredse arbejder med disse tanker, og jeg anerkender det store arbejde, som særlig foreningen Norden og de nedsatte regeringsudvalg har gjort til fremme af denne sag.

En nordisk toldunion vil have en betydelig værdi i sig selv ved at etablere et større hjemmemarked for de nordiske industrier, hvilket kan fremme specialiseringen inden for industrien og dermed hjælpe med til en produktivitetstigning. Hertil kommer, at en vis fællesoptræden af de nordiske lande udadtil må formodes at styrke vor position. Arbejdet for denne sag bør derfor absolut fortsættes, og det har i mine øjne en mere realistisk mulighed for sig end nogle af de højtflyvende planer på internationalt niveau, der har været fremsat, men som hidtil har bragt så få reelle resultater.

Vor toldlovgivning er forældet.

Jeg må herefter besvare det stillede spørgsmål, om vor toldlov er forældet, med et ja. Den er det i to henseender.

Tiden er løbet fra den på den måde, at den beskedne beskyttelse, toldloven dog før krigen ydede danske produktionsinteresser, er mere end hal-

veret. Det er derfor rimeligt at stille krav om en åjourføring af toldlovens satser, så de bringes i overensstemmelse med de indtrufne prisstigninger.

Vor yderst liberale toldlov er i endnu højere grad forældet, set i lys af andre landes told- og handelspolitik, der i dag — til trods for de udfoldede bestræbelser i modsat retning — er udpræget protektionistisk. Særlig i relation til den almindelige liberalisering af Vesteuropas samhandel er vor egen toldpolitik forældet.

En fortsat passivitet på det toldpolitiske område kan på længere sigt medføre alvorlige konsekvenser for vor økonomi, vore eksportmuligheder og dermed vore beskæftigelsesmuligheder. Jeg tror, at en aktiv toldpolitik er det eneste forhandlingsargument, de protektionistiske lande respekterer i vor kamp for international toldudligning på lavest mulige niveau.

MEDDELELSER OG OVERSIGTER

DEN ØKONOMISKE HISTORIES STILLING VED DE SVENSKES UNIVERSITETER

Den nyere tids økonomiske historie indtager i dag en fremtrædende plads indenfor den svenske universitetsundervisning. Den spiller her en rolle, som savner paralleler i de øvrige skandinaviske lande, ja i virkeligheden på kontinentet, når man ser bort fra Rusland¹⁾. For at forklare denne disciplins betydningsfulde stilling i Sverige vil en kort historik være på sin plads.

Den økonomiske historie er som bekendt et forskningsområde af ganske sen oprindelse. Dette grænsefelt mellem økonomi og historie har først i de sidste par generationer tiltrukket sig større opmærksomhed. Det var økonomerne, der som de første tog denne grænsedisciplin op til behandling. Her er det imidlertid af interesse at fremhæve, at den liberale engelske skole med undtagelse af Adam Smith og enkelte andre var blottet for interesse for den historiske side og så godt som udelukkende beskæftigede sig med teoretiske systemer. Det var de antiliberale retninger indenfor den økonomiske videnskab, som tog økonomisk-historiske problemer op til debat. I historien mente de at have fundet et arsenal, hvorfra man kunne hente argumenterne i kampen mod den herskende liberale opfattelse. Disse antiliberale skoler havde deres hovedtilholdssted i Tyskland. Den økonomiske historie er derfor i sin oprindelse en germansk videnskab.

Fr. List (1789—1847), hvis hovedværk, *Das nationale System der politischen Ökonomie*, udkom i 1840, må vel betragtes som banebryderen for den såkaldte økonomisk-historiske skole i Tyskland. Blandt de mere kendte tilhængere af denne retning kan nævnes forfattere som W. Roscher (1817—94), B. Hildebrand (1812—78), K. G. Knies (1821—98) og G. Schmoller (1838—1917).

Denne nye retning indenfor nationaløkonomien og historien fik betydning også udenfor Tysklands grænser, ikke mindst i England. Kendte forfattere som W. J. Ashley (1860—1927), W. Cunningham (1849—1919) og G. Unwin (1870—1935) er mere eller mindre påvirkede af den tyske økonomisk-historiske skole.²⁾

Interessen for historiens økonomiske aspekter greb under 1900-tallet stadig om sig. Den forplantede sig fra den tyske økonomisk-historiske skole til økonomer, som også tilhørte andre retninger og ikke mindst til historikere. Et karakteristisk tegn på den større forståelse af de økonomisk-historiske synspunkter blandt disse sidste er, at der i mellemkrigstiden næppe blev afholdt en eneste større historiker-kongres uden at en særlig sektion var forbeholdt denne nye disciplin.

Søger man forklaringen på, at den økonomiske historie er kommet til at spille en stadig større rolle som forsknings- og undervisningsfelt, er det givetvis ikke tilstrækkeligt at pege på den indflydelse, som er udgået fra den tyske skole. En række forskellige faktorer har været medvirkende til at frembringe dette resultat. Der er imidlertid næppe tvivl om, at en af hovedårsagerne har været den social-demokratiske (og senere den kommunistiske) arbejderbevægelses fremkomst og

¹⁾ Se oversigten over den økonomiske historie ved universiteterne i *Economic History Review* 1931 p. 197 ff. Oversigten over russiske forhold ved prof. Kosminsky p. 215 ff.

²⁾ Se bl. a. J. W. Thompsons iøvrigt højst utilfredsstillende oversigt i *A History of Historical writing II*, 1942 p. 413 ff. E. Hecksher: *Økonomisk-historiske Studier* 1946 p. 1 ff. Om den engelske økonomiske historie jvf. A. Friis i *Hist. T.* 1948, 3. h. p. 284 ff.

vækst. Arbejderbevægelsen fik som alle tidligere politiske partier sine historikere og teoretikere, hvis historiske og teoretiske grundsyn oprindeligt var fast forankret i den materialistiske historieopfattelse. Med udgangspunkt i Karl Marx (1818—1883) og Fr. Engels (1820—1895) værker understregede de de økonomiske faktorerens dominerende indflydelse for den historiske udvikling. Når de afgørende stadier i udviklingen betragtes som betinget af en forandring i produktionsforholdene, må historien stort set blive identisk med den økonomiske historie, således som tilfældet da også er ved de russiske universiteter i dag³⁾.

Den materialistiske historieopfattelse blev i mere eller mindre modificeret form af ganske gennemgribende betydning for den historiske forskning, idet påvirkningen fra Marx og Engels kan spores langt udenfor den kreds, som i snævrere forstand var knyttet til arbejderbevægelsen. Vi kan begrænse os til i denne forbindelse at anføre M. Weber (1864—1920) og W. Sombart (1863—1941), to af før- og mellemkrigstidens idérigeste og mest produktive forfattere. Som stærkt påvirket af disses problemstillinger kan vi nævne R. Tawney (1880—).

For den økonomiske videnskab i Skandinavien blev den historiske skole i Tyskland uden betydning. Disse landes økonomer var stærkt afhængige af den klassiske engelske retning, deres arbejder var ganske overvejende teoretiske. Som undtagelser fra denne regel kan man blandt ældre økonomer nævne V. Falbe-Hansen (1841—1932) i Danmark og H. Forssell (1843—1901) i Sverige⁴⁾. Derimod blev den materialistiske historieopfattelse af ganske vidtrækkende betydning for den historiske videnskab i Danmark og Norge. Den førte til en accentuering af historiens økonomiske aspekter og ikke mindst til en fremdragnings af vekselvirkningen mellem de politiske og økonomiske faktorer. Som banebrydere for denne opfattelse kan vi for Danmark nævne E. Arup (1876—1951) og for Norge E. Bull, (1881—1932).

Det er bemærkelsesværdigt, at denne af den materialistiske historieopfattelse prægede retning har fået ringe betydning i Sverige. I stærkt tilspidset og polemisk form har E. Heckscher udtrykt det således, »at Marx ikke er en forfatter, som dannede mennesker interesserede sig for«⁵⁾. Skønt denne udtalelse må betragtes som et postulat, er det dog givet, at den materialistiske historieopfattelse kun har sat sig få spor i historikernes produktion. Og først i de sidste 10—15 år har navnlig elever af den weibullske skole⁶⁾ taget den økonomiske side af den nyere tids historiske udvikling op til behandling. Den særstilling, som den økonomiske historie indtager ved de svenske universiteter skyldes derfor i påfaldende grad en enkelt mands banebrydende indsats. Det drejer sig om E. F. Heckscher (1879—).

Set på baggrund af de ovenfor skildrede udviklingslinier er dette faktum ganske overraskende, eftersom Heckscher i opfattelse står den klassiske nationaløkonomiske skole meget nær. Men i modsætning til det store flertal af dennes tilhængere har han kraftigt understreget farerne ved den økonomiske videnskabs alt for teoretiske opbygning og værdien og nødvendigheden af en stærk kontakt med den økonomiske historie.⁷⁾

En ny æras begyndelse for den økonomiske historie i Sverige kan sættes til 1929. I dette år oprettedes ved Handelshögskolan i Stockholm et personligt forsk-

³⁾ Economic History Review 1931. Oversigten over Rusland p. 215 ff.

⁴⁾ Om Forssell, som både var historiker og økonom af uddannelse, se Heckschers levnedsskildring i Ekonomisk-historiska studier 1936.

⁵⁾ opus cit. p. 16.

⁶⁾ L. Weibull 1873— , C. Weibull 1886—

⁷⁾ Se Heckschers afhandling i Svensk historisk T. 1948 p. 1 ff.

ningsprofessorat i økonomisk historie for Heckscher, som siden 1909 havde været knyttet til denne institution som professor i nationaløkonomi.

Professor Heckscher havde før han overtog det personlige forskningsprofessorat gjort sig bemærket ved adskillige økonomisk-historiske værker og artikler, blandt hvilke vi kan begrænse os til at fremhæve essaysamlingen: »Økonomi och historia« 1912 og »Kontinentalsystemet« af 1918. En bedømmelse af disse og følgende værker ligger uden for denne artikels rammer, men der kan måske som delvis forklaring på den følgende strid mellem Heckscher og historikerne være grund til at fremhæve, at Heckschers arbejdsmetode på et væsentligt punkt adskiller sig fra faghistorikerens. Medens denne først i arkiver og biblioteker fremdrager og bearbejder sit kildemateriale for derefter at drage de konklusioner, som det bearbejdede stof tillader, anvender Heckscher en anden metodik. Udfra den teoretiske nationaløkonomis præmisser stiller Heckscher problemerne op for derefter at søge dem løst på grundlag af de kilder, som kan fremdrages, først og fremmest det righoldige statistiske materiale, som findes bevaret på de svenske arkiver. Enhver metode må bedømmes efter dens resultater. Skønt der givetvis til tider kan rettes ganske hårde indvendinger mod Heckschers kildekritiske behandling^{*)}, har hans metodik som almindelig bekendt ført til aldeles blændende resultater. Hans arbejder har i mange tilfælde ført til nye synspunkter vedrørende økonomiske og sociale forhold i ældre og nyere tid, og den økonomisk-historiske problemstilling har fået en aktualitet og friskhed som i forbindelse med værkernes fremragende stilistiske behandling har sikret dem en overordentlig udbredt læserkreds.

Samtidigt med at den økonomiske historie i 1929 for første gang fremtrådte som selvstændigt universitetsfag, oprettedes i tilslutning til Handelshögskolan Ekonomisk-historiska institutet med professor Heckscher som forstander og som medlemmer professor i nationaløkonomi A. Montgomery (1889—) og daværende stadsarkivar B. Boëtius (1885—^{o)}).

For forskningen blev det nyoprettede institut af stor betydning. Skønt der i en længere årrække kun var bevilget 1500 kr. som løn til en assistent, var de resultater, man nåede, beundringsværdige. Et righoldigt bibliotek voksede efterhånden frem og talrige vigtige statistiske kilder bearbejdedes og stilledes til den interesserede historikers disposition. Det drejede sig blandt andet om en bearbejdelse af det righoldige befolkningsstatistiske materiale efter 1749, af håndværkerlængder, mandtalslængder fra 1634 til 1820, de såkaldte skatteköp, handelsstatistik, fabriksstatistik m. m. I vid udstrækning var denne bearbejdelse af kildematerialet at betragte som led i de tre medlemmers videnskabelige produktion. Til eks. udgav Boëtius sammen med Heckscher den værdifulde materialesamling: »Svensk handelsstatistik 1637—1737«. Iøvrigt omhandlede Boëtius økonomisk-historiske forfatterskab navnlig næringshistoriske foreteelser; eksempelvis kan anføres »Skogen och bygden« af 1939. Montgomery behandlede i sine værker først og fremmest Sveriges sociale og økonomiske forhold under 1800-tallet. Det drejer sig bl. a. om følgende værker: »Industrialismens genombrott i Sverige« af 1931, »Svensk socialpolitik under 1800-tallet« i 1934 og »Svensk økonomisk historia mot internationell bakgrund 1913—1939« i 1946. Fra Heckschers hånd flød afhandlinger og værker som en stadig og hurtigt flydende strøm. Af hans frugtbare forfatter-

^{*)} Se D. Hannerbergs anmeldelse af Sveriges økonomiske historie, del 2 i »Rig« 1950, p. 70 ff.

^{o)} I 1947 blev docent ved Stockholms högskola, fil. dr. Ernst Söderlund (p. t. professor Heckschers efterfølger i økonomisk historie), knyttet som medlem til institutet.

skab får man et uudsletteligt indtryk ved at se i den bibliografi over Heckschers produktion, som er trykt i 1951. Den er i sig selv af størrelse et ikke uanseligt værk. Blandt denne rigdom af arbejder kan der her kun fremhæves nogle enkelte: *Merkantilismen* 1—2 i 1931, samme år *»Industrialismen«*, *»Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa«*, hvoraf første del, delt i to halvbind, udkom 1935—36, og anden del, som omhandler tiden fra 1720 til 1815, blev udgivet i 1950. Fra 1936 foreligger: *»Ekonomisk-historiska studier«* og fra 1941 *»Svensk arbete och live«*.

Ordningen af 1929, hvorefter den økonomiske historie var blevet et selvstændigt fag ved højskolen, betegnede et stort fremskridt, men var i det lange løb i visse henseender utilfredsstillende. Ønskede man at få universitetsstudenterne i tale og dermed bl. a. skabe mulighed for dannelsen af en økonomisk-historisk skole, var det af primær betydning, at disciplinen blev gjort til et eksamensfag. De tre medlemmer af instituttet indgav derfor i 1935 en ansøgning, hvorefter enhver national-økonomisk eller historisk student, som havde mindst »betyget med beröm godkänd« i et af disse fag, skulle kunne aflægge eksamen også i økonomisk historie. Dette forslag blev indledningen til en langvarig diskussion mellem Heckscher på den ene side og historikerne på den anden side om den økonomiske histories stilling. Denne diskussion er ikke uden en vis principiel interesse. Man var fra historikernes side i almindelighed modstander af, at nationaløkonomer uden nogensomhelst historisk uddannelse skulle kunne aflægge eksamen i økonomisk historie. Begrundelsen var den, at forbindelsen mellem historie og den økonomiske historie var af en sådan art, at der burde skabes garantier for, at eksaminanden besad fyldestgørende kendskaber i hele emnet historie, både i dens metode og i dens indhold¹⁰⁾. Den kgl. resolution af 1936 gav historikerne medhold i deres synspunkter, for så vidt som de, der indstillede sig til eksamination i økonomisk historie skulle fremvise mindst to betyg i historie i fil. kandidat- eller embedseksamen. Herefter var økonomisk historie altså blevet et eksamensfag, men kun for historikere. Denne ordning fandt Heckscher ikke tilfredsstillende, og i 1943 ansøgte instituttet om en ændring i de gældende bestemmelser, således at enhver student skulle kunne aflægge eksamen indenfor disciplinen. Dog skulle de historisk studerende, før de fik lejlighed til at gå op til denne eksamen underkastes en prøve i økonomi, de økonomisk studerende i historie og andre studerende i begge dele. Samtlige historiske professorer, hvis betænkning indhentes, var betænkelige ved at sløjfe eller svække de hidtil stillede krav til historisk viden. En kgl. resolution af 1944 fulgte ikke helt Heckscher i hans ønsker. Økonomisk historie kunne medtages som eksamensfag blot i den historiske og den økonomiske eksamen. Såfremt eksaminanten ikke havde fået mindst et betyg i historie, skulle han prøves særlig i dette emne af Heckscher, der, skønt pensioneret samme år, fortsatte undervisning og eksamination som professor emeritus. Desuden blev fil. lic. E. Söderlund ansat som docent.

Den for Stockholms højskole trufne ordning var måske ikke helt tilfredsstillende set ud fra et historisk synspunkt, men dog stort set acceptabel. I alle tilfælde gav den ikke anledning til yderligere strid. Det gjorde derimod 1945 års universitetsberednings betænkning, som offentliggjordes i 1946¹¹⁾.

Kommissionens betænkning er af stor interesse, idet den viser, at den økonomiske histories betydning nu stod faghistorikerne klart¹¹⁾. Man anbefalede nemlig, at der ved Stockholms højskole skulle oprettes et professorat indenfor denne

¹⁰⁾ N. Ahnlund: Den ekonomiska historiens ställning i Svensk historisk T. 1947 p. 67 ff.

¹¹⁾ Statens offentliga utredningar 1946 : 81. Se navnlig p. 79 ff.

disciplin, medens man i Göteborg, Lund og Uppsala foreløbig skulle begrænse sig til såkaldte præceptorater, som efter en overgangstid på 6—9 år skulle omdannes til professorater. Forklaringen på, at man foretrak et sådant overgangsstadium var, at der ikke fandtes kompetente ansøgere. Man fastslog for såvidt herigennem indirekte, at der endnu ikke fra Heckschers lærestol var udgået et tilstrækkeligt antal kvalificerede økonomiske historikere til at behovet kunne dækkes. Denne opfattelse var sikkert ikke forkert. Heckschers force synes mere at have ligget i hans vældige og inciterende produktion end i evnen til at opdrætte et nyt kuld af økonomiske historikere. I hvert fald er ingen af de foreslåede og senere oprettede præcepturer blevet besat med folk, som i egentlig forstand kan kaldes Heckschers elever.

Hvilken uddannelse skulle man kræve af de nye universitetslærere? Og til hvilket fakultet skulle de knyttes? Herom udtaler komiteen følgende: »Den økonomiske historie må varetages såvel betræffende undervisning som forskning. Det gælder herved på den ene side at fremme den specielle skoling, som kræves for den økonomiske historiker og på den anden side ikke udskille dette specielle syn på historien fra det udifferentierede emne historie. Skulle denne sidste eventuelitet indtræffe, ville det medføre, at nogle af de mest lovende udviklingstendenser indenfor svensk historisk videnskab ville blive stækket«. I Stockholm indtog den økonomiske historie en særstilling som følge af professor Heckschers indsats, og der var ifølge betænkningen grund til at denne tradition her fortsattes. Men ved de andre universiteter og højskoler var det en blandt historikerne almindelig opfattelse, »at forskning og undervisning i økonomisk historie her bør drives indenfor historiens rammer. De økonomiske historikere bør her placeres på befattninger i historie, særlig økonomisk historie. Dette motiveres fremfor alt ved, at den økonomiske historiske forskning må arbejde med historiens videnskabelige metode og at det politiske synspunkt lige så lidt kan udelukkes fra den økonomiske histories problemstillinger som det økonomiske aspekt fra de politiske problemer«. Det nye fag placeredes altså som underafdeling under historien, og af de nye lærere udenfor Stockholm krævedes kun i almindelighed foruden de historiske tillige sådanne økonomiske kvalifikationer, at de kunne fremme den »specielle skolning, som kræves for den økonomiske historiker«.

Omtrent samtidig med denne udtalelse fremkom en betænkning over spørgsmålet fra den socialvetenskapliga forskningskomitéen, hvori bl. a. tre national-økonomiske professorer havde sæde¹²⁾. I denne understregede man ligeledes den økonomiske histories overordentlige store betydning samt behovet for at skabe nye forskerstillinger indenfor dette hidtil alt for lidet opdyrkede felt. Om den økonomiske histories stilling til de to grænsediscipliner hedder det: »Den økonomiske historie indtager åbenbart en mellemstilling mellem de to discipliner historie og nationaløkonomi. Angående den økonomiske histories fremtidige plads indenfor universitetsorganisationen kan man derfor tænke sig forskellige løsninger. Enten kan emnet knyttes til historie eller til nationaløkonomien, eller man kan endelig give det en selvstændig stilling. Til fordel for det første alternativ, en tilknytning til historien, kan anføres, at den almindelige historiske metodik må blive af væsentlig betydning for den økonomisk-historiske forskning. Med hensyn til uddannelsen af historielærere for gymnasier kan det endvidere anføres, at undervisningen i økonomisk historie herved på enkel vis vil indgå som led i den almindelige historiske uddannelse. Endelig er det også blevet fremholdt, at hvis den økonomiske historie udskilles fra den almindelige historie, kunne det medføre en fare for, at forskningen på det sidstnævnte område, som det ofte

har været tilfældet, på en uheldig måde blev afskåret fra den økonomiske problemstilling. Til fordel for det andet alternativ, en tilknytning til nationaløkonomien, kan det indledningsvis fremhæves, at det for denne videnskab, som i Sverige i høj grad er indstillet på de aktuelle problemer, ville være af værdi at komme i kontakt med samfundsøkonomiens historiske udvikling. Man kan yderligere spørge, om ikke den nationaløkonomiske uddannelse som mere specialiseret end den historiske, ikke er af særlig betydning for den økonomiske historiker. Uden nationaløkonomisk indsigt kan den økonomisk-historiske forsker ikke danne sig et rigtigt perspektiv på de samfundsøkonomiske problemer. Med hensyn til den alsidige uddannelse, som kræves, må det tredje alternativ, at gøre den økonomiske historie til et selvstændigt emne, ud fra et forskningssynspunkt anses at have mange fordele. På den anden side medfører denne løsning, at emnet i det mindste med nuværende eksamensbestemmelser kun i forholdsvis ringe omfang vil blive studeret og medtaget i eksaminerne.

Ud fra disse betragtninger foreslog den socialvidenskabelige forskningskomité, at tiden endnu ikke var inde til en definitiv afgørelse med hensyn til den økonomiske histories stilling indenfor universiteterne. Man burde indtil videre forsøge sig frem ad forskellige veje, hvilket ansås så meget des naturligere som der foreløbig på een undtagelse nær kun kunne være tale om at oprette »bitrædende lærerbefatninger«, altså en form for adjunkture. Disse »adjunkture« kunne gives et noget forskelligt undervisningsområde og knyttes dels til faget historie, dels til nationaløkonomi. For eksempel kunne ved Lunds universitet oprettes et »adjunktur« i økonomisk historie tilknyttet det nationaløkonomiske professorat, ved Göteborgs højskole et embede i historie, særlig økonomisk historie tilknyttet det historiske professorat, og ved Uppsala universitet et »adjunktur« i økonomisk og social historie tilknyttet det historiske professorat. Disse stillinger burde i en nær fremtid omdannes til professorater. Ved Stockholms højskole burde oprettes et professorat i økonomisk historie, hvortil yderligere burde høre et docentur samt en assistentstilling.

Der er næppe tvivl om, at det var professor Heckschers og det økonomisk-historiske instituts virksomhed, som i høj grad havde været medvirkende til, at man nu fra forskellige side så kraftigt understregede vigtigheden af og behovet for, at det gaves den økonomisk-historiske forskning og universitetsundervisning en mere fremtrædende plads indenfor universitetsorganisationen end tidligere. Betænkningerne fra de to komitéer, som med en vis ret kan tages som udtryk for henholdsvis historikernes og nationaløkonomernes synspunkter, var i indhold ikke væsensforskellige. Begge var enige om, at den særordning, der i sin tid var blevet indført ved Stockholms højskole, skulle fortsætte. Med hensyn til de foreslåede nyoprettede præceptorater eller »adjunkture« var den vigtigste forskel, at den socialvidenskabelige forskningskomité understregede ordningens midlertidige karakter og ønskede det ene af embederne lagt ind under det nationaløkonomiske forskningsgebet.

De foreslåede ordninger tilfredsstillede ikke professor Heckscher. Efter hans opfattelse var den bedste udrustning for formålet en grundig uddannelse i begge de store grænsevidenskaber økonomi og historie. Men da det var vanskeligt at få så store krav honoreret, var det nødvendigt at resignere på den måde, at visse opgaver indenfor området måtte betros personer med grundig historisk træning, medens andre opgaver måtte tilfalde økonomisk veluddannede forskere. »Den eneste løsning er fuld frihed til kombination i begge retninger, en sådan stilling for den økonomiske historie, at den tilskrives hverken emnet historie eller emnet

nationaløkonomi, men har lige nær til begge«. Professor Heckscher foretrak altså en ordning i lighed med den, der fandtes ved Stockholms højskole, hvorefter økonomisk historie var et fritstående fag. Han tilføjede, at såfremt der blev truffet en ordning efter universitetsberedningens linier, »skabes en ordning, som bliver direkte til hindring for et alsidigt studium af økonomisk historie...«¹²⁾.

Professor Heckscher fik i sine synspunkter tilslutning fra den nationaløkonomiske klub i Stockholm; afvigelserne i den heckscherske og historikernes opfattelse blev yderligere stærkt accentueret under en til tider meget skarp avispolemik.

Resultaterne af de to ovennævnte komitéers indstillinger kom til at foreligge i 1947 og 1948. De af rigsdagen trufne beslutninger er at betragte som en kompromisløsning mellem historikernes og Heckschers opfattelse af den økonomiske histories fremtidige stilling ved universiteter og højskoler. Der skulle ifølge disse beslutninger oprettes præceptorater i økonomisk historie tilknyttet historieundervisningen ved læreanstalterne i Göteborg, Lund og Uppsala. Forsåvidt var der tale om en sejr for historiskernes indstilling, men medens denne havde foreslået en lærestol i »historie, særlig økonomisk historie«, blev præceptoraterne oprettet i »økonomisk historie«, og det blev forudsat »at indehaverne af disse embeder skal eje den nødvendige indsigt foruden i historie også i nationaløkonomi«. Eksamensemnet historie skulle for fremtiden differentieres således, at de historisk studerende fik lejlighed til at følge kurser og aflægge eksamen i emnet historie under særlig betoning af dens økonomiske side. Ved Stockholms højskole blev der oprettet et professorat i økonomisk historie, som blev besat med Heckschers elev, historikeren E. Söderlund.

Efter rigsdagens kompromisløsning skulle man på forhånd have ventet, at modsætningsforholdet mellem Heckscher og historikerne på dette punkt havde fundet sin afslutning. Det blev ikke tilfældet. Medens det lykkedes at få de nyoprettede stillinger besat ved Göteborgs højskole og ved Lunds universitet, henholdsvis med historikeren dr. A. Attman og økonomen dr. O. Bjurling, blussede striden mellem historikerne og Heckscher frem på ny ved besættelsen af stillingen ved Uppsala universitet, idet Heckscher erklærede historikeren dr. K. G. Hildrebrand inkompetent under henvisning til, at han ikke besad de fornødne kundskaber i økonomi. Det ser ud som om Heckscher har forstået kravet om, at præceptoren skulle »eje den fornødne indsigt også i nationaløkonomi« således, at han skulle kunne fremvise betyg også indenfor dette emne. Professor Lönroth, hvis indstilling formentlig kan antages at være symptomatisk for historikerne, fortolkede derimod kravet derhen, at det »hverken må opfattes som krav på eksamensmeritter eller videnskabelig produktion indenfor dette emne, men sådan indsigt, som er nødvendig for med fremgang at kunne bedrive økonomisk-historisk forskning, og som er blevet dokumenteret ved en sådan fremgangsrig dreven forskning«¹³⁾.

Når striden med tiden bliver afsluttet — endnu i april 1951 var embedet ubesat — vil den økonomisk-historiske forskning og undervisning ved de svenske universiteter foruden af professor emeritus E. F. Heckscher være repræsenteret af et professorat og 3 præceptorater, som om nogle år vil overgå til at blive professorater. Man kan under disse forhold utvivlsomt spå denne nye gren indenfor forskningen en rig fremtid.

Rich. Willerslev.

¹²⁾ Kommissionens sekretær var historikeren professor E. Lönroth.

¹³⁾ Betänkande ang. Socialvetenskapernas ställning vid universitetet och högskolor m. m. af socialvetenskapliga forskningskomiteen. Statens offentliga utredningar 1946 : 74.

¹⁴⁾ Se indlægget i Svensk historisk T. 1947 p. 151.

¹⁵⁾ Citatet fra Lönroths indstillingskrivelse, offentliggjort i Dagens Nyheter 27 April 1949.

B O G A N M E L D E L S E R

A. C. Pigou: Employment and Equilibrium.
A Theoretical Discussion. Second (revised)
edition. Macmillan. London 1949. 283 sider.
Pris: 18 sh.

I denne anden, reviderede udgave af »Employment and Equilibrium« har prof. Pigou søgt at ta hensyn til den kritik, der blev rettet mod bogens 1. udgave (fra 1941). Gennemgående er der dog ikke tale om større forandringer. Efter hans egen mening er bogen stadig mangelfuld på adskillige punkter, hvad han med ædel resignation tilskriver »the gathering stupidity of age«.

»Employment and Equilibrium« må opfattes som Pigou's svar til Keynes, hvem han yder sin tribut i forordet som en sand pionér, der har gjort den økonomiske videnskab store tjenester »by asking important questions«, og den indeholder adskillig polemik mod Keynes' »General Theory«, som den deler emne med; den behandler »a set of interrelated problems which bear on the behaviour, not of particular parts of economic systems, but of economic systems as wholes« — problemer, som blev bragt i forgrunden med Keynes' bog.

I Part I definerer prof. Pigou meget grundigt de makroøkonomiske begreber, som han kommer til at operere med: beskæftigelse, arbejdsløshed, real- og pengeindkomst, pengemængde og omløbshastighed o. s. v. Han godtager udtrykkeligt de Keynes'ske definitioner på opsparing og investering og forkaster Robertson's definitioner, som efter hans opfattelse kun er et andet navn på det forhold, at indkomsten har ændret sig fra den ene »dag« til den anden.

Part II diskuterer først ligevægtsbegrebet. Hans ligevægtsbegreb er en ligevægt mellem de mængder, sælgerne ønsker at sælge (til den rådende pris), og de mængder, køberne ønsker at købe — mængderne her opfattet

ikke som absolutte mængder (market equilibrium), men som »rates per unit of time« (flow equilibrium); en sådan ligevægt kan strengt taget kun eksistere i den klassiske stationære tilstand, hvor nettoinvesteringen er nul (long-period flow equilibrium), men han opererer også med en pseudo-flow-equilibrium, hvor betingelserne for langtidsligevægten postuleres at være tilstede bortset fra, at nettoinvesteringen er positiv og konstant; når man kan tillade sig at operere med en sådan short-period flow equilibrium — det samme, som Keynes gjorde — beror det på, at nettoinvesteringen i det korte løb betyder så lidt i forhold til realkapitalbestanden, at denne kan betragtes som konstant og samtidig have en positiv væksthastighed. — Langtidsligevægten fremtræder naturligvis som et specielt tilfælde af short-period-ligevægten og blir behandlet som sådant i bogen.

Dernæst blir man præsenteret for de relevante variable og funktioner, og Pigou definerer de 4 typer af bankpolitik, som han opererer med alternativt: en »normal banking policy«, hvor centralbanken lader pengemængden stige eller falde når renten stiger eller falder; en bankpolitik, der tilsigter at holde den samlede pengeindkomst (MV) konstant; en bankpolitik, der holder konsumgodeprisen på et bestemt niveau, og en, der holder renten konstant. Han gør udtrykkelig opmærksom på, at man ikke på forhånd kan gå ud fra, at centralbanken altid er i stand til at gennemføre det bankpolitiske mål, den har sat sig, f. eks. at holde MV fast.

Han stiller nu sit system op — enkelthederne skal ikke omtales her — og efter elimination af en række variable ender han med et reduceret system i de 4 variable: beskæftigelsen i konsumgodeproduktionen (x) og i investeringsproduktionen (y), renten (r), og

pengelønsatsen (w). Hermed er systemet dog ikke determineret, da han foreløbig kun har 3 relationer. Der er mange forskellige muligheder for at finde en fjerde relation, men der er iflg. Pigou kun 2, der kan være tale om, hvis vi ønsker »to keep contact with reality«, nemlig enten

$$x + y = Q \text{ (konstant),}$$

d. v. s. at beskæftigelsen er givet »udefra«, eller

$$w = T \text{ (konstant),}$$

d. v. s. at pengelønnen kan betragtes som givet (fastsat av staten eller ved kollektive lønoverenskomster). Gælder den første av disse to ligninger — de kan naturligvis ikke begge gælde samtidig indenfor denne model — er ikke blot x og y , men også r bestemt indenfor modellen uafhængigt av pengelønnens højde (w); gælder derimod den anden, vil alle variable afhænge av parameteren T , og Pigou fastslår, at det i dette tilfælde er »no more correct to say that w determines ($x + y$) through r than it is to say that w determines r through ($x + y$); ingen av delene har nogen mening, siden der er tale om et simultant ligningssystem, hvor alt afhænger av alt. (Jfr. diskussionen mellem Pigou og Kaldor i *Economic Journal* 1937—38 om, hvorvidt virkningen på beskæftigelsen av en lønforandring sker via renten eller ej).

Efter en diskussion av, hvorledes man ud fra »stability conditions« og ad anden vej kan slutte sig til fortegnene for forskellige av systemets størrelser — det er hovedsagelig på dette punkt, at den reviderede udgave avviger fra førsteudgaven — drøfter Pigou nu, hvilken av de to ovennævnte tillægsbetingelser der stemmer bedst med virkeligheden. Keynes og hans efterfølgere beskyldte klassikerne, med Marshall og Pigou som de fornemste repræsentanter, for uden videre at have godtaget relationen $x + y = Q$, d. v. s. for at have forudsat at der altid var fuld beskæftigelse; på denne måde havde de naturligvis avskåret sig helt fra at kunne gi nogen forklaring på arbejdsløsheden. Pigou bestrider imidlertid, at klassikerne og han selv har forudsat — eller blot konkluderet —

at der altid er fuld beskæftigelse, og at ligning 4 i hans system derfor må have formen $x + y = Q$. Men hvad er da »the classical view?« Det klassiske synspunkt går, siger Pigou, kun ud på, at denne ligning ville gælde, hvis det økonomiske system ikke var udsat for »disturbances« av forskellig art. I virkeligheden eksisterer der sådanne »disturbances«; navnlig er pengelønnen »sticky«, d. v. s. den fjerde ligning kommer til at hedde $w = T$. Hermed er imidlertid ikke sagt, at relationen $x + y = Q$ er helt sat ud av spillet; Pigou hævder, at monopolismen på arbejdsmarkedet kun i det korte løb får afgørende betydning; i det lange løb er $x + y = Q$ »dominant behind the scenes« som en tendens, der sætter sig igennem via T (pengelønnen). Mekanismen er den, at en »for stor« arbejdsløshed før eller senere vil tvinge arbejderne til at ændre politik; forudsætningen er blot, at pengelønnen i det lange løb er fleksibel nedefter — en betingelse, der har været opfyldt i England — og at nedsættelse av pengelønnen alt andet lige øger efterspørgselen efter arbejdskraft. At denne mekanisme, der knytter beskæftigelse og arbejdskrafttilgang sammen med en »elastic string«, faktisk har virket, ser Pigou bekræftet ved, at beskæftigelsesprocenten — bortset fra cykliske bevægelser — holdt sig nogenlunde konstant i England før 1914; stigningen i arbejdsløsheden i mellemkrigstiden forklarer han ved Englands eksportvanskeligheder og arbejdernes tiltagende monopolisme. — Hele denne bevisførelse må uvilkårligt forekomme noget overfladisk og lidet overbevisende.

M. h. t. den klassiske renteteori hævder Pigou, at Keynes gjorde Marshall uret; når Marshall ikke lod indtægten optræde i opsparringsfunktionen, var det udelukkende fordi Marshall så på det lange løb, hvor beskæftigelsen og nationalindtægten kan betragtes som givne, medens Keynes' system var en korttidsmodel. Pigou anerkender iøvrigt Keynes' konsumtions- og opsparringsfunktion og udleder den ad deduktiv vej.

Herefter behandles langtidslignevægten som det specielle tilfælde, at nettoinvesteringen er nul. (Dette sidste gør ikke systemet overbestemt, for samtidig med denne ekstra betingelse kommer der en ekstra variabel ind,

nemlig realkapitalbestanden, der jo ikke længere kan betragtes som givet, men nu selv skal bestemmes i systemet). Ud fra sine formodninger om formen på de forskellige relevante funktioner påviser Pigou, at der antagelig er 2 løsninger i hans model: en high-level og en low-level stationary state, begge med fuld beskæftigelse. (Spørgsmålet om, hvordan en sådan langtidsligevegt med fuld beskæftigelse er mulig, diskuteres indgående af Pigou, men skal ikke omtales her; en udførlig behandling af dette problem findes f. eks. i Lawrence R. Klein's »The Keynesian Revolution«).

I Part III sætter Pigou sig nu for at undersøge, hvorledes beskæftigelsen — under de forskellige typer af bankpolitik — afhænger af pengelønnen og av formen på visse av systemets funktioner. På grundlag av den model, han har opstillet, og — alternativt hermed — av et par forenklede udgaver av modellen finder han matematiske udtryk for virkningen på beskæftigelsen og for de tilhørende multipliere for beskæftigelse og pengeindkomst; han søger da at finde ud av fortegn og — såvidt muligt — omtrentlige numeriske værdier for disse udtryk. Beregningerne findes i et imponerende appendix. Fremgangsmåden er imidlertid komparativ-statisk: man sammenligner forskellige ligevegtssituationer, der er karakteriseret ved forskellige værdier av lønnen og andre parametre. Noget ganske andet er, hvad der sker under overgangen fra een sådan korttidsligevegt til en anden, og hvorvidt en forandring i f. eks. lønnen overhovedet fører hen til den nye ligevegt, eller om den giver anledning til en kumulativ proces. Een ting er at sammenligne 2 ligevegtstilstande med forskelligt lønnivå, en anden ting er at undersøge virkningerne av en lønforandring i en oprindelig ligevegtstilstand. Om disse dynamiske problemer handler bogens Part IV, der konkluderer i, at den komparativ-statiske teknik, der blev benyttet i Part III til at beregne multipliere, må anvendes med stor forsigtighed; kun hvis den oprindelige forandring ikke anfægter den forudsætning, at de til enhver tid gældende priser (og renten) forventes at forblive gældende, kan man vente stabilitet, således at den statiske metode giver slut-

resultatet av den proces, der blir sat i gang.

»Employment and Equilibrium« er ikke nogen let bog at læse. Som altid er det en fornøjelse at læse Pigou's — såvidt en udlænding kan bedømme det — elegante og formfuldendte fremstillingsmåde, men hans særpregede betragtningsmåder, der ofte kan virke noget knudrede, gør bogen til tung kost. Væsentligt og uvæsentligt er blandet sammen på en måde, som ikke lader hovedpunkterne træde tilstrækkeligt klart frem. Vigtigere er det, at bogen virker som et udpræget stykke skrivebordsfilosofi. Man savner i høj grad forsøg på empirisk verifikation; navnlig prof. Pigou's omfattende matematiske multiplieberegninger virker noget sterile i betragtning af, at de funktioner, han opererer med, tildels svæver frit i luften. — Bortset fra disse indvendinger er »Employment and Equilibrium« en bog, man ikke kommer uden om. Den, der har læst Keynes, bør også læse Pigou. Og så bør man for resten både før og efter læse Lawrence R. Klein's »The Keynesian Revolution« for at få klart begreberne, hvad der kan være tiltrængt efter læsningen av både »General Theory« og »Employment and Equilibrium«. Store mænd er som bekendt ikke altid deres egne bedste fortolkere.

Sven Danø.

Eli F. Heckscher. Studium och undervisning i ekonomisk historia. C. W. K. Gleerups förlag, Lund 1951. 78 sider. Pris 3,50 sv. kr.

I dette lille skrift, der er udgivet af Sveriges yngre läroverkslärarens förening som led i en serie småskrifter om undervisningsproblemer ved de svenske skoler, giver Heckscher i det væsentlige et resumé af sin tidligere behandling af emnet rundt om i sine bøger og artikler. Da skriftet vel i første række henvender sig til læsere, hvem især økonomiske tankegange ligger fjernt, er der lagt særlig vægt på at præcisere, hvorved økonomisk historie adskiller sig fra andre former for historieskrivning.

Der fremdrages herunder en række udmærkede eksempler på det økonomiske indhold i belysningens, transportens og andre områders historie. Det præciseres videre, at økonomisk historie ikke er identisk med den økonomiske

lovgivnings historie. Derefter omtales »vad økonomi är«, hvorved der i dispositionen er banet vej for en placering af økonomisk historie som *et led* i al anden historieskrivning, idet forf. som bekendt tager afstand fra en materialistisk historieopfattelse og stærkt betoner vekselvirkningen mellem økonomiske og ikke-økonomiske faktorer i historiens gang.

Om man med held kan operere med en sondring mellem økonomiske og ikke-økonomiske faktorer i udviklingen, får stå hen. For anm. forekommer det noget summarisk, på grundlag af en sådan sondring, at udvalgte perioder, hvis udvikling til forskel fra andre perioders især er bestemt af økonomiske faktorer og derfor primære arbejdsmarker for økonomisk historieforskning. H. peger her på 18- og 1900 tallets historie som en særlig vigtig arbejdsmark. Men beror det ikke snarere på, at vi véd så meget om netop denne periodes økonomiske indhold til forskel fra tidligere perioder, for hvilke det i første række er politiske begivenheder og strømninger, vi har kendskab til?

I spørgsmålet om den økonomiske histories plads som en selvstændig disciplin eller blot som et led i den historiske skærer H. igenem »utan tvekan« og tildeler den »två fassader, av vilka den ene vetter emot historien och den andra emot ekonomien« (ligesom kirkehistoriens sammenhæng med teologien og retshistoriens med juraen). Opgaven ligger såvel i anvendelsen af de metoder, hvormed teorien klarlægger nutidens økonomiske sammenhænge, på et historisk forløb som i at klargøre de historiske forudsætninger for de økonomiske kræfters spil.

Dette er vel også det nærmeste man kan nå til. Læsere med økonomisk indsigt kunne dog måske nok have ønsket en lidt mere dybtgående diskussion af teoriens forhold til historien. Dels fordi H.s omtale af økonomisk teori som spørgsmålet om økonomisering med knappe goder synes at tiltrænge et supplement, når teorien har anerkendt den historiske virkelighed, at der til tider ikke økonomiseres og påtaget sig at levere redskaber til analyse af disse situationer. Men især fordi den del af teorien, der stiller sig samme mål, som H. tildeler økonomisk historie, — at forklare økonomiske forandringer — kun behandles ret ufuldstændigt.

Bortset fra denne måske ret traditionelle behandling af teorien, som må ses i forbindelse med skriftets primære formål, er det imidlertid forbavsende, hvor mange sider af problemkredsen, forf. når at strejfe, samtidig med, at der også er blevet plads til en omtale af placeringen af økonomisk historie i skoleundervisningen.

Let læst som skriftet er, bl. a. fordi anvendelsen af en lang række eksempler konkretiserer tankegangene, kan det derfor varmt anbefales både som en førstehandsorientering og som hjælp til at klargøre tanker, man i forvejen måtte have gjort sig om emnet.

P. E. Milhøj.

Maurice Dobb: Soviet Economic Development since 1917. Routledge & Kegan Paul, Ltd. London 1949 (second impression) 474 s. Pris: 18 sh.

Denne bog falder i 3 dele. I. del indleder med at fastslå betydningen for den økonomiske viden af, at der fremlægges en redegørelse for den økonomiske udvikling i Rusland. Denne indledning bliver næsten i 1. kapitel uddybet til en vurdering af hele udviklingen. I to følgende kapitler gives der en skildring af det økonomiske samfund, som bolsjevikerne overtog. II del af bogen er en omhyggelig redegørelse for Ruslands økonomiske historie under krigskommunismen, Nepperioden og de forskellige femårsplaner. III del uddyber den historiske fremstilling ved kapitler om plansystemet, det finansielle system, industriens lokalisering, fagforeningsforhold, lønninger og arbejdsbetingelser.

For den, der har arbejdet sig gennem Baykovs standardværk om samme emne, er der næppe meget nyt at hente fra Dobbs II og III del; men Dobb er lettere at læse end Baykov. Derimod har det indledende vurderende afsnit fuldt ud nyhedens interesse. Dobb gør opmærksom på, at den traditionelle (angelsaksiske) ligevægtsøkonomi må omformes væsentligt, når man skal tage stilling til en virkeligheds dynamik, som den russiske udvikling. De mange muligheder, som ligevægtsøkonomien arbejder med, bliver i den virkelige verden begrænset til få. Der kan ikke uden videre vælges mellem fremstilling af produktionsmidler og konsumartikler. Den

lave levestandard i Rusland før krigen var bl. a. et resultat af dårlige transportmidler. Transportmidlernes udbygning var nødvendig for en højere levestandard, men uden hjælp udefra krævede det en betydelig sværindustri. En sådan udvikling kunne kun fremmes under et plansystem, idet den meget lave levestandard, der oprindeligt var i Rusland, betød et stort latent behov for konsumvarer, der under et liberalt system ville have udelukket de store investeringer i sværindustrien. Samtidig gør Dobb opmærksom på, at femårsplanerne samtidig med investeringsprogrammerne regnede med en stadig forbedring af konsumtionen. Over for vesteuropæiske tvivlere på dette punkt henviser Dobb til den betydelige arbejdskraftreserve, som var til stede i det russiske landbrug. Forøgelsen af landbrugets produktivitet er den allervæsentligste faktor i den industrialisering og levestandardforbedring, som har fundet sted under de russiske femårsplaner.

Investeringsforøgelsen og vandringen til byerne, der er sammenknyttede led i industrialiseringsprocessen, må efter Dobb betyde stigende pengeindkomster. De stigende pengeindkomster medfører igen høje priser på forbrugsvarerne og en voksende margin mellem forbrugerpris og omkostninger, som netop — i form af omsætningsafgifter — bruges til at finansiere investeringerne.

I denne forklaring på udviklingens sammenhæng kan man følge Dobb, og de følgende dele om den økonomiske historie bekræfter også, at dette er hovedtrækkene; men en vigtig side af problemet er jo, hvordan denne udvikling har kunnet sætte sig igennem over den menneskelige faktor og med et sådant resultat, at industrialiseringen i Rusland har udviklet sig med en sådan fart, at det i en generations levetid på trods af to krige næsten har været muligt at indhente Vesteuropa, som man ved første verdenskrigs begyndelse lå mere end 3 generationer bag efter. Dette er efter Dobb planøkonomiens resultater, og han begrundet disse resultater med forskellige forklaringer, hvoraf nogle er acceptable som betydningsfulde, andre meget vanskelige at finde særlig væsentlige. Den til systemet knyttede omformning af fagforeningerne, det differentierede lønsystem og stakhanovbevægelsen hører til de acceptable.

Det samme gælder finansieringens fordeling fra de centrale planmyndigheder ud til de enkelte lokale områder. Derimod har man vanskeligere ved at blive overbevist om, at den sovjetrussiske kapitalopfattelse, hvorefter kapitalapparatet er en social arv, som skal afleveres forberedt til næste generation, kan betyde så meget for kapitalapparatets opbygning som den kapitalistiske ejendomsret. Ligeledes stiller man sig tvivlende over for, hvor meget der faktisk er opnået ved opdragelse til samarbejde. Her kommer man til et spørgsmål, som ikke kan klares uden redegørelse for det politiske system, partipolitik og udrensningsmanøvre; men herom er der meget lidt i Dobb's bog.

Det er allerede fremgået, at Dobb er udpræget positiv i sin stillingtagen over for udviklingen i Sovjet. Det burde ikke afholde folk med en helt anden indstilling fra at give sig i kast med bogen. Selv om den er velvillig, er der ikke tale om propaganda, og den fremlægger en række kendsgerninger om udviklingen i Rusland, som bør kendes blandt økonomer og fortjente udbredelse langt ud over deres kreds.

Niels Banke.

Erik Dahmén: Svensk Industriell Företagarverksamhet. Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919—1939. Industriens Utredningsinstitut. Stockholm 1950. Band I og II. 399 + 295 sider. Pris: 28 sv. kr.

I dette omfattende værk, hvor 1ste bind indeholder beskrivelsen og analysen og 2det bind det statistiske materiale samt redegørelse for dets fremskaffelse og behandling, har forfatteren beskrevet den svenske industris udvikling i mellemkrigsårene.

I det foreliggende arbejde gives en historisk og statistisk skildring af svensk industri. Bogens vægt er midlertid ikke lagt på den historiske skildring, men derimod på analysen af omdannelsesprocessen i svensk industri. Dahmén's arbejds metode er at indordne de historiske undersøgelser i et analyseskema bygget på »explicita teoretiska frågeställningar» og hans tanke er i virkeligheden at sammenkæde konjunkturforskningen og historisk skrivningen. Der er dog i denne henseende mere tale om et perspektiv end om et egentligt mål for undersøgelsen.

Forfatteren gør gældende, at opmærksomheden hidtil i for ringe grad har været rettet mod de problemer, der knytter sig til begreberne: nye varer, ny teknik, nye organisationsformer samt strukturelle virkninger af statens økonomiske politik.

Utvivlsomt er det rigtigt, at de strukturelle ændringer i samfundslivet fortjener en større agtpågivenhed, og studiet af disse forhold kan sikkert give værdifulde bidrag til moderne samfundsmæssige balancekalkuler, hvor der arbejdes med begreber som nationalindkomst, likviditet, investering, forbrug etc., og forfatteren mener, at studiet af omdannelsesprocesserne kan give vægtige bidrag til konjunkturforskningen.

I kapitel 4 forelægges omdannelsesanalysebegreber og problemstillinger. Blandt de vigtigste er analysen af virksomheds-etableringen og »dødeligheden«, som er statistisk belyst, men desuden arbejdes der med en række begreber, som hjælper til at uddybe og forklare sammenhængen. Som eksempler på disse begreber kan nævnes innovation, fejlinvestering, markedsudvidelse og -indskrænkning, strukturelle spændinger og udviklingsblokke. Begrebet innovation i forbindelse med spørgsmålet om nye produktionsmetoder, nye varer, gives der en udmærket teoretisk og praktisk forklaring på. Udviklingens balanceproblem analyseres ved anvendelse af begrebet udviklingsblok, idet forfatteren omtaler udviklingen i en række industrier, som alle er påvirket af den samme tekniske eller økonomiske nydannelse f.eks. elektrificeringen. De økonomiske problemer, der opstår omkring en sådan udviklingsblok kan f.eks. være, hvorvidt der er harmoni mellem de forskellige industrigrupper. Dahmén's fremstilling indeholder mange nye og værdifulde betragtninger, og selv om forfatteren i sine slutninger undertiden går noget videre end det foreliggende materiale synes at berettigede til, indeholder hans behandling af samfundslivets strukturforhold en sådan rigdom af tankevækkende problemstillinger, at der bliver rigeligt at skrive på forfatterens kreditside.

I bogens II-del, kapitlerne 5-9, redegøres for ændringerne i produktionsforhold og varedistribution (mærkevarernes fremtrængen). Den svenske grubeindustri's udvikling omtales,

og endvidere berøres de forhold, der knytter sig til udviklingen på en lang række områder f.eks. 8-timers dagen, transportvæsenet, bilerne, elektrificeringen, centralvarmen, og i denne sidste forbindelse ændringerne i beklædningsvanerne, som atter påvirker forholdene i beklædningsindustrien.

I III-del, kapitlerne 10-15, behandles nyetableringen i industrien, udviklingen i bestående virksomheder og industribedrifters dødelighed. Særlig interesse knytter der sig til nyetableringens og dødelighedens karakteristika.

Før første verdenskrig var det især engroshandelens folk og de højere samfundsklasser, der etablerede og financerede nye industribedrifter, men karakteristisk for mellemkrigsårene var, at nye industribedrifter nu blev etableret af funktionærer og arbejdere fra de gamle industribedrifter. Arbejdernes tekniske uddannelse og kulturelle højnelse har været afgørende for denne ændring, og endvidere peges der på, hvorledes elektromotoren har muliggjort en relativ let og billig etablering. I jern- og stålindustrien var nyetableringen beskeden, idet kapitalbehovet var for stort, men f.eks. i værktøjsindustrien var der en livlig etableringsvirksomhed i mellemkrigsårene. De nye virksomheder var gennemgående små og forblev små. Ofte er de nye virksomheder vokset op i tilknytning til eller i ly af gamle, store virksomheder, og ikke sjældent står småbedrifterne som underleverandører til større bedrifter. Iøvrigt er den livlige etableringsvirksomhed i mellemkrigsårene hyppigt båret frem af nye varer, som f.eks. trikotagevarer, mineralvand, beton, og undertiden er etableringen typisk lokalt betonet. De nye og små industribedrifter fremstiller hyppigt færdigvarer, og forfatteren gør gældende, at dette ikke alene står i forbindelse med den førte økonomiske politik — specielt valutapolitiken, men at der også i tiden var en naturlig tendens — den øgede differentiering — som begunstigede færdigvareindustrien.

I det afsluttende afsnit vurderer forfatteren den betydning, studiet af omdannelsesprocesserne i industrien kan have for konjunkturforskningen.

Det er på forhånd klart, at omdannelsesprocessen kan skabe svage sektorer i nærings-

livet, og at en progressiv fremskridtsbevægelse medfører følsomhed overfor krise- og depressionssincitamenten bliver især klart, når det åbenbares, at der har været disharmoni i en udviklingsblok. Imidlertid vil det altid under en fremadskridende udvikling være vanskeligt at afgøre om ekspansionstendensen eller depressionstendensen vejer stærkest. Forfatterens egen konklusion er, at manglende harmoni i en udviklingsblok næppe er dominerende som depressionsskabende faktor, men at forholdet afgørende virker til skærpelse af depressionen, og dermed bliver man i virkeligheden henvist til at søge tilbage til den gængse konjunkturanalyses behandling af pris- og indkomstændringer.

Det er undertiden vanskeligt at få fat på sammenhængen mellem omdannelsesprocessen og konjunkturudviklingen. Der gives oplysning om en lang række specielle forhold i de enkelte svenske industrier, og man føler sig ikke altid helt overbevist om, at de spændinger, der påvises at have været til stede, har haft den indflydelse på konjunkturbevægelsen, som forfatteren mener. For konjunkturforskningen er bogen dog nyttig, fordi den fremhæver nødvendigheden af mere differentierede analyser og advarer mod overdrevne generaliseringer. Som forfatteren selv til slut siger, efterlader bogen det indtryk, at konjunkturstudiet ikke alene bør beskæftige sig med konjunkturyklens totalbegreber, men at det er nok så vigtigt at arbejde med de omdannelsesprocesser, der foregår i samfundet, og måske vil det vise sig, at arbejdet med de strukturelle problemer i samfundet bliver en genvej for konjunkturforskningen.

For den praktiske økonomiske politik vil undersøgelser af samfundsstrukturens ændringer iøvrigt være af væsentlig betydning. Foruden at disse forhold har betydning for meget dagligt administrativt arbejde, vil det også under overvejelserne om, hvilken almindelig økonomisk politik, der skal føres, være betydningsfuldt at have kendskab til de spændinger, som samfundsstrukturen og kampen mellem gammelt og nyt indebærer.

Når man læser bogen, drager man ustandselig sammenligninger til danske forhold, og det ønske opstår uvilkårligt, at en tilsvarende dybtgående undersøgelse af danske struktur-

forhold var til rådighed. I de undersøgelser, som foregår i trustkommissionen, produktivitetsudvalget og arbejdsmarkedskommissionen bliver en række danske strukturforhold belyst, og med tiden kunne der måske blive lejlighed til at samarbejde disse kommissioners arbejde til en mere generel analyse af danske strukturproblemer.

A. Sonne.

Eduard Wytttenbach: Die wechselseitige Konjunkturabhängigkeit von Landwirtschaft und Industrie in den U. S. A., 1919-1941. A. Francke AG, Verlag, Bern 1947. 250 sider. Pris 28 sv. fr.

Medens flere ældre Forfattere har behandlet Forholdet mellem Industri og Landbrug i al Almindelighed, har Dr. Wytttenbach klogeligt begrænset sig til et bestemt Land og en bestemt Tidsperiode.

Bogen er delt i fire Hovedafsnit.

I første Afsnit gives nogle indledende Bemærkninger om »Das Wesen der Konjunkturschwankungen« med en Diskussion af Indexrækker, Sæsonudjævning m. m., hvorefter Forfatteren opstiller et Skema over amerikanske Konjunkturer siden 1919 med en meget rigoristisk Inddeling, den sidste Cyklus ser saaledes ud: Erholung Juli 1938—Maj 1939; Aufschwung Juni 1939—Maj 1947; Rückschlag; Depression.

2. Afsnit giver en foreløbig Karakteristik af Landbrugskonjunkturer i U. S. A., medens de to følgende Afsnit er Bogens Hovedbidrag.

I 3. Afsnit undersøges Landbrugets Afhængighed af Industrien. Det begynder med en kort Gennemgang af tidligere Litteratur om Emnet og beskæftiger sig derefter under Anvendelse af et mægtigt Kurve- og Tabelmateriale med »Die empirische Analyse«.

Forfatterens empiriske Metode er den efter Anmelderens Mening meget farlige, at to (sjældent flere) Tidsrækker afbildes i samme Koordinatsystem, hvorefter Kurvernes Forløb kommenteres, og kun i Tilfælde af Uoverensstemmelser drages flere Variable ind i Diskussionen til Forklaring af »Afvigelserne fra det normale«.

Selvom Forfatteren nok er klar over, at

Metoden har visse Svagheder, forsøger han i intet Tilfælde at foretage Korrelationsanalyser med flere Variable, men slaar sig til Taals med de ofte meget høje Korrelationer mellem de Variable to og to.

Hertil maa bemærkes, at man maa betragte de mange Variable *paa een Gang* (saa vidt det er teknisk overkommeligt), og at det kan være meget farligt skiftevis at betragte dem to og to sammen.

Først konstateres det, at Indkomsterne fra de forskellige Landbrugsprodukter er meget stærkt korrelerede med Priserne for samme Produkter, og at Landbrugets Indkomstvariationer saaledes især er et Prisfænomen, medens Produktionsvariationer er af mindre Betydning. Da dette leder Tanken hen paa Efterspørgselsvariationer som den dominerende Aarsag til Landbrugets Indkomstvariation, foretages en Sammenstilling af udbetalt Løn til Fabriksarbejdere og Landbrugets Pengeindkomster, hvor en meget høj Korrelation er aabenbar.

Samme typiske Forløb har Konsumentudgifter til Kød samt Priserne paa Kød- og Mælkeprodukter samt paa de enkelte Varer Flæsk, Oksekød, Mælk og Smør.

»Man kann also die Lohnsummenkurve gewissermassen als »normale« Bezugslinie betrachten, obschon es sich um einen komplexen Zusammenhang handelt. Soweit Abweichungen vorkommen, wollen wir die diese bewirkenden Kräfte als modifizierende Faktoren bezeichnen«.

Blandt Modifikationerne nævnes bl. a.: Høstens Størrelse, Svinecykler, Nedslagning af Kvæg paa Grund af Tørke og Landbrugs-eksporten, hvilken sidste bortset fra Svingninger viser en Strukturændring: 1910—14 19,5 %, 1924—29 17,4 % og 1929—38 9,8 % af Landbrugets Pengeindkomst.

Priserne paa Korn, Bomuld og Flæsk paa- virkes noget, Prisen paa Oksekød meget lidt, og Priserne paa Mælk og Smør synes at være næsten upaaavirkede af Udbudsvariationer.

Som Opsummering af Afsnittet fremhæves det, at kun under Højkonjunktur i den amerikanske Industri kan det amerikanske Landbrug faa gode Kaar: 1) Priserne paa Landbrugsprodukter stiger stærkere end Priserne paa Industriprodukter; — 2) Afsat Mængde stiger; — 3) Gennem øget Import faar Ud-

landet Valuta, som muliggør øget Eksport af Landbrugsvarer; — 4) En Del af Landbrugets Overskudsbefolkning trækkes ind til Industrien uden Fald i Landbrugsproduktionen.

I Afsnit IV behandles Virkningerne fra Landbrug til Industri.

Om det klassiske Problem vedrørende Høstvariationernes Betydning siger Forfatteren, at hverken Landbrugets Indkomst- eller Prisvariationer i særlig Grad afhænger af Høstens Størrelse, men snarere af »den almindelige Konjunktur«.

»Eine Hauptschwierigkeit der Klärung dieser Abhängigkeiten stellt die Isolierung jener Preisbewegung landwirtschaftlicher Produkte dar, die nur durch die Ernteschwankungen verursacht ist. Wie uns bekannt ist, spiegeln sich in den Agrarpreisen zwei grundverschiedene dynamische Systeme wider, wobei die konjunkturelle Einflussphäre im allgemeinen die grössere Wirkung hat. Eine genaue Erfassung der Stärke der Einflussnahme des einen oder andern Systems ist nicht möglich; wir sind dabei auf Mutmassungen angewiesen«.

Værdien af en statistisk Analyse er vel netop den, at den kan fortælle os noget om *Styrken* af Paavirkninger mellem forskellige Variable, medens Teorien (Hypotesen) om Paavirkningernes Art maa opstilles paa Grundlag af faglig Indsigt i Problemerne. Teorien om Paavirkningernes Art kan vel aldrig bevises, men nok modbevises ved den statistiske Analyse.

Forfatteren fremhæver derefter, at den af en stor Høst forårsagede Oplagring (evt. finansieret af Staten) skaber Indkomster, som ikke modsvares af et samtidigt større Vareudbud, hvilket kan sætte ekspansive Processer i Gang — *men* drejer det sig om meget store Høstudbytter af f. Eks. Hvede eller Bomuld, og er Staten ikke Køber, kan der opstaa ufrivillige Lagre, som i hvert Fald ikke øger, men snarere mindsker Landbrugets disponible Indkomster, og — hvad Forfatteren især understreger — som kan fremkalde kraftige Prisfald paa de stærkt spekulationsbetonede Børser, hvilket let »smitter« Priserne paa Industrivarer med Produktionsindskrænkning til Følge.

Herudover nævnes 7—8 andre Virkninger af Høstændringer, som imidlertid alle bagatelliseres.

Virkningerne af Høstudsving skulde altsaa

være den, at en stor Høst virker depressivt og en lille ekspansivt.

Imidlertid synes Landbrugsproduktionens Størrelse i Mellemkrigstiden især at være bestemt af Konjunkturudviklingen, og Forfatteren slutter sine Bemærkninger om Høstens Indflydelse saaledes:

»Aber erst durch das Zusammentreffen einer stark erweiterten oder eingeschränkten landwirtschaftlichen Produktionskapazität mit einer naturbedingten grossen oder kleinen Ernte, waren die Bedingungen für die Auslösung tiefgreifender konjunktureller Reaktionen geschaffen«.

Om Landbrugets Pris- og Indkomstudvikling siges det, at selvom den hovedsagelig maa betragtes som bestemt af Industriens Forhold, gaar der naturligvis stærke Virkninger tilbage til Industrien.

Da Landbrugets Priser stiger og falder stærkere under Konjunkturen end Industripriserne, bliver der langt mindre Produktions- og Beskæftigelsesvingninger i den organiske end i den øvrige Industri.

Landbrugets Indkomstsvingninger bevirker Svingninger i Køb af Industrivarer, især Maskiner, Kunstgødning etc., men ogsaa almindelige Forbrugsvarer.

Ligeledes medfører Indkomstsvingningerne paa Grund af Landbrugsbefolkningens udprægede Spareindstilling Likviditetsændringer for Bankerne.

Konsekvensen af Bogens Analyse bliver alt-saa, at ingen større Sektor indenfor Erhvervs-livet kan have gode Kaar, saafremt det samme ikke er Tilfældet i andre Sektorer, men samtidig paavises Industriens dominerende Betydning for den amerikanske Konjunktur.

Bogen er meget svag som empirisk Under-søgelse, men p. G. a. det store Antal faktiske Oplysninger om amerikansk Landbrug-Indu-stri-Vekselvirkning samt de mange common sense Betragtninger over et lidet behandlet Problem er den alligevel værd at læse.

Knud Rasmussen.

O. Loff og Jens J. Lund: Driftsøkonomi. Gads forlag, Kbh. I. del 1948, 255 s., pris: 15,00 kr. II. del 1950, 266 s., pris: 16,00 kr.

Bogen er skrevet til brug for undervisnin-gen i det nyindførte fag driftsøkonomi ved handelsskolerne. Forfatterne har derfor dels

ved emnets afgrænsning taget hensyn til han-delsskolernes fagområder, dels lagt særlig vægt på merkantilt orienterede problemer. Bogens afgrænsning er f. s. v. klar nok og tillige klart nok motiveret i handelsskolernes specielle er-hvervsuddannelses-formål. Alligevel forekom-mer det beklageligt, at disse skolers undervis-ning i driftsøkonomi holder sig på så lang afstand af emner, der tangerer det samfunds-økonomiske. Under nutidens statsregulerede kapitalisme er det særlig påkrævet at fast-holde et videre perspektiv også når man un-dersøger den enkelte virksomheds forhold.

Der er således ikke noget afsnit om offent-lige virksomheders driftsøkonomi og takst-politik eller om driftsøkonomiske virkninger af offentlige reguleringer og støtte til erhvervs-livet. Under omtalen af afskrivninger rede-gøres ikke for beskatningsreglerne for ordi-nære og ekstraordinære afskrivninger. Koope-rationens driftsøkonomiske problemer behand-les meget kort (4 sider) og kun i forbindelse med detailhandelens former; også det forret-ningsmæssige erhvervslivs organisationsformer berøres kun i forbigående.

Når dette er sagt, må det tilføjes, at be-handlingen af de emner, der ligger inden for de afstukne rammer, gennemgående er både grundig og systematisk — til tider måske for udførlig og systematisk, med en glæde ved terminologisk opdeling i underbegreber, som selv den mest pædagogiske læser har ondt ved at følge. Denne omhu for udtømmende gen-nemgang af alle situationer 1), 2), 3) o. s. v. i henseende til faktorerne a), b), c), o. s. v. har medført, at bogen er svulmet rigeligt op med mindre nødvendigt stof. Hellere måtte forfatterne have indskrænket de almindelige betragtninger i alle afsnit (på bekostning af systematikken) og tilføjet flere konkrete eksempler og oplysninger fra virkeligheden — således som de bl. a. har gjort det i omtalen af mærkevarer og i det udmærkede afsnit i II. del om driftsbøgføring. I forbindelse med omtalen af faste omkostninger i I. del kunne man have ønsket, at de faste omkostningers stadigt voksende rolle og følgerne heraf for virksomhedsstørrelse, prispolitik m. m. var blevet berørt.

I det indledende afsnit i I. del tildeler for-fatterne noget summarisk de alm. tekniske produktionslove gyldighed ikke blot for land-

brug og anden råstofproduktion, men »i det store og hele« også for industri og handel, uden at understrege disse statiske loves yderst begrænsede virkelighedspræg m. h. t. forudsætningerne i et samfund under udvikling.

Kapitlet om prisdannelse og prispolitik (i I. del) hører til bogens bedste. Foruden indgående deskriptive afsnit om markedsformer m. m. indeholder det en klar fremstilling af elementære statiske prisdannelsesproblemer under frikonkurrence, monopol og forsk. former for ufuldkommen konkurrence. I sammenhæng hermed gøres rede for mærkevarer og anden varedifferentiering m. m. Blot savner man en klar fremhævelse af det uundgåelige vilkårlighedsmoment i enhver fordeling af faste omkostninger på produkter i fælles udbud. Side 164 i I. bind er forfatterne lige ved at udnævne reklamen til en selvstændig produktionsfaktor (den »producerer afsætning«). Det må dog vist kaldes begrebsmæssig inflation.

I II. del ligger tyngdepunktet i et stort kapitel om regnskabsvæsen, som bl. a. udmærker sig ved en ret levende fremstilling, gode diagrammer og interessante oplysninger om den faktiske anvendelse af en lang række kalkulations- og regnskabssystemer m. v.

Bogen slutter med en udførlig litteraturfortegnelse, men i forb. m. selve teksten, som ofte henviser til »foretagne undersøgelser« o. lign., savner man totalt kildeangivelser. De burde være indføjet i fodnoter de pågældende steder.

Kai Lemberg.

James S. Dusenberry: Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1949. 128 sider. Pris: 2.50 \$.

Studies in Income and Wealth, Vol. XI. National Bureau of Economic Research, New York 1949. 450 sider. Pris: 6.00 \$.

Siden Keynes' *General Theory* har forbrugsfunktionen stået i brændpunktet for den teoretiske debat. Det turde være et godt eksempel på den — ikke altid frugtbare — bevægelse fra mikro-teori til makro-teori, som *General Theory* udløste: Mens efterspørgselsundersøgelser før 1936 næsten altid

drejede sig om efterspørgslen efter individuelle varer blev interessen nu koncentreret om det totale forbrugs bestemmelsesgrunde. De hertil knyttede statistiske undersøgelser har bygget på husholdningsregnskaber og de totale nationalindkomsttal. Dusenberry's bog tager således et centralt, omdiskuteret og — viser det sig — stadig frugtbart emne op. Bogen er ikke uangribelig — indvendinger melder sig stadig under læsningen — men er i hvert fald særdeles inspirerende og giver helt centrale (og originale) bidrag.

Dusenberry (D.) udvikler to supplerende hypoteser om forbrugsfunktionen, en hypotese for langtidsbevægelsen og en for det korte løb. Begge hypoteser konfronteres med de givne data — og afkræftes ikke. Den centrale hypotese for langtidsbevægelsen i forbruget eller — hvad der kommer til det samme — opsparingen gives i kap. III: »A Reformulation of the Theory of Saving«. Baggrunden for denne »reformulation« er dette forhold, at på trods af en stærk stigning i realindkomsten — for USA findes tal c. 70 år tilbage — finder man ikke den stigning i opsparelskvoten, som man vilde vente ud fra teorien om en forbrugsfunktion à la Keynes. For at forklare dette, går D. tilbage til den almindelige efterspørgselsteori og hæfter sig her ved det forhold, at den er udviklet ud fra en forudsætning om, at der ligger individuelle behov bag efterspørgslen til forbrug. Man har dermed overset, at der fuldt så meget er tale om et socialt behov. Ethvert individ (forbrugsenhed) ser sig omgivet af en række fristelser til forbrug. Da indkomsten er begrænset, er det nødvendigt at modstå de fleste af disse fristelser. Om det lykkes, ikke alene at holde forbruget så langt nede, at indkomsten slår til, men tilmed at gennemføre en positiv opsparing, bestemmes først og fremmest af miljøet. Primitivt udtrykt, så må man — og vil hellere end gerne — hyle med de ulve, man er iblandt, og man bliver rasende misundelig hvis man ikke kan gøre det. Følgen er, at man på den ene side ikke nødvendigvis ændrer sit forbrug, når indkomsten ændres, og på den anden side kan man få en ændring i opsparingen (forbruget), uden nogen ændring i indkomsten — »... the habit

pattern can be broken without a change in income or prices. For any particular family the frequency of contact with superior goods will increase primarily as the consumption expenditures of others increase. When that occurs, impulses to increase expenditure will increase in frequency, and strength and resistance to them will be inadequate. The result will be an increase in expenditure at the expense of saving« (p. 27). Dette er D.'s »demonstration effect«. Det bliver således en sammenligning med andres forbrug (i samme miljø), som kommer til at inducere et forøget forbrug — ».... The dissatisfaction with his consumption standard which an individual must undergo is a function of the ratio of his expenditures to those of people with the associates.« (p. 32).

På dette tidspunkt foretager D. så sit spring. Han fortsætter nemlig således: »Thus if C_i is the consumption expenditure of one individual and V_i is his utility index, we may write $V_i = V_i[C_i/\sum a_{ij} C_j]$ where C_j is the consumption of the j th individual and a_{ij} is the weight applied by the i th consumer to the expenditure of the j th.« Dette ser særdeles tilforladeligt ud. Men der ligger noget af en tilsnigelse i disse få linjer. D. fortsætter nemlig med at indføre intertemporære valg for at få opsparingen - som er en afvejning mellem nutidigt og fremtidigt forbrug - med i billedet. V_i bliver da udvidet og man får - idet valget mellem nutidigt og fremtidigt forbrug analogt betragtes som først og fremmest et socialt valg -:

$$V_i = f_i(C_{ij}/R_i, \dots, C_{in}/R_i, A_{ij}/R_i \dots A_{in}/R_i).$$

hvor $R_i = \sum a_{ij} C_j$, C_{ik} er individets forbrug i k 'te periode og » A_{ik} is the value of his assets in the k th period«. Dette bliver nu til et ordinært maximeringsproblem¹⁾, som løst giver de n determinerende ligninger:

$$C_i/R_i = f(Y_i/R_i \dots Y_{in}/R_i, A_i/R_i, r_1, r_2, \dots, r_n)$$

hvor Y_i er forventet indkomst, r 'erne rentesatser og A er »current assets«. Nu falder

¹⁾ Det analoge tilfælde uden nogen forudsætning om afhængighed i valghandlingskortene findes løst i detaljer hos Lawrence R. Klein, *The Keynesian Revolution*, MacMillan 1947, se »Technical Appendix«.

bomben: Antag at alle Y 'erne og A 'erne vokser proportionalt med en faktor (k). Det ses da straks, at hvis C_i også vokser med k , vil disse nye værdier af C_i være løsninger til de determinerende ligninger; thi $R_i = \sum a_{ij} C_j$ således at altså tæller og nævner hele vejen igennem vokser proportionalt. Hokus pokus: »It follows that in equilibrium, consumption is proportionate to income and the savings ratio is independent of the absolute level of income.« (p. 37).

Det er imidlertid åbenbart, at denne konklusion — som næsten synes uundgåelig i kraft af en særdeles besnærende fremstilling — følger af den lille forudsætning, der indsniges med relationen

$$V_i = V_i[C_i/\sum a_{ij} C_j]$$

Denne uskyldighed hjælper godt. Thi om man i stedet — hvilket egentlig måtte synes nok så naturligt — havde sagt:

$$V_i = V_i[C_i, \sum a_{ij} C_j]$$

hvilket igen blot vil sige, at man havde været lidt mindre rigoristisk og havde indskrænket sig til at sige, at nytten afhænger af ens eget forbrug og andres forbrug, så vil det være åbenbart, at man var kun nået frem til D.'s konklusion ved at indføre begrænsede forudsætninger — som måske straks ville have været mindre besnærende — om forbrugsfunktionens homogenitet. Teoriens statiske karakter indsnævrer naturligvis også gyldighedsområdet.

D.'s hovedkonklusion bliver, at den totale opsparings andel af indkomsten er uafhængig af totalindkomstens absolutte højde, og at den individuelle opsparringstilbøjelighed vil afhænge, ikke af indkomsten, men af indkomstens relative højde, dvs. nummeret i indkomstfordelingen. Det er en meget dygtigt opstillet hypotese. Men man reagerer uvilkårligt overfor forf.s. kategoriske afvisning af andre muligheder. (I kap. VII — »Conclusions« — er der tilløb til en indrømmelse: »Partly for reasons of exposition we have stated the case in a somewhat bald and uncompromising way.« (p. 112).

D. giver et smukt eksempel til efterfølgelse ved ikke blot at fremstille sin hypotese og anse den for tilstrækkelig underbygget ved

D.'s indsats er en dobbelt, Han bryder med forudsætningen om uafhængighed i valghandlingskortene, således som refereret ovenfor. Hans næste oprør er imod forudsætningen om reversibilitet. Til disse to ændringer i den gængse teori knytter han sine to hypoteser om forbrugsfunktionen: afhængigheden i det lange løb (omtalt ovenfor) og afhængigheden i det korte løb. Det sidst nævnte udvikles i kap. V — »Short-Run Fluctuations in Savings». Kapitlet — som iøvrigt vil være kendt fra D.'s bidrag til Alvin H. Hansen festskriftet — har en indledning, som er »frit efter Haavelmo». Teorien om behovene som sociale fænomener tages derefter op igen og indbygges i en teori om forbrugets reaktion overfor kortvarige svingninger i indkomsten. Kort udtrykt er ideen den, at på grund af de sociale bånd er forbruget uelastisk nedad. Når indkomsten falder vedligeholder man forbruget fra de tidligere gode år, hvorfor opsparingen — som er residualen — må gå ned. — Denne del af bogen forekommer mig den mest overbevisende. Her findes også empirisk materiale, som gør langt mere end blot illustrerer hypotesen. Hvad der findes synes alt at give D. ret: I det korte løb vil forbruget nok så meget være afhængigt af den standard, man har haft tidligere. Disse forsøg på at opretholde forbruget bevirker, at opsparingen — som er forskellen mellem den faktiske indkomst og

det faktiske forbrug — bliver afhængig af forholdet mellem nutidig indkomst og den største indkomst, man har haft tidligere.

Mod kapitlets slutning vover D. sig ud på dybere vand ved et forsøg på at opstille den præcise kvantitative sammenhæng. Han nævner selv, at anvendes den fundne relation på året 1947, fås en opsparelskvote på 4,1 % — den faktiske var 5,1 %. Dette resultat betegner D. som en succes (hvis 1947 kan betragtes som et normalt år). I betragtning af, at det er et skud, som går 20 % ved siden af, er det dog måske en begrænset form for succes. For 1948 gør Ragnar Benzelt¹⁾ opmærksom på, at mens D.'s relation giver 3,7 %, var den faktiske værdi 5,8 % — dvs. et udsving på 36 %. Der skal velvoksne middelfejl til at få et sådant udsving til at være tilfældigt. Og hvis samme middelfejl er stor nok til at optage sådanne udsving, så må resultatet siges at være uden praktisk interesse. — I betragtning af at D. kun ofrer et par sider på dette raffinement, kan man vel slutte, at han — klogeligt — ikke lægger alt for megen vægt på sit resultat.

I kap. VI antydes følgerne på andre områder af at opgive forudsætningen om uafhængighed i valgene. Der behandles dels velfærdsteori og dels tilfældet med nye produkter — the growth of demand.

Sidste kapitel summerer, men har i tilgift nogle morsomme bemærkninger om forbrugets bevægelse gennem en konjunkturbevægelse. — En bibliografi og et index slutter bogen.

D.'s bog vil forhåbentlig blive læst meget — pris og sideantal er til at overse. Den er inspirerende både ved de hypoteser, som fremsættes, ved den verifikation som foretages — og ved de modsigelser, som provokeres. Om disse modsigelser ville give sig mere positive udslag i konkrete undersøgelser, ville man måske nå frem til at kunne afgøre, hvor meget ret D. har. Man kan tvivle herom, men man kan ikke tvivle om, at man med denne bog har fået et stort bidrag til forståelse og udredning af forbrugsfunktionen.

Det træffer sig sådan, at D.'s centrale ideer

blev udviklet samtidig (og uafhængig) af Franco Modigliani (M.). Resultatet af M.'s undersøgelser er offentliggjort i 11. bind af *Studies in Income and Wealth*. M.'s udgangspunkt er dels de mange forudsigelser om depression i USA lige efter krigen og dels — som D. — en henvisning til den konstante opsparelskvote. M. konkluderer heraf, at der er noget i vejen med den almindelige teori (og statistiske teknik). Den teori, som M. derpå udvikler viser sig at komme meget nær til D.'s.

M.'s hovedindvending mod de hidtidige analyser af forbrugsfunktionen er, at man ved at sammenholde årlige værdier af indkomst og forbrug får relationer, som sammenblander to afgørende forskellige relationer — en relation, som består i det lange løb (som hos D. er »the long run« karakteriseret ved en stadig voksende realindkomst) samt en relation, som refererer sig til kortvarige svingninger i indkomsterne. Om en sådan skelnen gennemføres, viser det sig — ifølge M. — at forbruget (opsparingen) i relation til indkomsten med held kan fremstilles som den totale effekt (M. regner simpelthen med en sum) af disse to væsentlig forskellige relationer. Resultatet heraf er vigtigt. Det betyder nemlig, at man bliver advaret mod undersøgelser, som prætenderer at angive den generelle forbrugsfunktion, men i stedet — nemlig fordi talmaterialet er hentet fra en periode (mellemkrigsårene) med store svingninger i indkomsterne — er en sammenblanding af de to relationer med særlig vægt på korttidsrelationen. M. viser nu, hvorledes man statistisk kan gennemføre en sådan skelnen og prøver sin metode på både amerikansk, canadisk og svensk materiale. (Benyttelsen af det svenske materiale får en til at ønske lidt mere kritisk indstilling overfor selve grundmaterialet).

Den statistiske metode er traditionel korrelationsregning. Et forsøg på simultan estimering af parametrene kan kun opfattes som en høflig hilsen til Cowles Commission — der er ikke lagt vægt på at gennemprøve disse metoder særlig grundigt.

Som D. finder M., at i det korte løb vil forbruget være stærkt afhængig af den tidligere (højere) indkomst. Den sociologiske baggrund herfor diskuteres mindre udførligt end hos D. Men til gengæld får man en meget

¹⁾ Anmeldelse af D. i *Økonomisk Tidsskrift*, 1950.

fængslende fremstilling af problemet om reversibilitet i økonomiske sammenhænge. Det antydes, at teorier om en trendbevægelse i virkeligheden dækker over asymmetri i relationerne. Det er åbenbart, at disse trendbevægelser i virkeligheden er af tvivlsom natur. Det forhold, at man i et år skriver 1925 og i et andet 1950 kan jo ikke i sig selv med fornuft tillægges betydning for de variable. Der må være noget »bagved«, som man »klarere« ved at indføre en trend (hvilket vil sige, at man får en formel overensstemmelse mellem de fra de opstillede relationer beregnede værdier og de faktiske tidsrækker). Det er utilfredsstillende og kan blive særlig farligt, når man vil extrapolere. M. har her fat i en meget vigtig ende af et nøgle, som man kan håbe vil blive vundet op så hurtigt som muligt. Det drejer sig om, at »... replacing a trend factor, whose value depends only on the passage of time and that can be extrapolated only mechanically, with one whose value depends on the actual performance of the economic system.« (p. 430).

Det må tilføjes, at M.'s afhandling er kun een af de 6 givne i bind 11 i den række *Studies in Income and Wealth*, som National Bureau har udsendt siden 1937. To afhandlinger — af Salomon Fabricant og Daniel Carson — behandler ændringer i arbejdskraftens fordeling på sektorer gennem de sidste 100—150 år. Det er undersøgelser, som man ikke kan værdsætte nok. Man tager så afgjort ikke fejl, om man siger, at de er standardundersøgelser, som lang tid fremover vil blive hovedkilden for alle lang-tids-undersøgelser over ændringer i arbejdskraftens fordeling på sektorer.

En afhandling af Nathan Koffsky og en af Hans Staehle behandler mulighederne for regionale indkomstsammenligninger, den første i ren empirisk form, den anden nok så meget koncentrerende om de bagved liggende teoretiske problemer. Staehle's synspunkter vil være kendte fra hans artikler i 30'erne i *Review of Economic Studies* og *Econometrica*.

Michael Sapir giver i en afhandling en oversigt og diskussion af de under krigen udarbejdede anslag over den første efterkrigstids sandsynlige forløb. Det er en meget let tilgængelig oversigt, som summerer godt. Det træffer sig sådan, at om end disse forudsigel-

ser slog fejl, så har de dog været særdeles nyttige. Deres betydning er ganske vist blevet en ganske anden end tilsløst, idet de nu danner udgangspunkt for undersøgelser af hvilke fejlkilder, der findes i givne metoder. I det lange løb vil disse fejlslagne forudsigelser da kunne inspirere til store forbedringer af den herskende teori og metode. Modiglianis afhandling er et godt eksempel herpå.

P. Nørregård Rasmussen.

Stuart Chase: Samfundets anatomi. Forlaget Fremad. København 1950. 228 sider. Pris: 8,50 kr.

Bogens engelske titel »The Proper Study of Mankind« og især undertitlen »En indførelse i socialvidenskabene« er langt bedre dækkende for dens indhold end den danske titel; den giver nemlig en mundsmag på, hvad socialvidenskab er.

Udgivelsen af bogen på dansk er sket på et prisværdigt initiativ fra Arbejdernes oplysningsforbunds side. Det er en bog, som de fleste skulle have forudsætninger for at forstå. Den er populær i ordets bedste forstand, og mange steder er den endogså meget inciterende at læse; men det er vel nok de sagligt svageste afsnit.

Bogen begynder med forord af Henning Friis, der på en udmærket måde karakteriserer amerikansk samfundsvidenskab og dens metoder. Han påpeger her en svaghed i bogen, idet den ikke omtaler den kombination af teoretisk og praktisk forskning, der er det nye træk i moderne amerikansk samfunds-forskning.

I øvrigt påpeger han, i hvor langt højere grad denne forskning nyder offentlig støtte end i noget andet land, selv om denne støtte langt fra kan måle sig med den støtte, som de tekniske videnskaber og naturvidenskabene nyder.

Han når hermed frem til en tesis, som også Chase lægger megen vægt på; socialvidenskabene har slet ikke kunnet følge med naturvidenskabernes eksplosive udvikling, og derfor har man ikke på overbevisende måde kunnet løse de samfundsmæssige problemer, der er opstået som følge af teknikkens udvikling. Socialvidenskabene må bringes til et sådant ud-

viklingstrin, at man på dem kan bygge en »social ingeniørkunst«. Det lyder jo meget tillidsfuldt, og man kan give de bedste ønsker med på vejen!

I det første afsnit behandler Chase metode-spørgsmål, først og fremmest spørgsmålet, hvorvidt den kvantitative metode kan anvendes inden for socialvidenskabernes område som eneherkende metode. Dette mener han, idet han foretager en henvisning til naturvidenskabernes store resultater, der er baseret på denne metode, at de ikke kan være noget i vejen for. Dette er vel rigtigt; men at overføre principperne slavisk er næppe tilladeligt. Idet der er flere vigtige principielle forskelle, af hvilke jeg skal anføre to.

Inden for naturvidenskaberne kan man med stor sikkerhed anvende de udledte gennemsnitslove, mens man inden for socialvidenskabernes i mange tilfælde må regne med en meget betydelig variation, der næppe lader sig fjerne helt. Dette grunder sig derpå, at man for et homogent materiale i naturvidenskaben kan regne med, at dette består af et overordentligt stort antal »enheder«, f. eks. molekyler eller elektroner, og derfor gælder »de store tals lov« her. Anderledes inden for socialvidenskaberne, hvor et homogent materiale består af et ret begrænset antal »enheder«, f. eks. personer eller familier; her må man foruden den gennemsnitlige lovmæssighed tillige regne med en betydelig individuel variation.

En anden vanskelighed inden for socialvidenskaberne, der måske nok lader sig eliminere, er det, at selve iagttagelsen kan påvirke det iagttagnes reaktioner, og hvis det ikke er tilfældet, er det muligt, at offentliggørelsen af resultatet kan påvirke de iagttagne personers adfærd.

Chase giver derpå — efter et udmærket pædagogisk princip — nogle illustrerende eksempler på anvendt videnskabelig metode af den af ham fordrede art (den kvantitative), nemlig udvælgelse af krigsflyvere ved visse psykotekniske prøver, udvælgelse af befalingsmænd efter gruppepsykologiske metoder m. m. Dette gør de abstrakte overvejelser langt mere levende.

Efter denne behandling af metodeproblemer går Chase over til en for den læge læser langt lettere tilgængelig fremstilling af de allerede opnåede resultater på forskellige områder. Atter her er det den praktiske anvendelse af videnskabelige resultater, han drager frem, fordi han ikke skelner mellem videnskaben som sådan og omsættelsen af dens resultater i praktisk politik, hvilket sidste ikke kan gøres alene ud fra videnskabelige principper. Det fremdragne materiale er hovedsagelig af etnologisk og socialpsykologisk art; men der er også refereret kriminologiske, sociologiske og nationaløkonomiske undersøgelser. Der er ikke nogen nærmere sammenhæng mellem de forskellige refererede undersøgelser, og helheden kan let gå tabt for den utrænede læser, på hvem bogen er beregnet.

Bogens konklusion efter dette oplæg bliver så, at den kvantitative metode er anvendelig, bør foretrækkes og med held har været anvendt i en række tilfælde, i de fleste refererede tilfælde med praktisk sigte. Vi ved imidlertid stadig alt for lidt; der må udføres et stort forskningsarbejde endnu, og det har krav på samfundets velvillige og rundelige støtte, det »social ingeniørkunst«, for det moderne samfund nok forrente sig (!). På grundlag af en sådan viden skal man nok kunne opbygge en fund byder på mange metoder, på hvilke man kan komme i forbindelse med samfundets medlemmer en masse, f. eks. gennem radio, film og presse, »socialingeniørernes« muligheder er uanede, og Chase har den bedste tiltro; han kræver bare større samarbejde mellem de forskellige discipliner inden for socialvidenskaben. Han regner med, at atombombens og det moderne samfunds andre problemer kan løses, blot forskningen kommer rigtig i gang.

Over for en sådan tyrkertro på løsningen af alle det moderne samfunds problemer bliver man jo skeptisk, den regner da også med »forventet efterbevilling«. Netop denne tro lever imidlertid den ellers noget usammenhængende bog op i en grad, som vil kunne få en del uden for de faguddannedes snævre kreds til at interessere sig for socialvidenskaberne og deres trivsel, og dermed er forfatterens hensigt nået.

Jens Jeppesen.

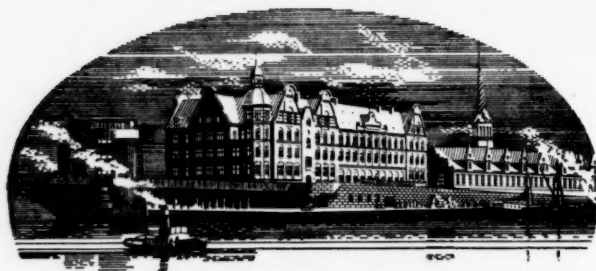
DANMARKS NATIONALBANK

BALANCE DEN 31. OKTOBER 1951

AKTIVER		1000 kr.
Guldbeholdning		69.283
Korrespondenter i udlandet		456.435
Veksler på udlandet og fremmed mønt		2.475
Veksler på indlandet		33.670
Lån på obligationer og aktier		35.708
Lån mod statens garanti		6.089
Konto kurant		58.744
Finansministeriets løbende konto		360.956
Finansministeriets konto i h.t.lov af 9.juni 1948 (Beredskab 1950)		43.523
Finansministeriets konto vedrørende statsgaranti for betalingsoverenskomster m. m.		66.729
Statsforskrivninger modtaget som vederlag for indbetalinger til »Den internationale Bank for Genopbygning og økonomisk Udvikling«		8.315
Statens regulerings-konto		3.902.699
Obligationer og aktier		141.458
Skillemønt		4.118
Forskellige debitorer		84.814
Bankens bygninger		5.943
Statens grundfondsforskrivning		24.311
		<hr/> 5.305.270

PASSIVER		1000 kr.
Seddelomløb		1.660.602
Grundfond		50.000
Reservefond		18.104
Kurssikrings-konto		13.875
Danmarks Nationalbanks obligationer af 1936		24.000
Folio		872.142
Konto kurant		93.819
Finansministeriets konti i h. t. særlige love		1.805.548
Korrespondenter i udlandet		690.572
Forskellige kreditorer		76.608
		<hr/> 5.305.270

I henhold til lov af 22. marts 1951 har staten pr. 31. marts 1951 fra Danmarks Nationalbank overtaget en række betalingsmellemværender med udlandet, der er konsolideret i forbindelse med oprettelsen af den europæiske betalingsunion. Overtagelsen bevirker, at aktivposten »Korrespondenter i udlandet« går ned med 42,9 mill. kr., og at passivposten »Korrespondenter i udlandet« går ned med 535,7 mill. kr. Nationalbankens nettogæld til udlandet går således ned med 492,8 mill. kr. »Finansministeriets konti i henhold til særlige love« forhøjes med det samme beløb, der er reserveret til afviklingen af den pågældende statsgæld.

PRIVATBANKEN

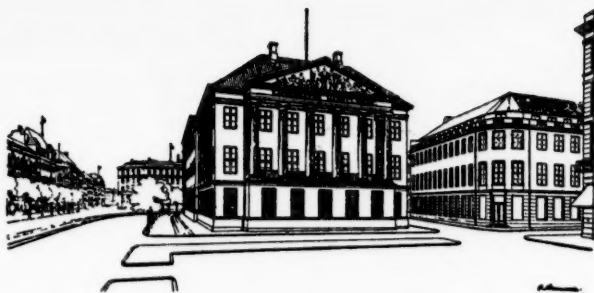
I KJØBENHAVN

Københavns ældste Bank

Hovedkontor: Børsgade 4 . Central Nr. 1

BALANCE ULTIMO OKTOBER 1951

DEBET		
Kassebeholdning		180.818.819 65
Indenlandske banker og sparekasser:		
Indskud	8.724.809 95	
Kreditter og lån	8.906.909 82	
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		17.631.719 77
Fremmed mønt og vekslar på udlandet		17.850.413 74
Udenlandske obligationer og aktier		751.023 22
Indenlandske obligationer og aktier		0 00
Egne aktier (nom. kr. 000)		153.793.113 05
Panteobligationer		0 00
Indenlandske vekslar		29.480.579 08
Udlån		47.898.961 80
Kasse kredit		71.048.906 24
Konto kurant:		276.130.578 78
Indenlandsk regning	114.676.945 66	
Udenlandsk regning	73.951 84	
Forskellige debitorer		114.750.897 50
Blandt deponerede sikkerheder under de 5 sidste poster udgør egne aktier		102.114.725 69
nom. kr. 1.441.920 00		
Garantier		69.056.393 82
Faste ejendomme		15.618.200 00
Inventar og boksanlæg		0 00
Kuponer, børs- og stempelemærker		513.111 83
Omkostninger		10.890.256 39
		<u>1.108.347.750 56</u>
KREDIT		
Aktiekapital		40.000.000 00
Reserver:		
Lovmæssig reservefond	15.800.000 00	
Ekstra reservefond	10.000.000 00	
Kursreguleringsfond	10.000.000 00	
Dispositionsfond	10.000.000 00	
Overførsel fra forrige år	5.646.791 73	
Jubilæumsfond		51.446.791 73
Follo konto		500.000 00
Konto kurant:		48.272.855 65
Indenlandsk regning	255.641.321 63	
Udenlandsk regning	6.194.073 32	
Indlån på bankbog m. v. med kortere opsigelsesvarsel end 1 måned		261.835.394 95
Indlån på 1 måned eller længere tid		153.977.334 44
Indenlandske banker og sparekasser:		239.467.416 39
Indskud	91.251.612 66	
Kreditter og lån	5.888.000 00	
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		97.139.612 66
Rediskonterede vekslar:		16.704.538 21
Indenlandske	0 00	
Udenlandske	157.738 44	
Garantier		157.738 44
Akcept konto		69.056.393 82
Forskellige kreditorer		0 00
Prioritetsgæld i faste ejendomme		104.070.414 69
Rente og provision m. m.		0 00
		<u>25.719.259 58</u>
		<u>1.108.347.750 56</u>

AKTIESELSKABET **KJØBENHAVNS HANDELSBANK**

BALANCE ULTIMO OKTOBER 1951

DEBET		
Kassebeholdning		161,235,817 93
Indenl. banker og sparekasser:		
Indskud	7,428,553 43	
Kreditter og lån	10,952,239 09	
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		18,380,792 52
Fremmed mønt og veksler på udlandet		39,460,856 52
Udenl. obligationer og aktier		2,540,159 06
Indenl. obligationer og aktier		21,627 98
Egne aktier (nom. kr. 0,00)		182,266,156 99
Panteobligationer		0 00
Indenlandske veksler		18,247,248 12
Udlån		78,066,865 01
Kasse kredit		61,493,892 98
Konto kurant:		472,837,250 72
Indenlandsk regning	48,237,894 27	
Udenlandsk regning	302,174 80	
		48,540,069 07
Forskellige debitorer		74,464,449 54
Blandt deponerede sikkerheder under de sidste 5 poster udgør egne aktier nom. kr. 1,118,100 00		
Garantier		102,449,001 91
Faste ejendomme		28,472,990 00
Inventar og boksanlæg		0 00
Kuponer, børs- og stempelmarker		970,107 45
Omkostninger		18,197,869 29
		1,307,645,155 09
KREDIT		
Aktiekapital		50,000,000 00
Reserver:		
Lovmæssig reservef. I	12,500,000 00	
Lovmæssig reservef. II i h. t. banklovens § 13	6,354,887 95	
Ekstra reservefond	32,622,304 54	
Kursreguleringsfond	3,000,000 00	
Konto for skatter	3,500,000 00	
Overførsel fra forrige år	7,737,729 32	
		65,714,921 81
Follo konto		66,625,882 47
Konto kurant:		
Indenlandsk regning	268,008,933 31	
Udenlandsk regning	14,326,395 26	
		282,335,328 57
Indlån på bankbog m. v. med kortere opsigelsesvarsel end 1 måned		162,570,389 50
Indlån på 1 måned eller længere tid		339,957,017 35
Indenlandske banker og sparekasser:		
Indskud	67,335,194 67	
Kreditter og lån	9,899,000 00	
		77,234,194 67
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		38,906,838 55
Rediskonterede veksler:		
Indenlandske	0 00	
Udenlandske	189,105 00	
		189,105 00
Garantier		102,449,001 91
Akcept konto		0 00
Forskellige kreditorer		90,669,563 68
Prioritetsgæld i faste ejendomme		0 00
Rente og provision m. m.		30,992,911 58
		1,307,645,155 09

Sine Forsikringer

tegner man i

NORDISK LIV & ULYKKE

Grønningen 17 . Telf. Central 2860 . St. Kongensgade 128

BIKUBENS FORVALTNINGSAFDELING

påtager sig bestyrelse af

kapitaler, der vil være at **båndlægge** i henhold til testamente, gavebrev, separations- og skilsmissevilkår el. lign.,

legatkapitaler,

pensionsfonds,

kapitaler, der skal tjene til sikring af periodiske ydelser og

kapitaler iøvrigt efter nærmere aftale.

De bestyrede kapitalers samlede pålydende pr. 31. marts 1951: ca. 466 mill. kr.

Vedtægter udleveres i Birkubens filialer eller ved henvendelse i

forvaltningsafdelingens kontor, Silkegade 8, K., 11f. centr. 133,

der giver alle oplysninger.

BOGANMELDELSER I NÆRVÆRENDE HÆFTE

	Side
A. C. Pigou: Employment and equilibrium (Sven Danø)	204
Eli F. Heckscher: Studium och undervisning i ekonomisk historia (P. E. Milhøj)	206
Maurice Dobb: Soviet economic development since 1917 (Niels Banke)	207
Erik Dahmén: Svensk industriell företagarverksamhet (A. Sonne)	208
Eduard Wyttenbach: Die wechselseitige Konjunkturabhängigkeit von Landwirtschaft und Industrie in den U.S.A. 1919—41 (Knud Rasmussen)	210
O. Löff & Jens Lund: Driftøkonomi (Kai Lemberg)	212
J. S. Dusenberry: Income, saving and the theory of consumer behavior (P. Nørregård Rasmussen)	213
Studies in income and wealth, Vol. XI (P. Nørregård Rasmussen)	213
Stuart Chase: Samfundets anatomi (Jens Jeppesen)	217

MODTAGEN LITTERATUR

Festskrift tillägnad Rainer von Fieandt på hans sextioårsdag. 248 sider. (Helsingfors 1950). — RØGIND, SVEN: Samfundets økonomiske forhold. En fremstilling af nationalekonomiens grundsynspunkter. Anden udgave. 346 sider, 18 kr. (Munksgård, Kbhvn. 1951). — EINAUDI, LUIGI: Greatness and decline of planned economy in the hellenistic world. 48 sider. 4,80 sv. fr. (A. Francke Verlag, Bern 1950). — ULLRICH, PETER: Der Standart der schweizerischen Industrie. 154 sider. 16 sv. fr. (A. Francke Verlag, Bern 1951). — PEDERSEN, AXEL H.: Indledning til sagførergeringen. I. 309 sider. 26,50 kr. (Gyldendal, København 1951). — Samordning af de nordiske landes statistik vedrørende den sociale lovgivning. Betænkning afgivet af den af de nordiske socialministerier nedsatte ekspertkomité. (J. H. Schultz, København 1951). — KELLENBERGER, ED.: Volkswirtschaftliche Irrtümer und Fehlgriffe. 272 sider. 14,50 sv. fr. (A. Francke Verlag, Bern 1951). — Foreign investment laws and regulations of the countries of Asia and the Far East. 85 sider. \$ 0,75. (United Nations, New York 1951). — KJØLSEN, HANS H.: Alternative driftsmetoder fra producentsynspunkt. 36 sider. 4,00 kr. (Teknisk Forlag, København 1951). — KJØLSEN, HANS H.: Transportlære fra transportbrugersyn. Transportens beliggenhedslære. 90 sider. 12,00 kr. (Teknisk Forlag København 1951). — MINTZ, ILSE: Deterioration in the quality of foreign bonds issued in the United States 1920—1930. 96 sider. 2,00 \$. (National Bureau of Economic Research, New York 1951). — GOODE, RICHARD: The corporation income tax. 238 sider. 3,00 \$. (John Wiley & Sons, New York 1951). — Review of international commodity problems 1950. 63 sider. 5 sh. (United Nations, New York 1951). — Domestic financing of economic development. 231 sider. 11 sh. (United Nations, New York 1950). — BREMS, HANS. Product equilibrium under monopolistic competition. 245 sider. 4,50 \$. (Harvard University Press 1951). — FUSSING, HANS H.: Stjernholm len 1603—1661. Studier i krongodsets forvaltning. 312 sider. 35 kr. (Munksgaard, København 1951). — Economic survey of Europe in 1950. 263 sider. 17/6 sh. (United Nations, Geneva 1951). — Studies in income and wealth, volume XIII. 571 sider. 6,00 \$. (National Bureau of Economic Research, New York 1951). — Budgetary structure and classification of government accounts. 100 sider. 0,75 \$. (United Nations, New York 1951). — DOLAIN, PAUL: The organization of state administration in Delaware. 143 sider. (The Johns Hopkins Press, Baltimore 1951). — RASMUSSEN, ARNE og ERNST WILLUMSEN: Forsikringsbehovet i Danmark. 73 sider. (Harc, København 1951). — ZARNOWITZ, VIKTOR: Die Theorie der Einkommensverteilung. Entwicklung und heutiger Stand. 267 sider. DM 27. (J. C. B. Mohr, Tübingen 1951). — NIEHANS, JÜRGE: Ausgleichsgesetze der amerikanischen Zahlungsbilanz. 173 sider. 9,50 sv. fr. (A. Francke Verlag, Bern 1951). — MITCHELL, WESLEY C.: What happens during business cycles. A progress report. 309 sider. 6,00 \$. (National Bureau of Economic Research, New York 1951). — SPRIEGEL, W. R. & J. W. TOWLE: Retail personnel management. 308 sider. 36 sh. (McGraw-Hill, London 1951). — KJÆR HANSEN, MAX: Den danske trælasthandel. En strukturanalyse af en producentvares afsætningsvilkår. 50 sider. (Harc, København 1951). — The problem of long term international balance. Proceedings of a round table discussion held by the International Economic Association. 93 sider. (Unesco, Paris 1951). — World Economic report 1949—50. 274 sider. 2,50 \$. (United Nations, New York 1951). — Review of economic conditions in the Middle East. 84 sider. 1,00 \$. (United Nations, New York 1951). — Festskrift til I. Wederwang på 60 årsdagen 21. juli 1951. 263 sider. (Bedriftsøkonomens Forlag, Oslo 1951). — MEYER, POUL: Ejendomsretten i støbeskeen. Studier vedrørende ejendomsrettens begrænsning særligt med henblik på bymæssige bebyggelser. 211 sider. (Udgivet af Østfjernes Hypotekforening i anledning af foreningens 50 års jubilæum, København 1951). — YOUNGSON BROWN, A. J.: The american economy 1860—1940. 193 sider. 15 sh. (Allen & Unwin, London 1951). — KEILHAU, WILHELM: Principles of private and public planning. A study in economic sociology. 272 sider. 16 sh. (Allen & Unwin, London 1951). — Payment by results (En studie i akkordløssystemer). 194 sider. 7/6 sh. (International Labour Office, Geneva 1951).

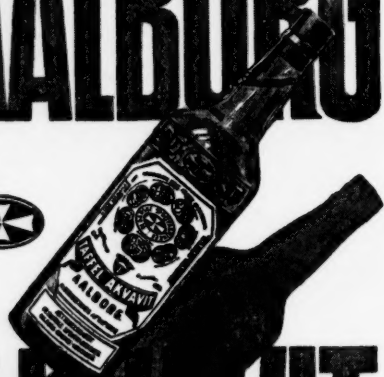
Bøgerne kan fås til anmeldelse ved henvendelse til redaktionen.

Redaktionens adresse: Nørregade 49*, København K., tlf. palæ 8728.

Annonceekspedition: Gyldendalske Boghandels Annonce-Afd., Klareboderne 3, tlf. c. 775

Tidsskriftets bogladepris: 15 kr. pr. årgang, enkeltsalg 4 kr. pr. hæfte.

AALBORG

ANVAVIT.

